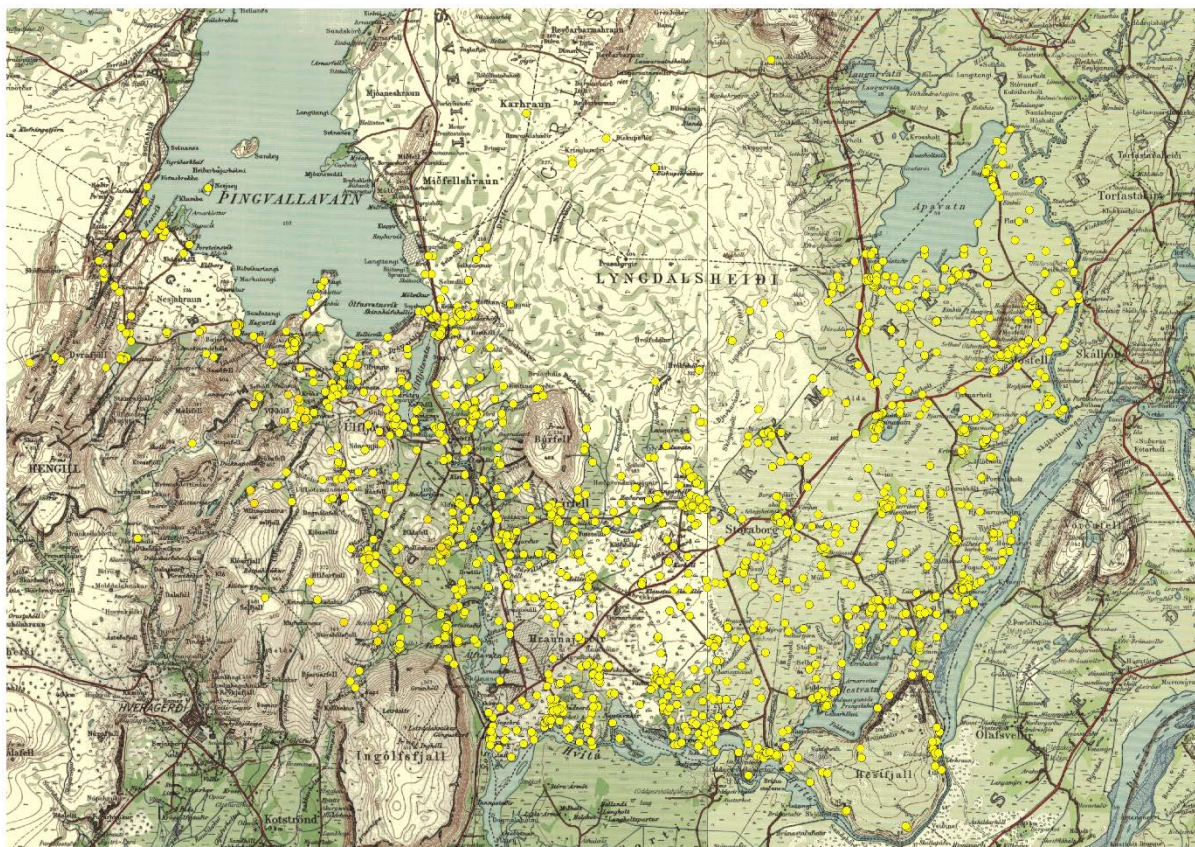

ENDURSKOÐUN FORNLEIFASKRÁNINGAR Í GRÍMSNESI OG GRAFNINGI

MEÐ VIÐBÓTUM VIÐ ELDRI FORNLEIFASKRÁ

BIRNA LÁRUSDÓTTIR

FORNLEIFASTOFNUN ÍSLANDS
REYKJAVÍK 2018
FS683-16141

Kort á forsíðu sýnir allar skráðar minjar í Grímsnesi og Grafningi. Undirlag er herforingjaráðskort frá Landmælingum Íslands.

©2018

FORNLEIFASTOFNUN ÍSLANDS SES

BÁRUGÖTU 3

101 REYKJAVÍK

SÍMI: 551 1033

NETFANG: fsi@instarch.is

www.fornleif.is

EFNISYFIRLIT

SAMANTEKT.....	4
1. INNGANGUR.....	5
2. LEIÐRÉTTING GAGNA OG VIÐBÆTUR	8
Leiðréttingar.....	8
Viðbætur 1: Ítarlegri skráning á þekktum minjum	10
Viðbætur 2: Áður óþekktar minjar	11
3. BREYTINGAR FRÁ LOKUM SKRÁNINGAR: MINJAR Í HÆTTU OG HORFNAR MINJAR.....	14
Hornir minjastaðir	16
Minjar í afgerandi hættu síðan skráningin var gerð	18
4. VETTVANGSKÖNNUN.....	30
5. AÐALSKIPULAG OG VANGAVELTUR UM MENNINGARLANDSLAG	
.....	33
6. HELSTU NIÐURSTÖÐUR.....	40
7. ÓVISSUMINJAR OG VIÐBÆTUR VIÐ FORNLEIFASKRÁ Í GRÍMSNESI OG GRAFNINGI	42
HEIMILDASKRÁ.....	71

Samantekt

Skýrsla þessi fjallar um yfirferð gagna um fornleifar sem safnað var á vettvangi í Grímsnesi og Grafningi á tímabilinu 1996-2001. Hér eru kynntar viðbætur og leiðréttingar á kortagögnum auk vettvangsvinnu og samráðs sem haft við sveitarfélagið um endurskoðun aðalskipulags.

Staðsetning minjastaða hefur verið yfirfarin á loftmyndum og hnitagögn leiðrétt eftir því sem hægt var. Algengt var að skekkja á elstu hnitum væri allt að 20-30 m en gögn eru betri eftir því sem nær dregur í tíma. Almenn séð eru gögn úr Grafningi lakari hvað þetta varðar heldur en úr Grímsnesi, enda var svæðið skráð fyrr og nákvæmni GPS-kerfisins fór batnandi eftir því sem leið á tímabilið. Yfirferð gagna fól meðal annars í sér að punktum/línunum/flákum var bætt við þar sem hægt var á stöðum þar sem margar minjaeiningar höfðu verið skráðar saman en aðeins eitt hnit tekið. Auk þess var bætt við gögnum þar sem áður óþekktar fornleifar fundust á loftmyndum (en loftmyndir voru ekki til taks þegar vettvangskonun fór fram). Staðirnir reyndust milli 80 og 90 talsins. Margir þeirra eru minjar sem eru annaðhvort á svæðum sem voru ekki gengin á vettvangi við aðalskráningu þar sem ekki voru þekktar vísbendingar um minjar á þeim (t.d. áveitugarðar/mógrafir í mýrum) eða voru einfaldlega ekki sjáanlegar á jörðu niðri (t.d. beðasléttur í vélsléttuðum túnum).

Mat var lagt á staði sem framkvæmdir hafa augljóslega haft áhrif á síðan skráningin fór fram. Þeir eru allir í Grímsnesi, alls 19 talsins en þar af eru tveir horfnir. Að auki voru mæld upp nokkur valin rústasvæði sem voru talin henta vel til kynningar, (oftast á opnum og aðgengilegum svæðum) og kannaðir nokkrir staðir til viðbótar, annaðhvort vegna hættu sem að þeim steðjaði, til að ganga úr skugga um staðsetningu eða til að kanna tilvist nýrra staða sem fundust á loftmyndum. Merkastur nýfundinna staða er bæjarstæði frá víkingaöld í landi Bjarnastaða. Auk þeirrar skýrslu sem hér lítur dagsins ljós var ritaður kafli um menningarminjar í aðalskipulagsgreinargerð og útbúin kort samhliða því. Auk þess mætti höfundur á íbúafund og kynnti verkefnið og fundaði með sveitarstjóra og Péttri H. Jónssyni skipulagsfræðingi um verkefnið.

Niðurstöður sýna svo ekki verður um villst að fornleifaskráningu er ekki lokið eftir eina umferð og nauðsynlegt er að yfirfara og bæta gögn. Eldri gögn (sem safnað var fyrir árið 2000) eru ónákvæm vegna kerfisbundinnar skekkju í GPS-kerfinu á þeim tíma og fram til ársins 2001 voru ekki notaðar loftmyndir við skráninguna en þær bæta gjarnan talsvert miklu við. Full þörf væri ítarlegri endurskoðun á vettvangi á elstu gögnum af svæðinu en unnt var í þessu verkefni, enda reyndist ekki hægt að staðsetja allar minjar svo vel sé. Ljóst er að skráningin ein og sér er ekki næg til að vernda minjastaði á framkvæmdasvæðum. Ein helsta niðurstaða verkefnisins er sú að nauðsynlegt sé að koma á fót einhverskonar vöktun á minjum á hættusvæðum og sömuleiðis að betri grein sé gerð fyrir minjum við skipulagsgerð – hún taki ekki einungis mið af friðlýstum minjum. Í samráði við sveitarfélagið verða kortagögn birt á aðgengilegri vefsíðu.

1. Inngangur

Árið 2016 gerðu Grímsnes- og Grafningshreppur og Fornleifastofnun Íslands ses. með sér samning um endurmat fornleifaskráningargagna í sveitarfélaginu meðfram vinnu við endurskoðun aðalskipulags. Verkið fól í sér að farið yrði yfir staðsetningu allra skráðra fornleifa í sveitarfélaginu (alls um 1700 talsins) með hliðsjón af loftmyndum, staðsetningar minjastaða yrðu leiðréttar eins og hægt væri og og aukahnitum eytt úr hnitaskrá. Við þessa yfirferð skyldi jafnframt bæta við áður óskráðum stöðum af loftmyndum. Auk þess voru valdir staðir heimsóttir á vettvangi, ýmist til að ganga úr skugga um staðsetningu, safna betri gögnum eða til að kanna ástand minja. Sömuleiðis var ráðgert að yfirfara þau deiliskipulög sem gerð höfðu verið frá lokum skráningar til að meta hugsanleg áhrif framkvæmda á minjar og að hafa samráð við sveitarfélagið um framtíðarsýn á sviði menningarminja við gerð aðalskipulags. Sveitarfélagið átti frumkvæði að því að ráðist var í leiðréttingarnar og kostaði vinnuna að langmestu leyti og á hrós skilið fyrir framtakið.

Fornleifaskráning í Grímsnesi og Grafningi er komin nokkuð til ára sinna. Skýrslur um fornleifar í Grafningi komu út á árunum 1996-1997 (að Úlfhljótsvatni undanskildu), og er það meðal fyrstu svæða til að verða fullskráð á Íslandi.¹ Í Grímsnesi fór fornleifaskráning fram á árunum 1999-2001² og fornleifaskráning á Úlfhljótsvatni kom út árið 2003.³ Á síðustu árum hefur orðið ljóst að endurskoðun fornleifaskráningar er nauðsynleg af ýmsum ástæðum. Þar ber fyrst að nefna að hnitagögn geta verið ónákvæm fyrir aldurs sakir. Þetta stafar fyrst og fremst af því að fram til ársins 2000 ruglaði Bandaríkjaher GPS-sendingar til almennings og eru því hnit sem tekin voru fyrir þann tíma ónákvæm. Til að auka nákvæmni voru því að jafnaði tekin þrjú hnit á hverjum stað í fornleifaskráningu fram til ársins 2000. Eitt helsta markmið þessa verkefnis var að staðsetja sérhvern minjastað á nákvæmari hátt. Þessu tengd er sú staðreynd að loftmyndir voru almennt ekki tiltæk gögn fyrr en eftir 2001 og endanleg kortagögn að stórum hluta handgerð og hnitum ekki varpað inn á þau heldur þau færð inn handvirkt. Rétt staðsetning minja er mikilvæg, bæði fyrir sveitastjórnir og minjavörslu, ekki síst til að hægt sé að

¹ Orri Vésteinsson 1997; Orri Vésteinsson og Sædís Gunnarsdóttir 1998.

² Birna Lárusdóttir og Orri Vésteinsson 2000; Birna Lárusdóttir og Orri Vésteinsson 2001; Birna Lárusdóttir 2002.

³ Aðalskráning fornleifa á Úlfhljótsvatni [Rúnar Leifsson 2003].

uppfylla ákvæði laga, en skv. lögum um menningarminjar eru allar fornleifar friðaðar. Leiðréttingar fólu í sér rækilega yfirferð yfir loftmyndir. Eldri hnitaskrá var varpað inn á nýlegar loftmyndir frá Loftmyndum ehf. og var þess freistað að finna sem réttasta staðsetningu hvers minjastaðar. Þar var byggt á hnitum þremur sem tekin höfðu verið á vettvangi, skráningartexta og tiltækum kortum. Þar sem áður óþekktar minjar fundust við yfirferðina var þeim bætt á fornleifaskrá en þær hafa almennt ekki verið skráðar á vettvangi.

Auk þess að leiðrétta ónákvæm hnit og bæta við minjum sem greina má á góðum loftmyndum er nauðsynlegt að endurskoða fornleifaskráningu vegna þess að landslag breytist smám saman, bæði vegna framkvæmda og af náttúrulegum orsökum. Vöktun fornleifa eða menningarlandslags er ekki stunduð með skipulegum hætti hér á landi, en þó væri full þörf á því til að fylgjast með ástandi minja og nánasta umhverfi þeirra. Þótt slík vöktun sé ekki meginmarkmið þessa verkefnis mætti nýta niðurstöðurnar í þeim tilgangi í framtíðinni. Síðast en ekki síst er mikilvægt að endurskoða fornleifaskráningu þar sem tiltækar heimildir (s.s. nýjar loftmyndir) og nýjar aðferðir koma reglulega fram á sjónarsviðið og alltaf hægt að safna betri gögnum. Hér var tekið skref í þá átt að bæta fornleifaskráningu í sveitarfélaginu með uppmælingum á völdum stöðum, bæði þar sem hætta steðjar að minjum en líka þar sem eru skemmtilegar og áhugaverðar minjar, aðgengilegar almenningi.

Síðan skráningin fór fram hefur sáralítið bæst við af útgefnum gögnum um minjar í sveitarfélaginu. Úttekt var gerð af Fornleifastofnun Íslands ses. á deiliskipulagsreit í landi Miðengis sumarið 2015 og bættust þá við fáeinar fornleifar frá fyrri skráningu.⁴ Þeim hefur nú verið bætt í kortagrunn. Sömuleiðis hefur verið bætt í grunninn uppmælingum Fornleifastofnunar á friðlýstum minjastöðum í Grímsnesi, en þær voru gerðar að undirlagi Minjastofnunar Íslands sem hluti af stærra verkefni árið 2015 – uppmælingu allra friðlýstra fornleifa á Suðurlandi.⁵ Bjarni F. Einarsson skráði minjar í landi Úlfjótssvatns árið 2005 fyrir Línuhönnun en ekki er gerð grein fyrir þeirri vinnu í þessari skýrslu.⁶ Minjar á jörðinni höfðu áður verið skráðar af Rúnari Leifssyni eins og áður hefur komið fram og eru þau gögn látin gilda hér en annars þyrfti að leggja í samanburð á skráningunum tveimur.

Tekið skal fram að eftirfarandi var ekki hluti af verkefninu:

⁴ Ragnheiður Gló Gylfadóttir (ritstj.) 2015.

⁵ Eva Kristín Dal og Elín Ósk Hreiðarsdóttir (ritstj.) 2015. Uppmælingar minjanna eru aðgengilegar í vefsíðunni www.map.is/sudurland.

⁶ Bjarni F. Einarsson 2005. Bjarni gróf auk þess í fornar rústir í landi sömu jarðar, sjá Bjarni F. Einarsson 2011.

- Skilgreining á fornleifum í lögum er miðuð við 100 ára aldur, sem þýðir að á hverju ári bætast við fornleifar í landinu. Viðbætur við fornleifaskrá vegna aldursákvæðis voru ekki hluti af þessu verkefni, en þær hefðu falið í sér ítarlega úttekt á heimildum á borð við fasteignamat, söguleg kort, ævisögur o.fl. Í verkefninu var fyrst og fremst leitast við að yfirfara nákvæmni grunngagna sem safnað var á árunum 1996-2001. Skráning minjastaða sem hafa orðið að fornleifum eftir 2001 væri hins vegar verðugt verkefni sem e.t.v. mætti huga að í framtíðinni.
- Texti úr fornleifaskrá var ekki yfirlesinn kerfisbundið eða leiðréttur. Slíkt var gert áður en gengið var frá aðalskráningarskýrslum á sínum tíma en vafalaust leynast víða innsláttarvillur, áttatílvísun er sum staðar röng og sjálfsagt er eitthvað af lýsingum úrelt vegna breyttra aðstæðna.
- Of tímafrekt og flókið reyndist að kortleggja allar götur og leiðir á svæðinu, enda er samgöngukerfið frá því fyrir bílaöld á svæðinu gríðarlega flókið. Þess ber þó að geta að götur sjást víða vel enn þann dag í dag og mætti vel gera þessum þætti skil í sérstöku verkefni.
- Á nokkrum stöðum eru ekki til hnit af vettvangi og staðsetning þeirra á kortum gæti verið ónákvæm. Þetta á einkum við um staði í Grafningi, t.d. í Laxárdal. Sömu leiðis eru dæmi um staði í fornleifaskrá sem ekki hafa verið skráðir á vettvangi af einhverjum ástæðum. Gerð er grein fyrir þessu í fornleifaskrá en ekki var lögð áhersla á að safna viðbótargögnum á vettvangi á slíkum stöðum.
- Þótt upplýsingum hafi verið bætt við fyrir áður óþekktar minjar sem fundust á loftmyndum er rétt að geta þess að sú úttekt er ekki tæmandi – þ.e. ekki var farið kerfisbundið yfir allt það svæði sem sveitarfélagið nær yfir og án vafa leynast enn sýnilegar en óskráðar minjar á svæðinu.

Nánar er fjallað um leiðréttingar og viðbætur í kaflanum hér á eftir.

Í lokakafla skýrslunnar fylgir skrá yfir fornleifar sem bættust við í yfirferðinni og auk þess er þar að finna texta um fornleifar þar sem einhverjar upplýsingar hafa bæst við, hvort sem er breytt hættumat eða uppmælingu á vettvangi. Allir hnitapunktur verða gerðir aðgengilegir í kortavefsjá í samráði við sveitarfélagið auk þess sem hægt er að óska eftir gögnum úr gagnagrunni eftir því sem þurfa þykir.

2. Leiðrétting gagna og viðbætur

Yfirferð gagna úr fornleifaskráningu má skipta í tvennt, leiðréttingar á hnitum og viðbætur:

- Leiðréttingar: Sérhver hnitapunktur var athugaður í kortagrunni, staðsetning borin saman við loftmynd og önnur fyrirliggjandi gögn eftir því sem þurfa þótti (textalýsingar, túnakort, handgerð kort úr skráningarskýrslu) og hún leiðrétt eftir bestu getu.
- Viðbætur 1: Bætt var inn í gögnin punktum, línun og flákum til viðbótar við hnit á minjastaðum þar sem minjaþyrping hafði verið skráð undir einu númeri á vettvangi. Á þeim tíma sem skráningin var gerð var almennt aðeins tekinn einn hnitapunktur á hverjum minjastað, jafnvel þótt þar væru margar tóftir eða garðlög. Hér var bætt við merkingum fyrir slíka staði, garðlög teiknuð upp eftir því sem unnt var af loftmyndum og hnitapunktur settur á sérhverja tóft.
- Viðbætur 2: Einnig var bætt inn punktum, línun eða flákum á minjum sem fundust á loftmyndum en hafa ekki verið skráðar á vettvangi. Nánar er fjallað um þessar minjar í sérkafla hér á eftir, en alls er um að ræða milli 80 og 90slíka staði.

Loftmyndagögn og önnur gögn sem voru notuð við þessa vinnu voru:

- Loftmyndir frá Loftmyndum ehf. sem sveitarfélagið útvegaði.
- Loftmyndir af GoogleEarth. Bestar voru þær sem ná yfir austanvert Grímsnes.
- Loftmyndir af www.bing.com.
- Herföngjaráðskort var notað sem undirlag við yfirferð hnita á afrétt.
- Túnakort frá því um 1920, varðveitt í Þjóðskjalasafni, voru höfð til hliðsjónar við staðsetningu minja í tünun sem ekki sjást á yfirborði.

Leiðréttingar og viðbætur

Leiðréttingar

Stærsti hluti verkefnisins snerist um að leiðrétta hnitapunkta, en alls höfðu um 1700 minjastaðir verið skráðir í sveitarfélaginu og milli 4 og 5 þúsund hnit tekin. Þess skal getið að hugtakið *minjastaður* er hér notað um hvern þann stað sem túlka má sem heild út frá menningarsögulegu sjónarmiði. Sérhver minjastaður hefur einkennisnúmer í gagnagrunni en á minjastað geta verið ein tóft eða fleiri, garðlög eða önnur mannvirki. Hnitagögnum frá öllum skráningarárum var safnað saman og þeim varpað inn í kortaforritið Qgis, ofan á loftmyndir frá Loftmyndum ehf. sem sveitarfélagið hafði til umráða og eru frá árinu 2011. Auk þess voru önnur kortagögn og loftmyndir höfð til hliðsjónar, einkum nýjustu loftmyndir sem eru aðgengilegar á GoogleEarth og einnig loftmyndir á vefnum www.bing.com. Staðsetning hvers

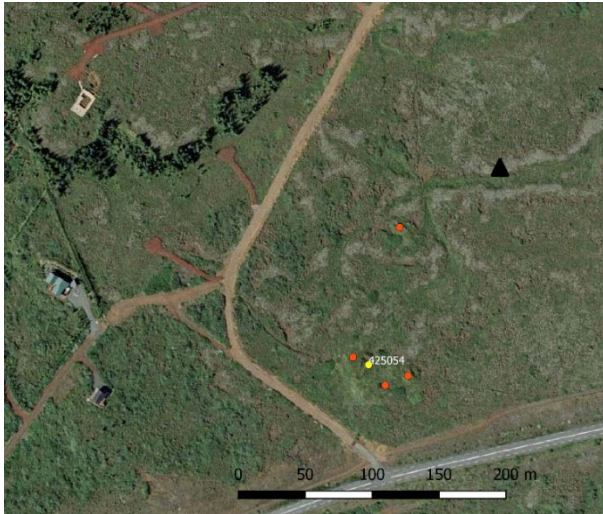
einasta hnitapunkts var könnuð og öllum aukahnitum sem ýmist höfðu slæðst með í GPS-skrár eða voru til komin vegna þriggja punkta reglunnar sem greint var frá í inngangi, eytt út. Hnit voru upprunalega tekin í vörpuninni WGS84 en var við yfirferðina varpað í landshnitakerfi (ISN93).

Yfirleitt reyndist auðvelt að leiðrétta staðsetningu hnita þar sem minjar voru sýnilegar á loftmyndum. Þar skeikaði oft á bilinu 10-30 metrum á staðsetningu hnita sem tekin voru á vettvangi og sýnilegum minjum. Mun minni skekkja reyndist þó í hnitum frá árunum 2000-2001 í Grímsnesi, enda fór nákvæmni staðsetningakerfisins batnandi um það leyti. Almenn séð reyndist nákvæmni hnita frá þessu skeiði mjög góð en þó eru einhverjar undantekningar á því, til dæmis þar sem minjastaðir voru í skugga s.s. ofan í giljum og undir háum fjöllum. Erfiðast reyndist að staðsetja minjar sem ekki sjást á loftmyndum í Grafningi en flestar minjar af því taginu eru í túnum sem hafa verið sléttuð. Þar er helsta heimild um staðsetningu túnakort frá því um 1920 og þau voru höfð til hliðsjónar við yfirferðina. Aðrir staðir sem eru lítt sýnilegir geta til dæmis verið álagablettir, huldufólksstaðir eða minjar sem eru litlar umfangs, til dæmis brunnar og vörður. Í slíkum tilvikum var stuðst við ritaða lýsingu á minjastaðnum, loftmynd eftir því sem hægt var eða önnur kortagögn. Þetta verður að hafa í huga þegar notast er við gögnin, þ.e. meiri líkur er á skekkju í staðsetningu þegar um er að ræða minjar sem eru litlar um sig eða ekki sýnilegar á yfirborði. Í slíkum tilvikum þyrfti vettvangskonun til að ganga úr skugga um nákvæma staðsetningu. Aftast í skýrslunni má sjá lista yfir þær minjar sem mest óvissa ríkir um.

Almennt má segja að skráningargögn úr Grafningi séu mun lakari en þau úr Grímsnesinu og á það bæði við um nákvæmni hnita og ritaðar lýsingar sem eru á köflum mjög stuttaralegar og ónákvæmar eins og tíðkaðist í árdaga fornleifaskráningar. Oft eru þetta ekki fullnægjandi gögn til að unnt sé að styðjast við þau til að leiðrétta hnitapunkta. Líkt og í Grímsnesi var tiltölulega auðvelt að lagfæra staðsetningu þar sem eru sýnilegar rústir eða aðrar minjar. Í nokkrum tilvikum reyndist alveg útilokað að leiðrétta gögn út frá fyrirbyggjandi upplýsingum og eru þeir punktar, sem allir eru í Grafningi, sérmerktir í hnitagögnum. Flestir eru þeir í túnum bæja eða skammt utan við þau. Í mörgum tilvikum gæti verið auðvelt að leiðrétta staðsetningu á vettvangi, til dæmis í tilfelli bæjarhóla í sléttuðum túnum sem oft eru vel sýnilegir á staðnum þótt þeir sjáist ekki á loftmyndum. Þá ber að geta þess að dæmi eru um staði þar sem hnit náðist ekki á vettvangi, t.d. gerðist það ítrekað í Laxárdal í Grafningi, væntanlega vegna lélegra móttökuskilyrða í GPS-tæki. Í slíkum tilvikum eru hnit merkt inn á kort eftir bestu getu, en skráningarmenn hafa alltaf merkt staði inn á kort þrátt fyrir hnitaleysi.

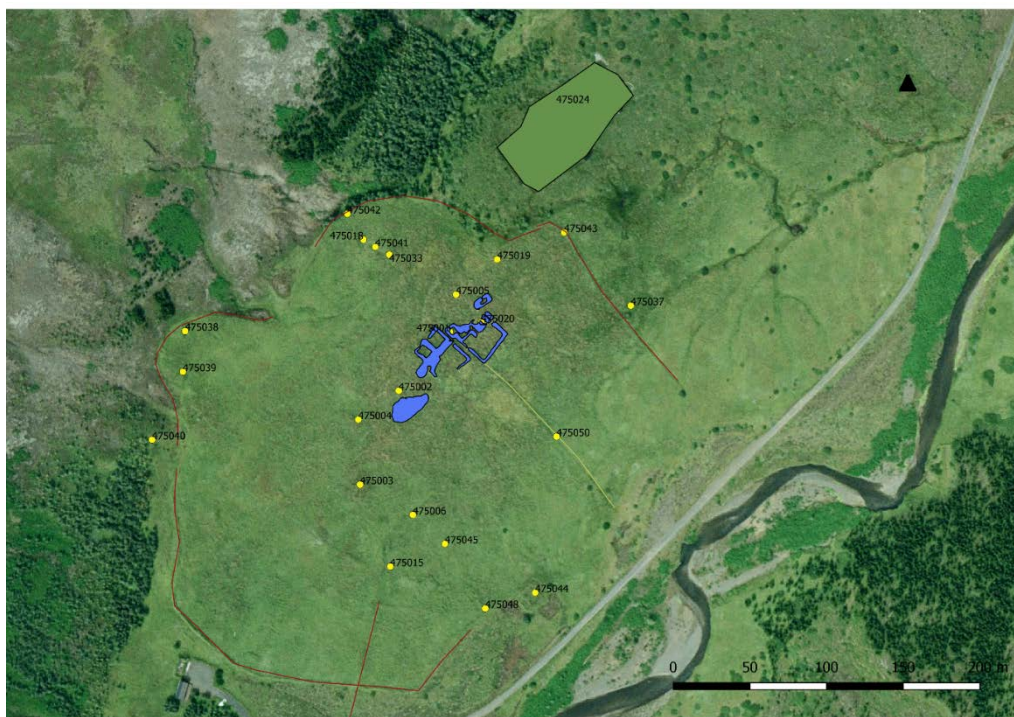
Viðbætur 1: Ítarlegri skráning á þekktum minjum

Á fyrstu árum fornleifaskráningar var yfirleitt talið nægja að sýna sérhvern minjastað með einum punkti, jafnvel þótt þar væri fjöldi tófta, garðlög eða umfangsmiklar minjar á borð við mógrafir. Við yfirferð var bætt inn í kortagögn punktum, línum og flákum á áður skráðum stöðum eftir því sem hægt var af loftmyndum, enda hafa kröfur um slíka nákvæmni farið vaxandi á síðustu árum, ekki síst vegna

Dæmi um viðbætur: Markabrekknahús (425:054). Þar eru alls fimm tóftir. Hér má sjá gps-punkt sem tekinn var á vettvangi (gulur) og viðbótarpunkta sem bætt var inn á af loftmynd (rauðir).

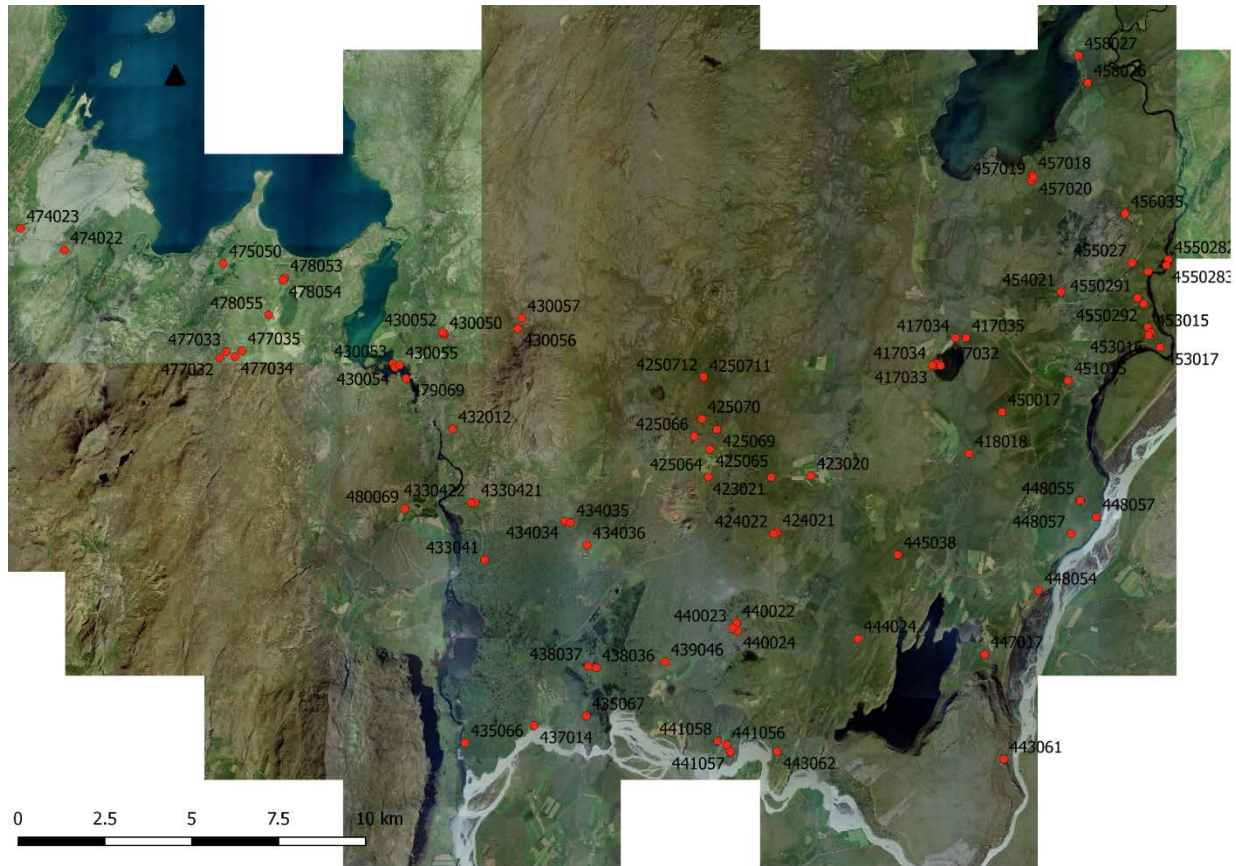
minjavörslu sem er erfitt að framfylgja í reynd nema slíkar upplýsingar liggi fyrir. Að auki voru gerðar nokkrar leiðréttingar á númerum hnita þar sem rangfærslur voru í gögnum. Á nokkrum stöðum var bætt inn punktum fyrir tóftir eða línur fyrir garðlög sem skráningarfólki hafði yfirsést á vettvangi – hugsanlega af því að þessar minjar sjást illa á yfirborði. Þar sem minjastaðurinn hafði að megninu til verið skráður á vettvangi eru slíkar minjar taldar í þessum flokki en ekki með áður óskráðum minjum (sjá viðbætur 2).

Dæmi um viðbætur: Túnið á Ölfusvatni (Ár-475). Hér hefur túngarður (043) verið teiknaður inn með línu (rauð), áður óskráð heimreið (050) með gulu og mógrafir eru sýndar með grænum fláka (024). Bæjartóftin var að auki mæld upp vorið 2017.

Viðbætur 2: Áður óþekktar minjar

Eins og áður segir voru loftmyndir ekki komnar til sögunnar sem vinnugögn, hvorki hjá sveitarfélögum né fornleifafræðingum, þegar skráningin fór fram á sínum tíma. Nú er notkun þeirra mun útbreiddari og það hefur fyrir löngu sýnt sig að þær eru mjög mikilvægar heimildir þegar kemur að skráningu

Yfirlitskort 1: Óskráðar minjar sem fundust á loftmyndum. Upplýsingar um einstakar minjar eru birtar í fornleifaskrá aftast í skýrslunni.

fornleifa. Á loftmyndum finnast oft minjar sem hvergi er getið í heimildum og þar að auki bæta þær oft við skilning á stöðum sem þegar hafa verið skráðir á vettvangi. Þótt það hafi ekki verið aðalmarkmið verkefnisins reyndist nauðsynlegt að bæta minjum sem fundust á loftmyndum inn í kortagrunninn meðfram leiðréttingum. Samsvarandi upplýsingum var bætt inn í ÍSLEIFU, gagnagrunn Fornleifastofnunar um fornleifar. Ekki er við því að búast að þessi úttekt sé tæmandi, enda hefði þá þurft að leggja í kerfisbundna úttekt á mjög stóru svæði sem þótti ekki raunhæft að þessu sinni. Alls bættust við 80-90 minjastaðir sem ekki höfðu verið skráðir á vettvangi og fundust á þeim alls 85 minjaeiningar – tóftir, garðlög o.fl. Stór hluti þessara minja var annaðhvort á svæðum sem voru ekki gengin á vettvangi, þá vegna þess að ekki voru neinar heimildir um minjar þar, eða minjar sem ekki voru sjáanlegar á jörðu niðri. Meðal minja sem falla í þessa flokka eru mógrafir og fjöldi áveitugarða í mýrum, en þessara minjaflokka er hlutfallslega sjaldan getið í heimildum, og sömuleiðis beðasléttur í túnum sem yfirleitt hafa verið sléttaðar út að mestu og sjást best úr lofti við rétt birtuskilyrði.

og heimsóttur aftur þegar leið á verkefnið í fylgd með minjaverði Suðurlands, Ugga Ævarssyni.

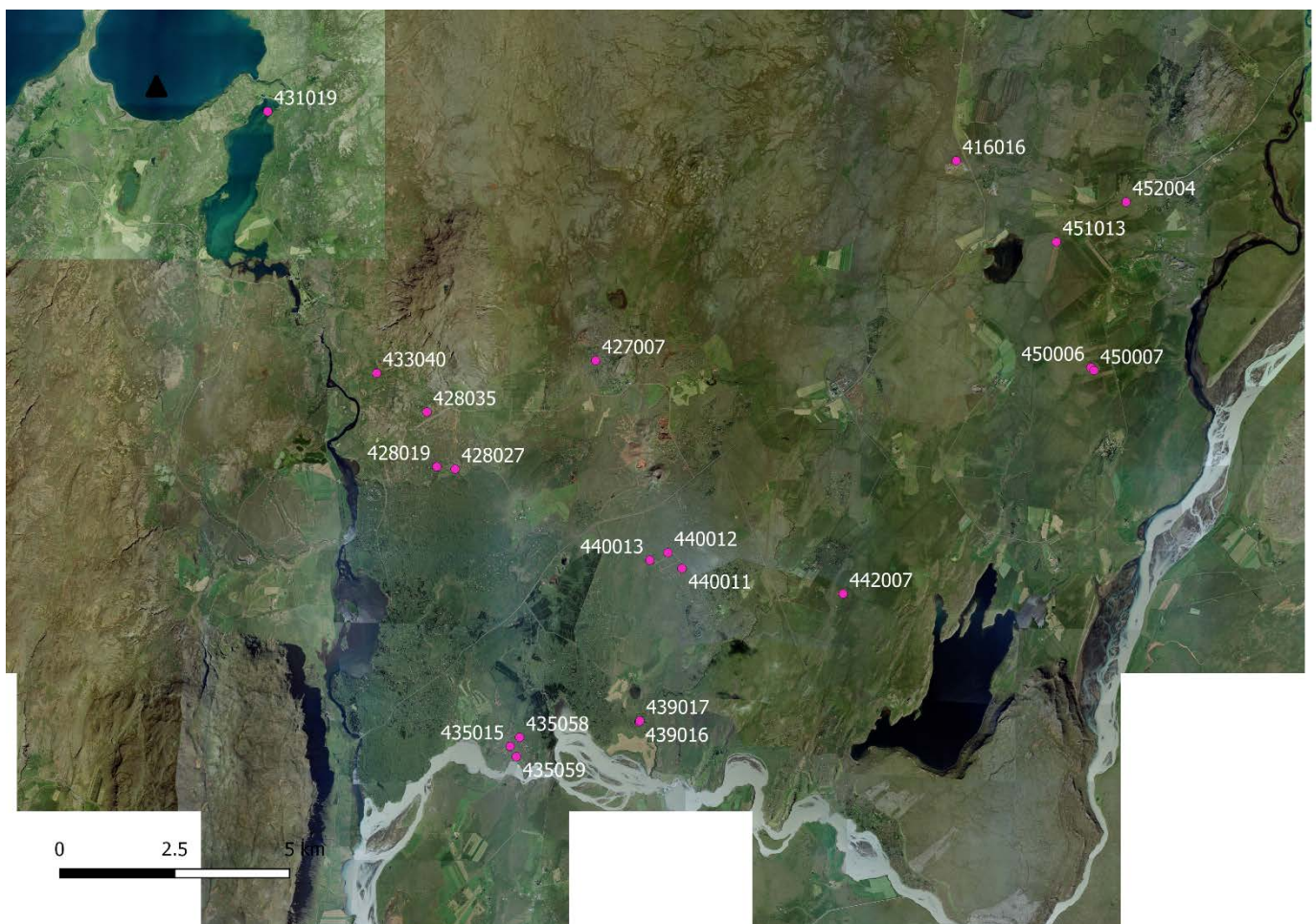

Áður óskráðar minjar í landi Bjarnastaða í Grímsnesi, víkingaaldarbæjarstæði (Ár-451:015) mældar upp og merktar með gulu. Ógreinilegar leifar, mögulega fleiri rústir eru markaðar af með grænu. Yngri rústir Ár-451:009, sem áður höfðu verið skráðar, sjást fast austan við norðurhluta rústasvæðis.

Bæjarstæðið er klofið í tvennt með girðingu og búið var að planta í austurhluta þess. Rætt var við eigendur lands beggja vegna við og þeim greint frá fundinum. Listi yfir áður óþekktar minjar er í 7. kafla, aftast í skýrslunni.

3. Breytingar frá lokum skráningar: Minjar í hættu og horfnar minjar

Á nokkrum stöðum í sveitarfélaginu hafa framkvæmdir haft augljós áhrif á minjar síðan skráningin var gerð af loftmyndum að dæma. Engin afgerandi dæmi um þetta fundust Grafningi en nokkur í Grímsnesi, þá aðallega vegna byggingaframkvæmda og vegagerðar í sumarhúsaðverfum. Hér ber að taka fram að úttektin er ekki tæmandi heldur aðeins bundin við yfirferð loftmynda sem eru að stærstum hluta frá árinu 2011. Ekki er að efa að framkvæmdir hafa verið á einhverjum stöðum eftir þann tíma og sömuleiðis geta ýmsar breytingar hafa orðið á landnotkun sem ekki sjást á loftmyndum, t.a.m. skógrækt á frumstigi sem ekki er hægt að leggja mat á nema með vettvangskönnun. Tekið skal fram að ekki hefur verið lagt mat á áhrif sem framkvæmdir hafa haft á gamlar götur og leiðir, enda gatnakerfið ótrúlega flókið í Grímsnesi fyrir bílaöld og hefði verið mjög tímafrekt að gera þeim þætti skil.

Yfirlitskort 2: Minjar í stórhættu og horfnar minjar frá lokum skráningar á vettvangi. Engar minjar í þessum flokki fundust í Grafningi.

Bygging sumarbústaða hefur haft meiri áhrif á minjar og ásýnd lands í Grímsnesi á síðustu árum en hefðbundinn landbúnaður, sem nú er á undanhaldi. Hér eru *áhrif* ekki bara skilgreind sem bein skerðing á minjum heldur eru einnig tíndir til staðir þar sem byggt hefur verið svo nálægt minjastöðum (innan þeirra 15 m sem lög gera ráð fyrir sem friðhelguðu svæði) að nær óhjákvæmilegt er að trjárækt, umferð eða annað hafi bein áhrif á minjarnar. Tré geta farið illa með tóftir, rætur sprengt sundur veggir auk þess sem tóftirnar verða lítt sýnilegar.

Auk þeirra sýnilegu minja sem hér eru nefndar eru víða minjar undir sverði inni í túnum þar sem framkvæmdir af ýmsum toga gætu hafa haft áhrif (sléttun, byggingar, skurðagröftur) en ekki er gerð grein fyrir því hér, enda örðugt að greina slík áhrif af loftmyndum. Síðast en ekki síst skal þess getið að víða eru minjar inni á svæðum sem hafa verið deiliskipulögð fyrir sumarhúsabyggð, sum fyrir löngu síðan. Of langt mál væri að gera grein fyrir þeim öllum hér en áréttað skal að þessi svæði skuli könnuð vandlega áður en af framkvæmdum verður, enda sýna niðurstöður þessa kafla greinilega að sú hætta sem steðjar að fornleifum í Grímsnesi er líklega langmest vegna útpenslu sumarhúsabyggðar.

Hér á eftir eru taldir upp staðir sem hafa:

- a) horfið vegna framkvæmda;
- b) staðir þar sem mannvirkjagerð er augljóslega innan 15 helgunarsvæðis minja.

Horfnir minjastaðir

Grásteinn (Ár-416:016) í landi þóroddsstaða í Grímsnesi var stakur og áberandi steinn eða klettur,

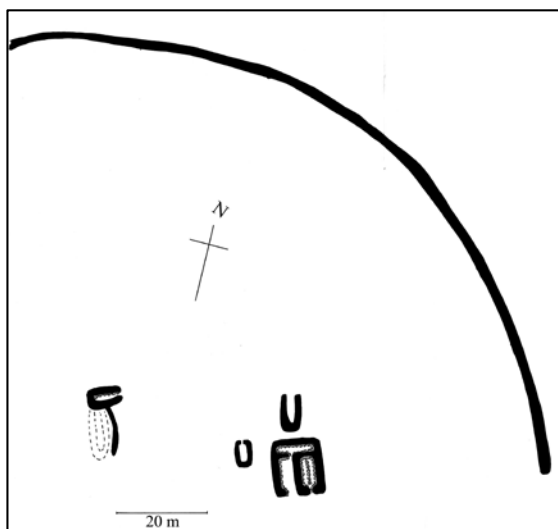

um 1,7 m hár og 2 x 2 m að grunnflatarmáli sem stóð 80-100 m norðan við malarnámu þegar hann var skoðaður árið 2001. Á honum var sá átrúnaður að ef hestur væri teymdur þrívegis í kringum hann hætti hann að strjúka. Steinninn er horfinn í malarnám sem hefur verið fært talsvert út til

norðurs. Því miður voru ekki teknar myndir af honum við skráningu 2001.

[illegible]

Sel í landi Hæðarenda (Ár-427:007)

Á selinu, sem Selhóll er kenndur við, voru skráðar nokkrar tóftir, vafalaust misgamlar, sú yngsta greinilega af beitarhúsum. Fornlegt garðlag lá utan um þær að austan og norðan (sjá uppdrátt til vinstri frá árinu 2000). Nú hefur sumarbústaður verið reistur ofan á garðlaginu og raskað því að mestu (sjá rauða línu á loftmynd). Tóftirnar eru enn á sínum stað en virðast inni á annarri sumarbústaðalóð. Ekki er vitað hvort fyrirhugað er að byggja þar.

Jónstættur - beitarhús (Ár-428:019) í landi Búrfells

Vegur um sumarhúsaðverfi hefur verið lagður fast sunnan við tóftina síðan skráningin var gerð. Erfitt er að dæma af loftmynd hvort tóftin hafi látið á sjá við þetta.

Tóftir á Kotstekkatúni (Ár-428:027) í landi Búrfells

Vegur hefur verið lagður fast upp við rústasvæðið að austan, að sumarbústað sem er þar norðan við. Austasta tóftin á Kotstekkatúni er skammt frá honum. Hér leynast rústir á ýmsum aldri, allt frá ungum beitarhúsum til tófta sem gætu verið fornar.

Steinþróartættur (Ár-428:035) í landi Búrfells

Á loftmynd sést að byggt hefur verið fast upp við tóftirnar. Staðinn þyrfti að skoða á vettvangi til að ganga úr skugga um áhrif á tóftirnar og hvort þær hafi verið rétt staðsettar á loftmynd. Tóftirnar eru fornlegar og ekki vitað hvaða tilgangi þær gegndu.

Kaldárhöfðakumlið (431:019)

Einn frægasti minjastaður í Grímsnesi er kumlið í Torfnesi í Kaldárhöfðalandi sem fannst árið 1946 og telst enn í dag eitt ríkulegasta kuml sem fundist hefur hér á landi. Torfnes varð að hólma í Úlfljótsvatni þegar Sogið var virkjað og fannst kumlið í kjölfarið, þegar brotna tók úr bökkunum. Vorið 2017 var skimað út í hólmann úr landi og kom þá í ljós að hann er að fara hverfa í trjárækt og sennilega hefur verið plantað í hann fyrir löngu síðan. Á síðustu árum hefur komið í ljós að kumlateigar eru mun algengari en áður var talið, þ.e. mörg kuml saman í hnapp. Ein af niðurstöðum kumlarannsóknna síðustu ára er sú að talsverður fjöldi af þeim stöðum sem upphaflega voru álitin stök kuml reynast í raun kumlateigar með mörgum kumlum þegar umhverfi þeirra er rannsakað betur. Torfnesið hefur ekki verið kannað nánar eftir rannsóknina 1946 en vel má vera að þar leynist fleiri kuml. Trjárætur geta farið mjög illa með slíkar minjar.

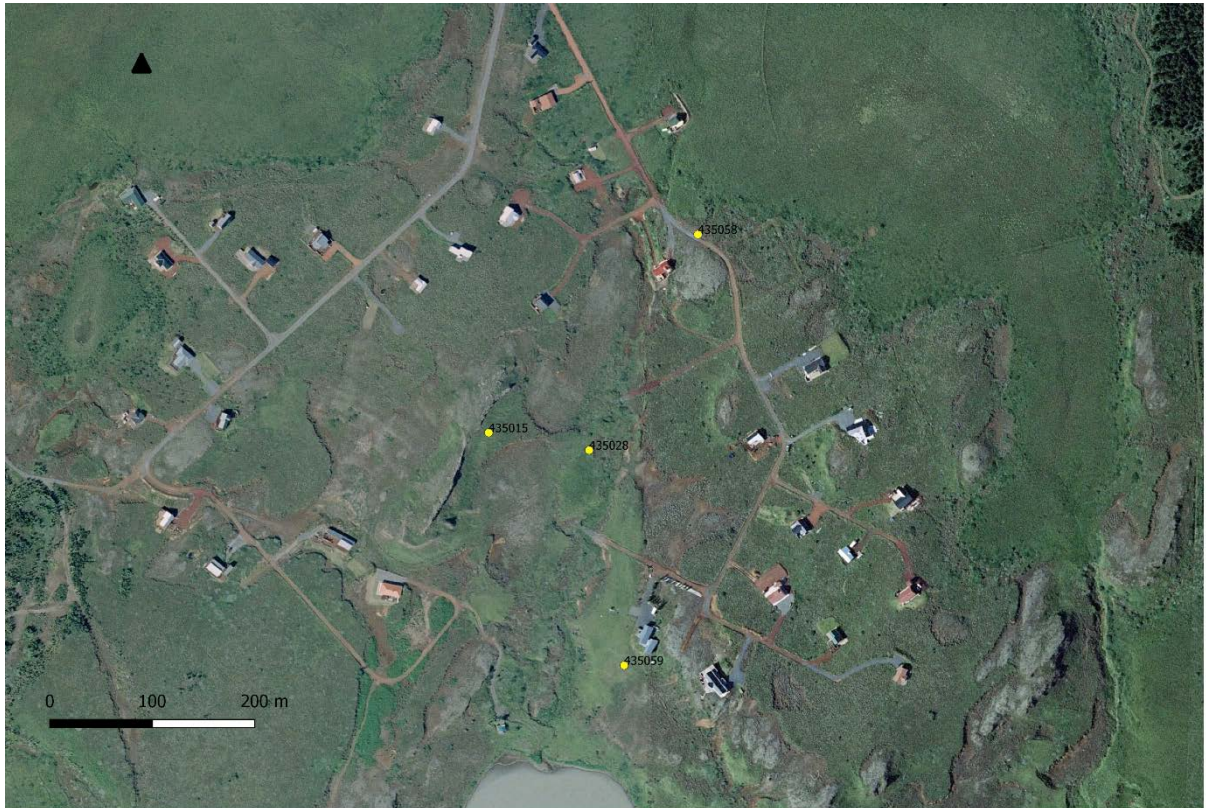
Beitarhúsatóft í landi Ásgarðs (433:040).

Tóftin fannst ekki í fljótu bragði á loftmynd og var því farið á vettvang til að ganga úr skugga um staðsetningu hennar. Kom þá í ljós að sumarbústaður hefur verið reistur fast sunnan við tóftina og vegur verið lagður við suðurenda hennar. Tóftin virðist ekki hafa skemmst við framkvæmdirnar. Hún var mæld upp en ljóst er að nálægð við bústað og veg ógna henni.

Huldufólksbústaðir í Öndverðarnesi: Kambur, Karl og Kambsflöt (Ár-435:015, 058 og 059).

Mikil huldufólksbyggð var talin í Öndverðarnesslandi í námunda við svonefndan Kamb.

Sumarhúsabyggð þar í námunda hefur aukist mikið síðan skráningin var gerð og m.a hefur verið lagður vegur þar sem klapparhóllinn Karl var hnitsettur á sínum tíma. Ástandið hefur ekki verið kannað á vettvangi en þó er ljóst að framkvæmdir hafa haft áhrif á heildarásýnd staðarins.

Tóftir í Vaðnesi (Ár-439:016 og 017)

Tóft í Vaðnesi, sem er þekkt sem kirkjutóft eða bænhústóft (016), var um tíma talin horfin vegna sumarhúsabygginga. Þegar grennslast var fyrir um málið á vettvangi kom í ljós að hún er enn á sínum stað, fast sunnan við sumarbústað sem hefur verið reistur eftir að skráningin átti sér stað, og búið að planta í hana. Tóftin telst því í mikilli hættu. Hún var mæld upp á vettvangi ásamt annarri tóft sem er skammt austan við og gæti verið af rétt af einhverju tagi. Sú telst einnig í hættu.

Beitarhústóftir (Ár-440:011, 012 og 013) í landi Hraunkots

Sumarbústaður hefur verið byggður fast upp við tóft 011 eftir að skráningin var gerð. Staðurinn

hefur ekki verið skoðaður eða mældur upp á vettvangi. Tvær beitarhúsatóftir eru mjög skammt undan (012 og 013) og er búið að leggja út gatnakerfi í námunda við þær og fyrirsjáanlegt að þær lendi inni á sumarhúsalóðum eða skammt utan við þær. Auk þessa liggur gamall vegur, hugsanlega kerruvegur, um svæðið milli tófta 011 og 012 (sjá loftmynd). Ekki er ljóst hvort meira hefur verið byggt á staðnum síðan myndin var tekin 2011 en það þyrfti að kanna á vettvangi.

Beitarhúsatóft í landi Mýrarkots (Ár-442:007)

Síðan skráningin var gerð hefur sumarhúsa hverfi verið skipulagt á svæðinu og á loftmynd sést að tóftin er fast við fyrirhugaðan byggingarstað. Ekki er ósennilegt að þar hafi verið byggt nú þegar. Staðurinn var ekki heimsóttur á vettvangi en það væri nauðsynlegt til að meta stöðu mála og ástand tóftarinnar. Þess má geta að nær allt land Mýrarkots hefur verið deiliskipulagt fyrir sumarhúsabyggð og þar virðast þrjár minjar í túni innan lóða: 002, 003 og 005 (sem er tóft).

Tvær tóftir (beitarhús?) í landi Kringlu (Ár-450:006 og 007)

Síðan skráningin var gerð hafa nokkrir sumarbústaðir verið reistir á holti vestur frá bænum, svonefndum Grænskála. Tóft af beitarhúsum (006) er fast sunnan við einn þeirra (sjá kort) en af loftmynd að dæma gæti önnur tóft, 007, hafa lent undir húsum þar suðaustan við, í það minnsta er hún ekki greinileg á loftmynd. Þetta þyrfti þó að ganga úr skugga um en staðurinn var ekki heimsóttur á vettvangi. Hér til vinstri má sjá uppdrátt af tóftinni úr skráningarskýrslu frá árinu 2001.

Ár-452:004 tóft í landi Þórisstaða

Tóftin, sem líklega er af beitarhúsum eða fjárborg, er nú skammt utan við sléttaða flöt við sumarbústað. Ekki er að sjá að hún hafi skemmst en staðurinn hefur ekki verið kannaður á vettvangi.

Alls voru hér taldar upp 13 tóftir sem gengið hefur verið nærri með byggingum eða vegagerð síðan fornleifaskráningin var gerð. Langflestar framkvæmdirnar tengjast sumarhúsabyggð. Það vekur athygli að í flestum tilvikum eru það tóftir af beitarhúsum í úthögum sem verða fyrir áhrifum vegna þessa, enda eru þær oft á stöðum sem menn ásælast fyrir sumarhúsabyggð, þ.e. á þurrum og grónum holtum í úthögum góðan spöl frá bæjum. Alls var vitað um beitarhúsatóftir á 73 stöðum í Grímsnesi við lok skráningar 2001 (nokkrar voru þá þegar horfnar), þar af hafði þegar verið byggt fast upp við þrjár. Nú hafa 13 til viðbótar bæst í þann hóp. Því er tæplega fjórðungur beitarhúsatófta í Grímsnesi nú talinn í mikilli hættu vegna nálægrar sumarhúsabyggðar og má vænta þess að fleiri bætist í hópinn á næstu árum ef ekki er að gætt.

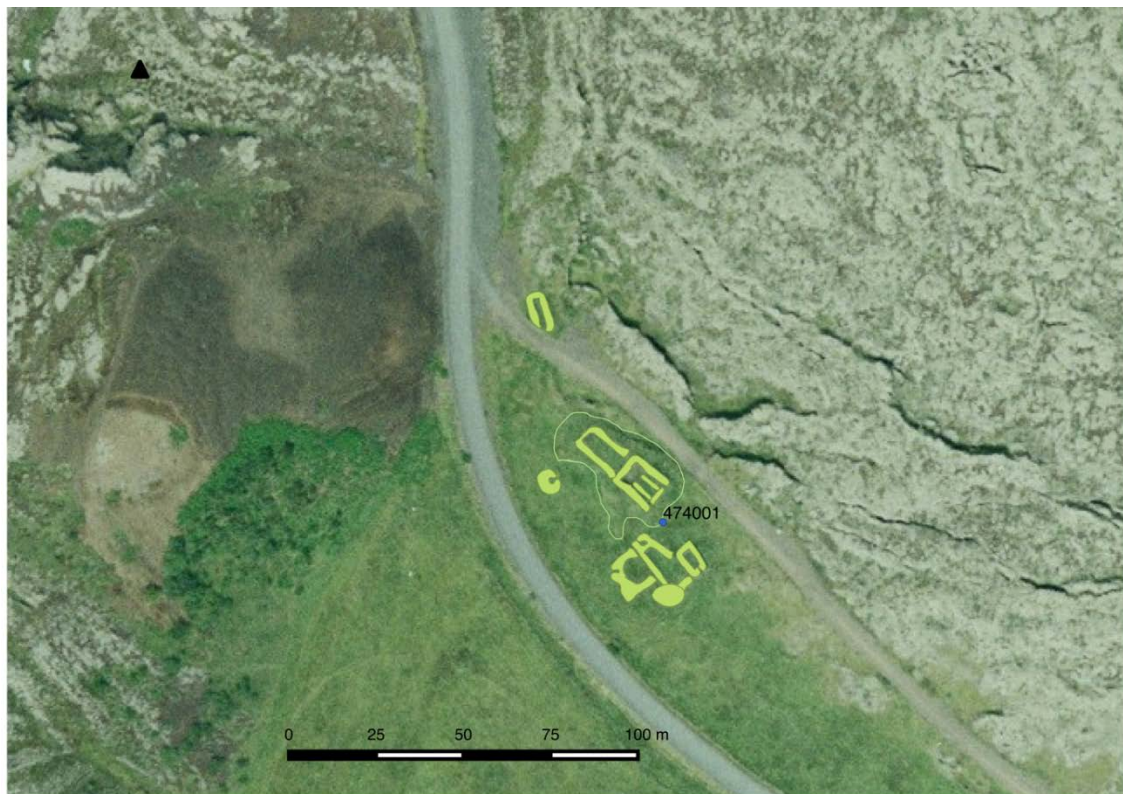
Ekki er að efa að sumir sumarhúsaeigendur láti sér annt um tóftirnar. Þótt framkvæmt hafi verið mjög nálægt þeim er ekki þar með sagt að þær liggi beinlínis undir skemmdum en huga þyrfti betur að því hvernig staðið er að slíkum framkvæmdum í framtíðinni og sömuleiðis að fólk sé uppfrætt um umgengni við minjar í námunda við hús sín. Þetta er viðfangsefni sem bæði sveitarfélagið, Minjastofnun Íslands og skipulagsyfirvöld þyrftu að sinna.

Eins og áður hefur komið fram er hér ekki rúm til að gera grein fyrir öllum þeim minjum sem eru inni á fyrirhuguðum sumarhúsalóðum í sveitarfélaginu af fyrirbyggjandi deiliskipulögum að dæma en auðvelt ætti að vera fyrir minjayfirvöld að fylgjast með þeim og gera ráðstafanir nú þegar kortagögn hafa verið leiðrétt.

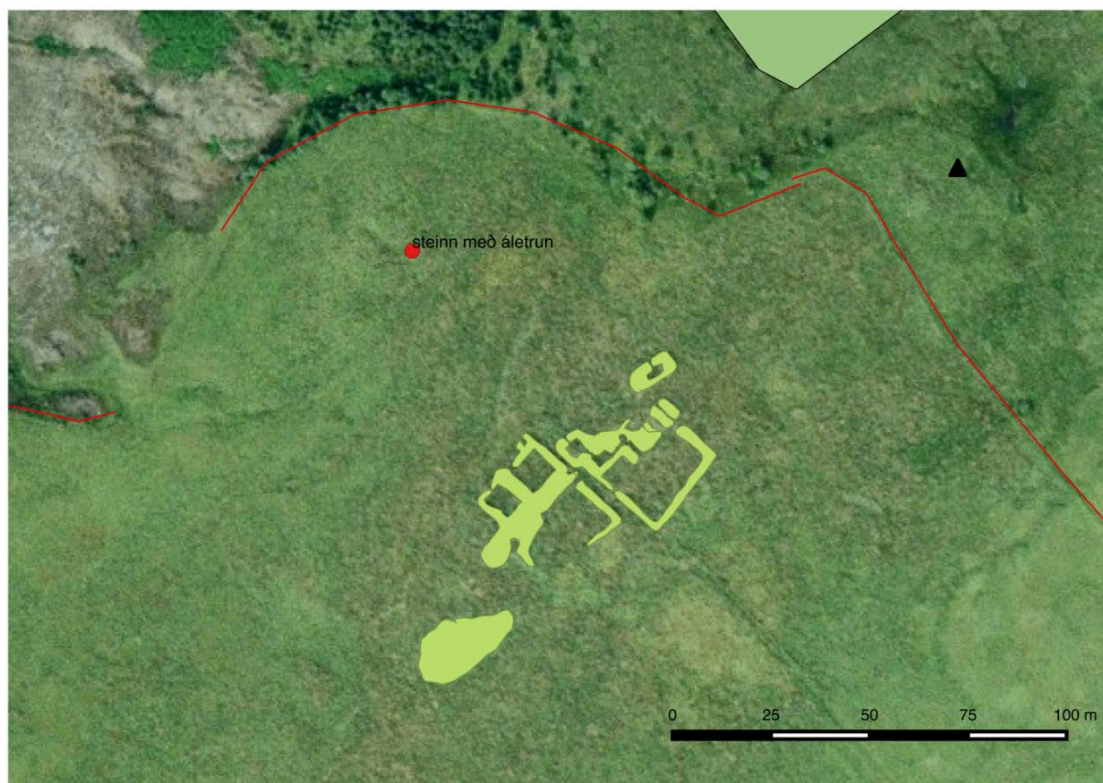
4. Vettvangskönnun

Leiðrétting gagna tók lengri tíma en áætlað var og því varð umfang vettvangsvinnu minna en upphaflega var gert ráð fyrir. Farið var á vettvang í fimm daga vor og sumar 2017 í þeim tilgangi að mæla upp nokkra minjastaði sem henta vel til kynningar og til að kanna nokkra minjastaði sem þegar hefur verið getið í fyrri köflum, einkum með það í huga að kanna ástand þeirra og þá hættu sem að þeim steðjaði. Þá var einn minjastaður í Grímsnesi, sem fannst á loftmynd og hafði ekki verið skráður á vettvangi, heimsóttur sérstaklega til að staðfesta þá kenningu höfundar að þar væri að líkindum fundið bæjarstæði frá víkingaöld (sjá bls. 12-13). Flestra staðanna hefur þegar verið getið í fyrri köflum en hér verða birtar aðrar uppmælingar. Í sumum tilfellum reyndist ekki unnt að skoða þá staði sem ætlunin var að kanna þar sem læst hlið voru við innkeyrslur að sumarhúsasvæðum og varð höfundur frá að hverfa á nokkrum stöðum vegna þeirra. Niðurstöður uppmælinganna munu nýtast vel, bæði til að fylgjast með þróun á minjastöðum og sömuleiðis til kynningar, t.d. á skiltum eða vefsíðum. Eftirfarandi staðir voru mældir upp með DGPS staðsetningartæki:

Rústir gamla bæjarstæðisins á Nesjavöllum (Ár-474:001):

Rústir bæjarins á Ölfusvatni (Ár-475:001):

Rústir Gamlasels (Ár-475:008) í landi Ölfusvatns:

Þinggerði (423:009) í landi Stóruborgar:

Tóftir beitarhúsa í landi Ásgarðs við Sogsveg (Ár-433:016, 036-038). Austasta húsið (041) hafði ekki verið skráð á vettvangi sem kann að skýra afhverju vegur hefur verið lagður svo nærri því. Rauða línan sýnir gamlan veg sem liggur milli húsanna:

5. Aðalskipulag og vangaveltur um menningarlandslag

Eins og áður hefur komið fram var verkefninu fyrst og fremst ýtt af stökkunum vegna þess að verið var að endurskoða aðalskipulag sveitarfélagsins. Í tengslum við þetta var tvívegis fundað með sveitarstjóra (þar af í annað skiptið ásamt fleirum úr sveitarstjórn). Sömuleiðis var fundað með Péttri H. Jónssyni skipulagsfræðingi sem sá um endurskoðun skipulagsins og farið á íbúafund í júní 2017 þar sem verkefnið var kynnt og hlýtt á umræður.

Í aðalskipulagsgreinargerð, sem var lögð hefur verið fram til kynningar/auglýsingar, voru prentuð þrjú kort: Eitt sýndi allar þekktar minjar í sveitarfélaginu og annað friðlýstar minjar svo sem lög kveða á um. Í þriðja lagi var útbúið kort með völdum stöðum í sveitarfélaginu. Markmiðið með þessu var að leggja áherslu á ýmsa staði sem þykir verðugt að draga fram, ekki síst til kynningar fyrir almenning, enda er það eitt af markmiðum aðalskipulagsins að stuðla að verndun menningarverðmæta en jafnframt að gera fólki kleift að njóta þeirra. Í samráði við sveitarstjórn var því ákveðið að valdir staðir skyldu helst vera á svæðum sem eru skilgreind sem „opin svæði“ en það eru til dæmis jarðir í eigu Orkuveitunnar og skógræktarjarðir. Auk þess hafa verið skilgreind ný svæði undir þessum hatti, til að mynda suðurhluti Lyngdalsheiðar en þar er ætlunin að verði skipulagt útivistarsvæði með gönguleiðum.

Friðlýstar minjar í sveitarfélaginu eru eftirfarandi – þess má geta að sumar þeirra rötuðu einnig á lista yfir valdar minjar:

- Björk. Flóðveitugarðlag fornt á Farmýri hjá Blótbjörk. Sbr. Árb. 1905: 41; Skjal undirritað af MÞ 05.05. 1927. Þinglýst 07.09. 1927.
- Kaldárhöfði. Rúst geymsluhúss Skálholtsmanna, við ferjustaðinn yfir Sogið. Sbr. Árb. 1905: 48; Skjal undirritað af MÞ 05.05. 1927. Þinglýst 07.09. 1927.
- Kiðjaberg. Vörzlugarður forn, vestur frá Hestvatni. Sbr. Árb. 1905: 42; Skjal undirritað af MÞ 05.05. 1927. Þinglýst 07.09. 1927. [Garðurinn er illa farinn, búið að leggja veg á honum og planta í hann]
- Klausturhólar. Leifar af fornri bæjartóft sunnan í Goðhól í túninu fyrir vestan bæinn, hoftóft svo nefndri uppi á hólum og þrem garðlögum fornum, frá efri og neðri enda bæjartóftarinnar og milli þeirra að vestan. Sbr. Árb. 1905: 39; Sbr. Árb. 1908: 42; Sbr. Árb. 1924: 58. Skjal undirritað af MÞ 05.05. 1927. Þinglýst 07.09. 1927. [Allar minjar á Klausturhólum eru horfnar]
- Kringla. Hringur, mikill og fornlegur norður í túninu. Sbr. Árb. 1905: 40; Skjal undirritað af MÞ 05.05. 1927. Þinglýst 07.09. 1927.

- Neðra-Apavatn. Forn tóft nefnd "Vopnahús", austur á túnhal. Sbr. Árb. 1905: 40; Skjal undirritað af MP 05.05. 1927. Þinglýst 07.09. 1927.
- Snæfoksstaðir. Gamall kirkjugarður með leiðum og kirkjutótt heim undir rústum bæjarins á Snæfoksstöðum. Skjal undirritað af KE 11.11. 1966. Þinglýst 17.11. 1966.
- Krókur. Fornar rústir, er nefnast Grímkelstóftir, á sljettum völlum fyrir norðan og neðan túnið. Sbr. Árb. 1899: 1-2; Skjal undirritað af MP 05.05. 1927. Þinglýst 07.09. 1927.
- Nesjar. Fornar rústir í vatnsbrekku á Setbergsböllum og í Kleifardal. Sbr. Árb. 1899: 5; Skjal undirritað af MP 05.05. 1927. Þinglýst 07.09. 1927. [Rústir í Kleifardal eru óþekktar í dag]
- Ölfusvatn. 1. Girðing forn, er nefnist Grímkelsgerði og stór þúfa í því, nefnd leiði Grímkels. Sbr. Árb. 1898: 2; 2. Jarðfastur grágrýtissteinn, með áletruninni VES+1736; hann er í túninu, suðaustan við gamla fjárhústóft, nær hulinn jarðvegi. Skjal undirritað af MP 05.05. 1927. Þinglýst 07.09. 1927

Listi yfir valdar minjar í sveitarfélaginu sem kynntar voru í aðalskipulagi:

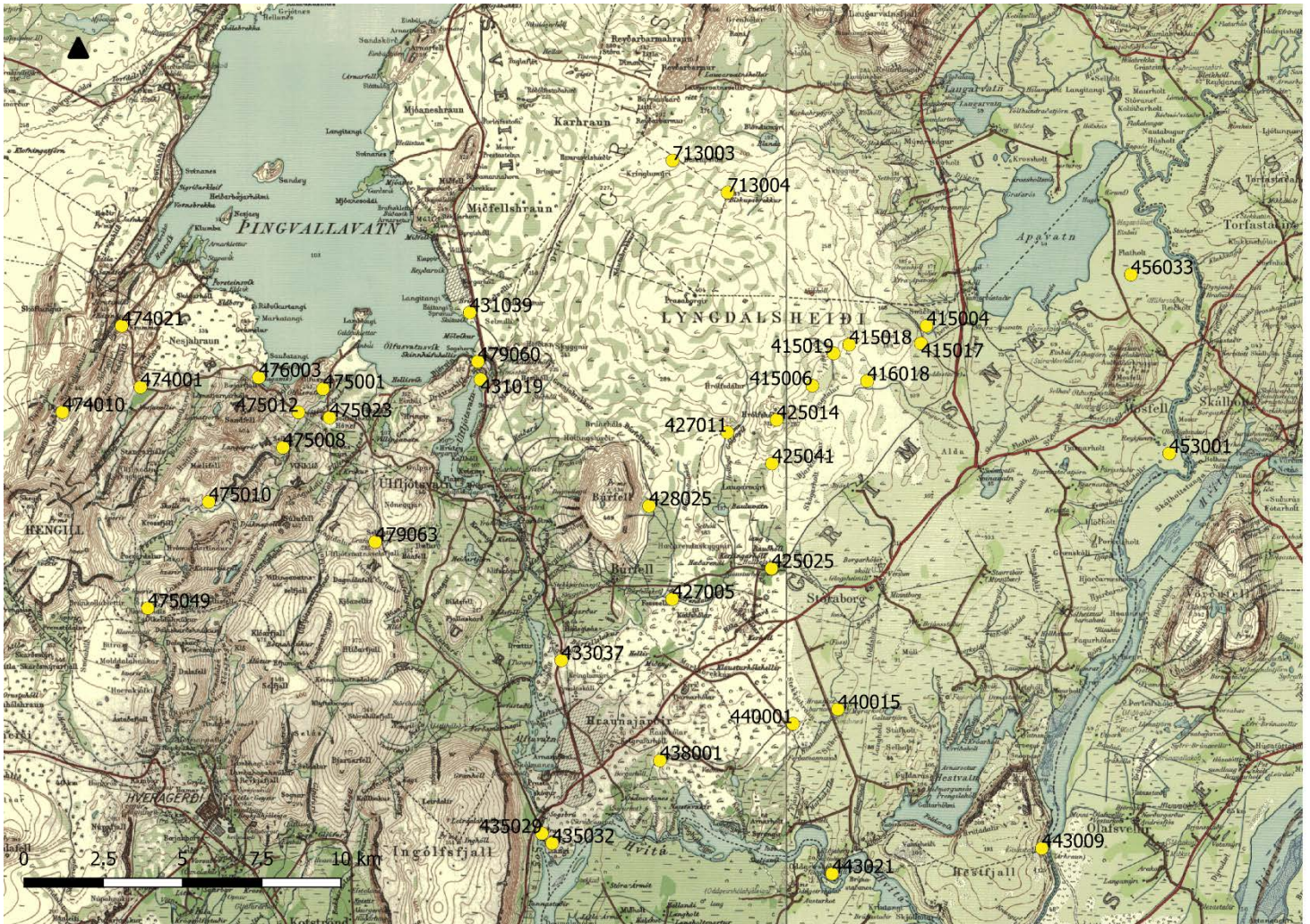
Grímsnes

- Tóft og garðlag (415:004) á Fremra-Smiðjuholti í landi Neðra-Apavatns. Mjög fornleg mannvirki á opnu svæði, hugsanlega tengd járnvinnslu ef marka má örnefnið.
- Rústir af mjög fornlegri skilarétt í rótum Lyngdalsheiðar (415:006). Engar heimildir geta um réttina svo vitað sé. Áhugaverður staður á opnu svæði.
- Rústir af stekk og garðlagi á Stekkatúni (415:017). Vel sýnilegar rústir á opnu svæði
- Sel undir Selhöfða. (415:018). Áhugaverður staður á opnu svæði.
- Rétt við Réttargil (415:019). Áhugaverður staður á opnu svæði.
- Kolagrafir í landi Þóroddsstaða (416:018). Sýnilegar kolagrafir, merkilegur vitnisburður um kolagerð fyrir á öldum. Áhugaverður staður á opnu svæði.
- Leifar af hleðslu í Hrólfsbólum (425:014). Ekki er vitað í hvaða tilgangi hleðslan var gerð en staðurinn er óvenjulegur og tilkomumikill, á opnu svæði.
- Kirkjugarður á Klausturhólum (425:025). Kirkjugarðurinn var aflagður fyrir löngu, enda kirkjan flutt að Stóruborg árið 1932. Merkilegur staður með fjölda minningamarka.
- Sel frá Klausturhólum (425:041). Fallegar seltóftir á skemmtilegum stað sunnan undir Hrólfsbólum. Gætu verið skemmtilegur viðkomustaður á gönguleið um opið svæði.
- Fossvallarjómabú (427:005). Vel varðveittur grunnur undan rjómabúi sem starfrækt var um skeið ásamt áveituskurði.

- Gálgagil (427:011), örnefni vestan við Hrólfsþóla í Lyngdalsheiði. Þar eru sagnir um að menn hafi verið hengdir. Fróðlegur staður á mögulegri gönguleið um opið svæði.
- Sel austan við Búrfell (428:025). Mjög greinilegar tóftir, að líkindum sú selstaða sem síðast var aflögð í Grímsnesi.
- Kumli (431:019). Eina kumlið sem rannsakað hefur verið í sveitarfélaginu, í Torfnesi sem áður var landfast en nú hólmi. Engar sýnilegar minjar en mjög áhugaverður staður.
- Herminjar (431:039). Einu skráðu herminjarnar í Grímsnesi, húsgrunnur og fallinn skorsteinn.
- Beitarhúsatóftir (433:037 o.fl.) frá Ásgarði við Sogsveg. Þar eru fjölbreytilegar og misgamlar tóftir á litlu svæði fast við veginn. Um svæðið liggja leifar af gömlum vegi, líklega hluta af Kónsvegi.
- Ferjustaður yfir Sogið (435:029), var notaður allt þar til brúin kom hjá Þrastarlundi. Áhugaverður staður til að fræðast um samgöngur fyrir tíma brúargerðar yfir stórfljót.
- Beitarhúsatóftir (435:032) frá Alviðru á opnu svæði í Öndverðarnesslandi. Greinilegar rústir á svæði sem göngustígar liggja um og er vinsælt til útivistar.
- Snæfoksstaðir (438:001), bæjarstæði og kirkjugarður. Kirkja á Snæfoksstöðum var aflögð 1801 en bærinn rifinn 1964. Áhugaverður staður á skógræktarsvæði.
- Hraunkot (440:001). Í Hraunkotstúni er óröskuð tóft torfbæjar og ýmsar fleiri minjar. Þjónustumiðstöð og sundlaug eru einnig í túninu, tilvalinn staður til kynningar.
- Smiðsnes (440:015). Lítil, stök bæjartóft á stað þar sem aðeins var búið um stutt skeið. Vel varðveitt, mjög áhugaverður staður.
- Gíslastaðir (443:009). Heilt túnstæði með bæjartóft og mörgum útihúsum á fögrum stað austan í Hestfjalli.
- Stekkur (443:021) á Kiðjabergi. Heillegasta og líklega yngsta stekkjartóft í Grímsnesi, fast við golfvöll. Aðgengileg og hentar vel til kynningar.
- Bæjarstæði Reykjaness (453:001). Bærinn fór í eyði á fyrri hluta 20. aldar. Túnstæðið, sem er umkringgt mýrum, er óspillt og þar má sjá fjölda minja: Bæjarhól, rúst af bænhúsi, beðasléttur og útihús svo eitthvað sé nefnt.
- Hlífarstaðir (456:033). Stór og vegleg rúst umlukin mjög fornlegum garði. Þetta eru meðal fornlegustu rústa í Grímsnesi en ekki er vitað hvort búið var á staðnum eða hvort hann þjónaði öðrum tilgangi.
- 713:003 og 004 eru tvær nafngreindar vörður á Biskupaleið sem lá frá Spóastaðaferju um norðanverða Lyngdalsheiði til Þingvalla. Leiðin er enn að stóru leyti sýnileg og aðgengileg, þ.e. kaflinn sem liggur undir Lyngdalsheiði að norðaustan.

Grafningur

- Tóftir elsta Nesjavallabæjarins (474:001). Þær eru vel staðsettar rétt við þjóðveginn. Athyglisverður staður í alfaraleið.
- Sporhella (474:010). Mjög greinileg merki um leið sem áður var fjölfarin milli Grafnings og Reykjavíkur. Gatan er mörkuð í klöpp á kafla. Hluti af merktu kerfi gönguleiða á vegum Orkuveitu Reykjavíkur.
- Tóftir af bæ í Botnadal (474:021). Þar var hjáleiga á árunum 1832-1844. Óvenjulegur staður og mjög aðgengilegur frá vegi. Hér er skilti á vegum Orkuveitu Reykjavíkur.
- Bæjarstæði og tún Ölfusvatns (475:001). Bærinn hefur verið í eyði síðan 1947 og hefur túnið aldrei verið sléttað. Þar eru margvíslegar minjar, m.a. bæjartóft og steinn með íhöggnum ártali 1736. Staðurinn er einnig áhugaverður með tilliti til tengsla við fornsögur og Sturlungu. Einstakur minjastaður.
- Gamlasel (475:008). Fornleg seltóft. Talið er að þar hafi Þorsteinn Guðinason verið handarhögginn skv. Sturlungu. Álagablettur 011 er í sama dalverpi. Hluti af gönguleið á vegum Orkuveitu Reykjavíkur.
- Nýjasel (475:010). Vegleg seltóft. Líklega er þetta síðasta selið sem lagðist af í Grafningi, um miðja 19. öld.
- Beitarhús í Ytri-Kapladal (475:012). Tóftir rétt við veginn á opnu svæði.
- Fornleg beitarhús í Álftalautum (475:023). Tóftir skammt frá vegi á opnu svæði.
- Réttin á Ölkelduhálsi (475:049). Réttin er við merкта gönguleið, Hún var byggð 1908. Við hana er (eða var) skilti með upplýsingum um göngur og réttir á svæðinu og hverafugla.
- Fjárhústóft (476:003) í landi Hagavíkur er fast við veginn á fögrum stað við Þingvallavatn og hentar vel til kynningar.
- Úlfjótshaugur, Villingshaugur og Ölvishaugur (479:060) í landi Úlfjóttsvatns. Þótt haugarnir séu líkast til náttúrulegir eru þeir áhugaverðir, enda varðveitt munnmæli um að í þeim hvíli samnefndir landnámsmenn og sjást merki um að reynt hafi verið að grafa í einn þeirra.
- Skilarétt (479:063) var reist 1910 eftir að Grafningismenn slitu réttafélagi við Ölfusinga. Hringlaga rétt með dilkum og almenningi.

Yfirlitskort 3: Valdar minjar kynntar í aðalskipulagi. Miðað var við að staðirnir væru áhugaverðir og aðgengilegir, á opnum svæðum.

Lengi mætti deila um hvernig best sé að velja úr staði í úrtaki sem þessu. Víkingaaldarminjarnar sem fundust í Grímsnesi vorið 2017 (sjá bls. 12-13) ættu t.d. betur heima á lista yfir úrvalsminjar en margar aðrar en staðurinn er á afgirtri einkalóð og kemur því tæplega til greina út frá ofangreindum forsendum.

Að mörgu leyti eru betur varðveittar minjaheildir eða menningarlandslag í Grafningi, þar sem sumarhúsabyggð hefur ekki tekið yfir stór svæði líkt og í Grímsnesi. Þrátt fyrir að umræða um menningarlandslag hafi færst í aukana á Íslandi á síðustu árum og hugtökin menningarlandslag/búsetulandslag komi fyrir í lögum um menningarminjar er ekki til afgerandi skilgreining á þeim og engin sérstök aðferðafræði hefur verið viðhöfð, hvorki í greiningu á viðfangsefninu eða leiðum sem ætti að fara í umsjón eða stjórnun tiltekinna svæða, t.d. við

skipulagsgerð.⁷ Í lögum um menningarminjar er enn lögð mest áhersla á friðlýstar minjar sem verður að teljast úrelt aðferðafræði. Til að mynda eru aðeins 14 af um 1800 minjastöðum í Grímsnesi friðlýstir (0,8%). Friðlýsingarnar eru mjög komnar til ára sinna, allir staðirnir nema einn voru friðlýstir árið 1927 en sá fjórtándi, kirkjugarðurinn á Snæfoksstöðum, komst á friðlýsingarskrá árið 1966. Af þessum 14 stöðum eru þrír horfnir, einn illa farinn vegna vegagerðar og trjáræktar og staðsetning á einum er óþekkt.⁸

Hugmyndir um menningarlandslag hverfast almennt um sama kjarna: Það er að til að skilja fortíðina sé nauðsynlegt að horfa á landslagið í heild sinni, út fyrir minjarnar einar og sér. Fyrir þessu eru ýmis rök – til dæmis eru margir minjastaðir ekki vel afmarkaðir heldur ná yfir stór eða löng svæði, samhengi við landslag og nytjar er nauðsynlegt til að skilja og skýra minjastaði og landslag getur varðveitt ýmsar hugmyndir og sagnir þótt þar séu engar áþreifanlegar minjar, t.d. gegnum örnefni. Friðun einstakra minjastaða með 15 m radíus í kring nær ekki að fanga þessar hugmyndir en lítið spilltar landslagsheildir með fjölda minja sem enn eru ekki undirlagðar af sumarhúsabyggð, virkjunum eða vélvæddri ræktun, svo dæmi séu nefnd, geta haft mikið gildi og getur skipt máli að huga að landslagssamhengi ef kemur til framkvæmda eða þróunar. Hér verður ekki gerð tæmandi úttekt á slíkum svæðum en í Grímsnesi mætti nefna eftirfarandi dæmi, þar sem einnig eru tekin dæmi um þrennskonar ríkjandi landslagsþætti í Grímsnesi, þ.e. heiðalandslag, mýralandslag og hraun:

- a) Suðurhluti Lyngdalsheiðar. Þar eru sel frá ýmsum bæjum, gamlar leiðir og réttir svo eitthvað sé nefnt. Nokkrir staðir á þessu svæði eru á lista um valdar minjar hér að framan.
- b) Austasti hluti Grímsness meðfram Brúará og Hvítá, frá Haga að Hömrum. Þetta svæði er á náttúruminjasrá að hluta vegna votlendis. Þar eru mörg beitarhús nyrst í landi Haga og Sels og Hlífarstaðir eru mögulegt eyðibýli. Sunnar er eyðibýlið Reykjanes með bænhúsi og fjölda rústa og ræktunarminja og fornar rústir og garðlög eru í Hamralandi, hugsanlega frá þeim tíma sem Skálhyltingar höfðu þar búrekstur.
- c) Skógtangi í Öndverðarnesi, sem markast af Sogi og Hvítá sunnan við Þrastarlund, er gott dæmi um úthaga í skógi vöxnu hrauni en mikið af hraunlendinu í Grímsnesi er annars farið undir sumarhúsabyggð. Úr Skógtanga var ferjustaður á fjölfarinni leið yfir Sog áður en brúin var reist

⁷ Gísli Pálsson ritaði MA-ritgerð í fornleifafræði um flokkun menningarlandslags í Grímsnesi sem hugmyndir í þessum kafla byggja að nokkru leyti á, sjá Gísli Pálsson 2011.

⁸ Allir þekktir friðlýstir staðir í sveitarfélaginu hafa nýverið verið heimsóttir aftur og mældir upp, sjá Eva Kristín Dal og Elín Ósk Hreiðarsdóttir 2015; uppmælingarnar má einnig sjá á vefsíðu MInjastofnunar og á vefnum www.map.is/sudurland.

og þar eru beitarhús frá Alviðru, svo eitthvað sé nefnt. Svæðið er opið og að einhverju leyti nýtt sem útivistarsvæði.

Í Grafningi útbjó Orkuveitan nálægt árinu 2000 gönguleiðir, bæði í landi Nesjavalla og Ölfusvatns, og eru þær enn í fullu gildi með fræðsluskiltum og stikuðum stígum. Á báðum stöðum eru varðveittar minjaheildir, bæjarstæði og túnstæði að nokkru leyti sem er tilvalið að nýta áfram til kynningar svo sem verið hefur þótt kominn sé tími á að endurnýja skilti. Merktar gönguleiðir eru víðar í Henglinum, t.d. um Dyraveg sem var fjölfarinn mjög greinilega markaður á köflum í mjúku bergi. Almennt séð hefur landslagi ekki verið breytt jafnmikið í Grafningi og í Grímsnesi ef frá er talið virkjanasvæðið á Nesjavöllum. Þar eru margar áhugaverðar heildir, t.d. eyðijarðir á borð við Ölfusvatn og sel frá mörgum jörðum uppi í fjalllendinu suður af byggðinni.

Við uppbyggingu í framtíðinni, ætti að huga vel að því að raska ekki heildum sem enn eru tiltölulega lítt snorntar. Þetta á ekki síst við um uppbyggingu nýrra sumarhúsasvæða.

6. Helstu niðurstöður

Með þessu verkefni hafa skráningargögn í Grímsnesi og Grafningi verið yfirfarin og bætt upp að því marki sem unnt er án mikillar vettvangsvinnu. Kortagögn hafa verið yfirfarin og leiðrétt, gögnum verið bætt við á flóknari minjastöðum og áður óskráðum minjum, sem fundust á loftmyndum, verið bætt við, bæði í kortagrunn og gagnagrunn Fornleifastofnunar.

Niðurstöður verkefnisins undirstrika að nauðsynlegt er að yfirfara skráningargögn af ýmsum ástæðum en sömuleiðis verður að hafa í huga að aðferðafræðin við slíka yfirferð er ýmsum takmörkunum háð og gæði yfirfarinna gagna eru misjöfn. Þetta er sérstaklega mikilvægt að hafa í huga ef nota á gögnin í minjavörslu.

Gögn frá því fyrir 2000 eru erfiðari viðfangs en yngri gögn, fyrst og fremst vegna skekkju í GPS-mælingum. Loftmyndir voru ekki notaðar við skráningu á þeim tíma (og raunar ekki að ráði fyrr en eftir 2001) og textar og kort, sem voru handgerð við skráninguna, duga stundum ekki til að staðsetja minjar með nákvæmum hætti. Með nokkurri vissu er hægt að leiðrétta staðsetningar þar sem minjar eru sýnilegar á loftmyndum en þar sem minjar sjást ekki, t.d. í sléttuðum túnum og minjar sem eru litlar um sig (t.d. vörður, brunnar) eða alls ekki manngerðar (t.d. álagablettir), leikur meiri vafi á staðsetningum elstu hnitanna. Ef vel ætti að vera þyrfti að kanna slíka staði aftur á vettvangi til að ganga úr skugga um þetta.

Yngri gögn þarfnast líka yfirferðar. Þótt hnitagögn fari verulega batnandi eftir því sem líður á tímabilið (2000-2001) reyndist nauðsynlegt að bæta við kortaupplýsingum á flóknari stöðum, t.d. þar sem eru margar tóftir og garðlög. Þar að auki var bætt við áður óskráðum minjastöðum af loftmyndum, alls milli 80 og 90 talsins, en aðeins örfáir þeirra hafa verið kannaðir á vettvangi.

Landslag breytist af náttúrulegum orsökum og vegna athafna mannsins. Ein helsta niðurstaða þessa verkefnis er sú að það er full þörf á að koma á vöktun minja, ekki síst á stöðum eins og í Grímsnesi, þar sem framkvæmdir eru tíðar og örar breytingar verða á landslagi vegna sumarbústaðabygginga. Auðvelt ætti að vera að sigta út þá staði sem eru í mestri hættu hverju sinni, t.d. með hliðsjón af deiliskipulagi og hættumati sem liggur fyrir úr fornleifaskráningu (en þar eru staðir í stórhættu af ýmsum orsökum, m.a. vegna trjáræktar, vegagerðar og efnistöku). Til samanburðar má benda á að vöktun er ríkur þáttur í náttúruvernd og í lögum um náttúruvernd er heill kafli sem fjallar um þann þátt, tilgang og

framkvæmd⁹ en engin slík ákvæði er að finna í lögum um menningarminjar. Í þessari skýrslu hefur m.a. verið bent á staði sem eru í stórauðinni hættu síðan vettvangsvinnan fór fram vegna þess að byggt hefur verið fast við þá eða jafnvel ofan á þeim, plantað í tóftir og vegir lagðir fast við minjar og því ljóst að loftmyndir kæmu að miklu gagni við suma þætti vöktunar. Farið var á vettvang til að kanna ástand nokkurra minja í þessum hóp og sumar þeirra voru mældar upp.

Óskandi væri að vandlega verði hugað að minjum og menningarlandslagi áður en ný sumarhúsasvæði verða skipulögð í framtíðinni, reynt verði að laga þau að landslagi og sögu sem fyrir er. Þá er það von höfundar að bætt gagnasafn stuðli að betra eftirliti með minjum á svæðinu og að hugað verði að fræðslu um minjar, sérstaklega þær sem eru komnar inn í þetta sumarhúsabyggð (sjá umræðu bls. 29). Það frumkvæði sem sveitarfélagið hefur sýnt með því að styðja við þetta verkefni er til fyrirmyndar og niðurstöðurnar ættu að vekja fólk til umhugsunar um að fornleifaskráning þarf að vera í sífelldri endurskoðun - lifandi fyrirbæri líkt og landslagið.

Enn er margt óunnið í sveitarfélaginu; gamlar götur og leiðir hafa t.a.m. ekki verið kortlagðar svo neinu nemi og ekki hefur verið bætt við minjum sem hafa náð 100 ára aldri síðan skráningin fór fram og eru þar með komnar í hóp fornleifa lögum samkvæmt. Samhliða áframhaldandi rannsóknunum í sveitarfélaginu mætti vinna markvisst að kynningu minja á næstu árum með kortagerð og útgáfu en ljóst er að talsverðir möguleikar liggja ónýttir á því sviði og mætti þar byggja á niðurstöðum þessarar skýrslu.

⁹ Lög um náttúruvernd nr. 60/2013, XIII. kafli.

7. Óvissuminjar og viðbætur við fornleifaskrá í Grímsnesi og Grafningi

A) Óvissuminjar

Í eftirfarandi töflu er listi yfir minjastaði þar sem mikill vafi leikur á staðsetningu af ýmsum ástæðum. Allir staðirnir eru í Grafningi.

Númer minja	Tegund minja	Ástæða óvissu
Nesjar 473:026	Útihústóft	Sést ekki á loftmynd, erfitt að ganga úr skugga um staðsetningu
Nesjar 473:024	Brunnur	Sést ekki á loftmynd, erfitt að ganga úr skugga um staðsetningu
Hagavík 476:004	Garðlag	Kemur illa heim og saman við staðsetningu á korti í skýrslu
Hagavík 476:020	Garðlag	Kemur illa heim og saman við staðsetningu á korti í skýrslu
Hagavík 476:021	garðlag	Kemur illa heim og saman við staðsetningu á korti í skýrslu
Krókur 477:006	Sel (Krókssel)	Hnit vantaði, var merkt inn á loftmynd eftir korti í skýrslu. Óvissa talsverð
Krókur 477:007	Hellir (Sauðaskúti)	Hnit vantaði, merkt inn á loftmynd eftir korti í skýrslu, en sú merking líklega verið gerð eftir lýsingu heimildmanns í símtali. Óvissa talsverð.
Krókur 477:012	Götur	Hnit vantaði, merkt inn á loftmynd eftir korti í skýrslu. Óvissa talsverð.
Krókur 477:018	Tóft	Erfitt að ganga úr skugga um staðsetningu

Krókur 477:026	Útihústóft	Hnit vantaði, óvissa mikil
Villingavatn 478:016	Gildruhóll (örnefni)	Hnit vantaði, merkt inn eftir korit í skýrslu
Villingavatn 478:019	Lambhústún (örnefni)	Virðist mjög ólíkleg staðsetning miðað við lýsingu í texta. Líklegra að þetta ætti við um hús sem sjást á túnakorti (nr. 04 og 005 í fornleifaskrá)
Villingavatn 478:032		Hnit vantaði, merkt inn á loftmynd eftir korti í skýrslu.
Villingavatn 478:043	Smalaskáli í Laxárdal	GPS-samband vantaði, merkt inn á loftmynd en staðsetning óviss
Villingavatn 478:049	Varða í Laxárdal	GPS-samband vantaði, merkt inn á loftmynd en staðsetning óviss
Villingavatn 478:052	Tóftir, líklega sel, í Laxárdal	GPS-samband mjög slæmt, merkt inn á loftmynd en staðsetning óviss
Bíldsfell 480:046	Sel	Skekkja á hnitum mikil, staðsetning óviss.
Bíldsfell 480:054	Tóft (smalakofi?)	Staðsetning á korti passar mjög illa við textalýsingu, munar mörg hundruð metrum
Bíldsfell 480:016	Nautakofi	Mikil óvissa á staðsetningum í túni Bíldsfells
Bíldsfell 480:004	Útihús (horfið)	Mikil óvissa á staðsetningum í túni Bíldsfells
Bíldsfell 480:051	Aðhald	Mikil óvissa á staðsetningum í túni Bíldsfells
Bíldsfell 480:050	Hesthús (horfið)	Mikil óvissa á staðsetningum í túni Bíldsfells
Bíldsfell 480:014	Kálgarður	Mikil óvissa á staðsetningum í túni Bíldsfells
Tunga 481:018	Vað	Hnit vantaði, var merkt inn á

		loftmynd eftir korti í skýrslu en sú staðsetning virðist passa illa við textalýsingu
Hlíð 482:008	Útihústóft	Ekki merkt á tuna- eða jarðakort í skýrslu, staðsetning stemmir illa hvað varðar lýsingu á fjarlægð í skýrslutexta.
Stóri-Háls 483:015	Stöðull	Hnit lendir sunnan við bæ, er merkt norðan við bæ í skýrslu. Sunnan við virðist rétt miðað við skýrslutexta.
Stóri-Háls 483:020	Skólavarða	Hnit vantaði, merkt inn á loftmynd þar sem virðist marka fyrir vörðu.

B) Fornleifaskrá

Í eftirfarandi skrá eru viðbætur við áður útgefnar fornleifaskrár í Grímsnesi og Grafningi. Hér er birtur listi yfir minjar sem fundust við yfirferð loftmynda 2017 en hafa ekki verið skoðaðar á vettvangi (sjá kort á bls. 11), minjar sem hafa verið heimsóttar á vettvangi eftir að skráningu lauk 2001 og minjar sem hafa horfið eða þar sem framkvæmdir hafa augljóslega átt sér stað innan þess 15 m friðhelgaða svæðis sem lög gera ráð fyrir umhverfis fornleifar (sjá kort á bls. 14). Auk þess eru hér nokkrar minjar í landi Miðengis sem bættust við vegna deiliskráningar árið 2015.

ÁR-415 Neðra-Apavatn

ÁR-415:042 Vopnahús þúst 417081 406268

"Austarlega í túninu í suður frá Orustadal er löng laut tvískipt í smáhól og er kölluð Vopnahús." segir í viðbótum við örnefnaskrá Apavatns. Í friðlýsingarskrá segir: "Forn tóft nefnd "Vopnahús", austur á túbala", en tóftin var friðlýst 1927. Tóftin er um 200 m ANA af bæjarhól 001. Um hana segir í Árbók fornleifafélagsins 1905: "Þó er þar enn, austur á túnhalanum, aflöng tvískipt tóft, sem kölluð er Vopnahús. Svo sagði mér Vigfús sál. Daníelsson, er þar bjó lengi. Skamt þaðan, norðan við túnjaðarinn, er kringlótt lág, sem heitir Orustulág. Um tildrög þessara örnefna er alt ókunnugt. Stafi þau bæði frá hinu sama atviki, getur það ekki verið Apavatnsför Sturlu Sighvatssonar, því þar varð engin orusta að því sinni." Ekki er friðlýsingarskilti á staðnum.

Ósleginn blettur í túni, hátt gras. Annars eru sléttuð tún allt umhverfis en austan við lækkar land niður að mýrum sem umhverfis þverá og að Apavatni.

Nær ógerlegt er að sjá tóftalag á Vopnahúsi, það er í besta falli þúst eða lágur hóll. Ummál hans er um 30 x 30 m en ekki er þar með sagt að það sé nálægt upprunalegri stærð tóftarinnar. Að vori og snemmsumars má óljóst

greina hólfaskipan á gróðurfari en síðsumars hverfur staðurinn að mestu í gróður en talsverð órækt er í kring. Tóftin var aldrei sléttuð en hefur sigið mikið saman. Þegar Ingibjörg Ebba Magnúsdóttir man fyrst eftir var hún aflöng og tvískipt og líktist einna helst fjárhústóft. Þústin er aflöng og snýr ASA-VNV. Innri skipan er orðin illgreinileg en hana má þó merkja af gróðurfarsbreytingum. Samkvæmt þeim hefur tóftin skipst í talsvert langt, aflengt hólf í austurhluta tóftar og annað lítið í vesturenda. Ekki er að sjá aðrar minjar í nánasta nágrenni þústarinnar en til vesturs frá tóftinni er Orustudalur eða –lág og samkvæmt staðkunnugum (Ingibjörgu Ebbu Magnúsdóttur) er þar þúst sem stundum var talin dys. 2015: Staðurinn var mældur upp vegna verkefnis um friðlýstar minjar á Suðurlandi.

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Heimildir: Viðbætur, 1; FF, 76; Brynjúlfur Jónsson 1905, 40-41; Eva Kristín Dal og Elín Ósk Hreiðarsdóttir 2015.

ÁR-416 Þóroddstaðir

ÁR-416:016 Grásteinn þjóðsaga

"Hjá honum [Stórahól] er stór steinn, sem heitir Grásteinn, og eru þau munnmæli, að ef fenginn er hestur einhversstaðar að og teymdur þrisvar kringum Grástein, þá strjúki hann ekki." segir í örnefnalýsingu. Grásteinn er 1,3 km suðvestur af bæ. Steinninn er suðaustan við Stórahól og sést vel frá vegi.

Sunnan við steinninn er stór malarnáma og liggur akvegur þangað. Annars eru lyngmóar í kring.

Stakur og áberandi steinn eða klettur, um 1,7 m hár og 2 x 2 m að grunnflatarmáli. Hann stendur 80-100 m norðan við malarnámuna. Staðurinn var kannaður aftur á vettvangi sumarið 2017 í tengslum við endurskoðun fornleifaskráningargagna í Grímsnesi og Grafningi. Í ljós kom að malarnáman hefur verið færð mikið út til norðurs og steinninn er nú horfinn.

Hættumat: stórhætta, vegna efnistöku

Heimildir: Ö- Þóroddsstaðir, 3

ÁR-417 Sveinavatn

ÁR-417:031 náma mógrafir

Reglulegar dældir, líklega mógrafir, sjást á loftmynd utan í norðanverðu Stekkjarholti um 350 m suðvestur af bæjarhól 001. Þær hafa ekki verið kannaðar á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en eru merktar inn á kort.

ÁR-417:032 garðlag

Lítið nes gengur út í Svínavatn til suðurs úr miðju Stekkjarholti. Hugsanlega er það afmarkað með garðlagi. Garðlagið var teiknað upp af loftmynd og er sýnt í kortagögnum. Staðurinn hefur ekki verið kannaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017.

ÁR-417:033 garðlag túngarður

Mögulegt tvöfalt garðlag afmarkar Stekkjarholt við Svínavatn um 300 m suðvestur af bæjarhól. Það var teiknað upp af loftmynd og er sýnt í kortagögnum en hefur ekki verið kannað á vettvangi þegar þetta er ritað 2017.

ÁR-417:034 heimild um mógrafir

Greinilegar mógrafir sjást á loftmyndum sunnan þjóðveg 500 m austur af bæ 001. Þær ná yfir svæði sem er alls um 100 x 30 m stórt. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagögnum.

ÁR-417:035 heimild um mógrafir

Greinilegar mógrafir sjást á loftmyndum sunnan þjóðveg 7-800 m austur af bæ 001. Þær ná yfir svæði sem er alls um 200 x 90 m stórt. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagögnum.

ÁR-418 Stærribær

ÁR-418:018 heimild um áveitu

L-laga garðlag sést í mýri rúma 500 m austur af bæ. Skurður hefur verið grafinn í gegnum það frá austri til vesturs. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagögnum. Líklega eru þetta gamlir áveitugarðar.

ÁR-422 Björk**ÁR-422:022** garðlag 414516 399644

"Frá Farinu liggur garðlag til austurs, sunnan við Blótbjörk, beygir svo til norðurs austan við hana og liggur alla leið upp að Austurviki, vestan undir Svartahrygg. Alls mun garðlag þetta vera nokkuð á annan kílómetra á lengd. Mjög er þetta gamalt mannvirki og engar sagnir hef ég heyrt því tengdar", segir í örnefnaskrá. "Friðlýstar fornminjar eru flóðveitugarðlag fornt á Farmýri hjá Blótbjörk", segir í Sunnlenskum byggðum. Friðlýst 1927: "Flóðveitugarðlag fornt á Farmýri hjá Blótbjörk." Fjallað er um staðinn í Árbók hins íslenska fornleifafélags 1905: "Fram hjá Blótbjörk að austanverðu liggur forn garður, langur mjög. Hann beygist fyrir suðurhorn vatnsstæðisins, og af því sést, að það hefir verið þar áður en garðurinn var lagður. Annars er hann hér um bil beinn frá landnorðri til útsuðurs, og er auðséð, að hann er ekki túngarður, heldur vörzlugarður fyrir engjar, sem Björk á fyrir vestan Blótbjörk í mýri þeirri er Farmýri heitir. Sér þar fyrir fornum flóðveitugarði þvert yfir mýrina við upptök lækjar þess, er úr henni rennur og farlækur heitir. Vörzlugarðurinn endar vestur við lækinn, því þaðan af er hann til varnar. Best er að fylgja rafmagnslínu sem liggur austur-vestur yfir heimreið skammt norðan við ristarlið. Garðlagið liggur undir hana 2-300 m austan við heimreiðina. Ekkert friðlýsingarskilti er á svæðinu. Þýfður og hæðóttur mói.

Hann sést fyrst skammt austan við heimreiðina að Björk, rétt norðan við sumarbústaðalönd sem þar eru. Hann er mosavaxinn og fornlegur, liggur nánast í Z og svo í sveig til norðausturs um Blótkeldu, sem er moldarflag. Þar töpuðu skrásetjar honum á vettvangi en af nýlegri loftmynd að dæma virðist mögulegt að það mætti rekja hann mun lengra og þyrfti að kanna það nánar. Þá er mögulegt er að stubbur liggi til suðurs frá megingarðlaginu yfir sumarbústaðalóð. Ekki fundust merki um garðinn vestan við heimreið en þar er þó þýfður mói að hluta, í þeirri stefnu sem hefði mátt vænta hans. Hugsanlega hefur hann horfið í efnisnám að hluta. Garðurinn er enn mjög greinilegur, liggur í sveig um Blótbjörk sunnanverða og svo til norðurs. Hann er allt að 2 m breiður og mosagróinn, hleðsluhæð allt að 1,2 m. Ekkert grjót sést, ekki heldur þar sem slóði sem fylgir rafmagnslínu hefur rofið hann, þar er moldarflag. 2015: Garðurinn var mældur upp vegna uppmælinga á friðlýstum fornleifum og kom þá í ljós að hann náði talsvert lengra til austurs en áður var talið.

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Heimildir: Ö- Björk, 5; SB III, 128; FF, 76; Brynjúlfur Jónsson 1905, bls. 41; Eva Kristín Dal og Elín Ósk Hreiðarsdóttir 2015.

ÁR-423 Stóraborg**ÁR-423:009** þinggerði tóft+garðlag þingstaður

"Austan við túnið myndast slakki vestan við Minniborgarbæinn. Norðast og vestast í þeim slakka heitir Þinggerði, þar er hinn forni þingstaður", segir í örnefnaskrá. Aftar í sömu skrá segir: "Á Stóruborg hefir verið þingstaður frá ómunatíð. Þangað áttu þingsókn Grímsneshreppur hinn forni og á tímabili einnig Þingvallasveit og Grafningur. Lítilsháttar mannvirkjaleifar sjást enn á þingstaðnum. Sést þar móta fyrir garðlagi umhverfis blett, sem er ca. 10x20 m, og er það í móa, í nokkrum halla; örstutt sunnan við þennan blett sér móta fyrir hústótt, þar mun hið forna þinghús hafa staðið, en það var aflagt um 1863, því þá var byggt nýtt þinghús í túninu suðaustan við bæinn. Það stóð nokkra metra suður af suðvesturhorni kirkjugarðsins. Þetta hús var lagt niður árið 1894 og var þá byggt þinghús í bæjrröðinni, þar stóð það til 1957, að það brann ásamt bænum. Mannvirkjaleifar, sem enn sjást á hinum forna þingstað, hafa ekki verið hreifðar, þó landið í kring hafi allt verið sléttað og gert að túni." Enn má sjá leifar þingstaðarins um 200 m beint austur af kirkjunni á Stóruborg, ofan í óslegnum slakka alveg við girðinguna sem skilur á milli Stóruborgar og Minniborgar.

Ósleginn slakki í austurjaðri Stóruborgartúns. Hátt gras.

"Paa Tingstedet Store-Borg en med Gjerder indfattet firekantet Plads, 12 Favne lang 7 Al. bred, - Gjerdet nu af 1 1/2 Al. Tykkelse og Højde - kaldet Þínggærði, og siger forhen at have tient for Domkreds." FF, 218. Mikill hluti garðlaga auk tóftar enn nokkuð greinilegur. Allar hleðslur eru grónar til fulls og farnar að síga. Gerðið er um 14 m breitt og 20 m langt. Norðurhluti þess er orðinn óljós og víða rof í veggjum. Austurlangveggur virðist halda áfram alla leið suður að hústóftinni sem er um 10 m frá suðurskammhlið. Hún er aflöng, alls um 4 x 7 m og samanstendur af þremur samhliða, útflöttum veggjum. Þó er hugsanlegt að syðsti veggurinn af þessum þremur sé hluti af garðhleðslunni umhverfis.

2017: Staðurinn var heimsóttur vorið 2017 vegna verkefnis um endurskoðun fornleifaskráningargagna í Grímsnesi og Grafningi. Ástand hans virtist óbreytt, hann var mældur upp með DGPS-tæki.

Hættumat: hættu, vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Stóraborg, 1 og 4; Frásögur um fornaldarleifar I, 218.

ÁR-423:020 tóft óþekkt

Á loftmynd í GoogleEarth virðist vera tóft skammt sunnan við þjóðveg (20-30 m), tæpa 200 m norðvestur af bæjarhól. Hún hefur ekki verið skoðuð á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er sýnd í kortagögnum.

Ár-423:021 garðlag áveita

Af loftmynd að dæma er garðlag vestast í landi Stóruborgar. Það liggur frá Höskuldslæg til austurs (nær þó ekki alveg að honum), að minni læk sem rennur í hann úr norðaustri. Þetta er norðan þjóðvegur og um 1,2 km vestur af bæjarhól 001. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað (2017) en er sýndur í kortagögnum. Staðnum er hér lýst lauslega af loftmynd. Garðlagið virðist ekki fornlegt. Það er alls tæpir 60 m að lengd, liggur SV-NA en sveigir þó til SA í bláendann austan til. Líklegast er að það tengist vatnsveitingum þótt ekki sé útilokað að tungan milli lækja hafi verið afgirt.

ÁR-424 Foss

ÁR-424:021 þúst tún

Beðasléttur sjást á loftmynd í GoogleEarth í Fosstúni um 130 m norðaustur af bæjarhól 001. Þær hafa ekki verið skoðaðar á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en eru sýndar í kortagögnum.

ÁR-424:022 þúst tún

Beðasléttur sjást á loftmynd í GoogleEarth í Fosstúni um 80 m NNV af bæjarhól 001. Þær hafa ekki verið skoðaðar á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en eru sýndar í kortagögnum.

ÁR-425 Klausturhólar

ÁR-425:064 tóft óþekkt

Á loftmynd í GoogleEarth virðist vera tóft um 230 m norður af Kausturhólaréttum 043. Hún hefur ekki verið skoðuð á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en staðurinn er sýndur í kortagögnum.

ÁR-425:065 garðlag túngarður

Á loftmynd virðist sem eldri túngarður sé innan við þann yngri í norðurtúni Klausturhóla. Hugsanlega er tóft innan við krókinn á honum vestast, þar er iðagrænt á mynd. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er sýndur í kortagögnum.

ÁR-425:066 garðlag vörslugarður

Fornlegt garðlag sést á loftmynd utan í hæðinni sem er norðan Klausturhóla, rúma 700 m norðvestur af bæ. Það hefur ekki verið skoðað á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er sýnt í kortagögnum og lýsing hér að neðan er gerð af loftmynd.

Garðlagið er norðan í hæð sem hallar aflíðandi mót norðri en skammt sunnan við vegarslóða sem liggur að borholu fyrir heitt vatn. Garðlagið birtist fyrst norðan við flag og liggur þá rúma 50 m í NV en tekur þá beygju til norðurs og er rekjanlegt um 60-70 m til viðbótar áður en það hverfur undir veg. Birtist að nýju norðan við hann en er óljóst á myndinni en virðist þó mega rekja það um 180 m til viðbótar í N og svo NA þar sem það hverfur undir vegarslóða sem liggur til NNW.

ÁR-425:067 heimild

Af loftmynd frá Loftmyndum ehf. að dæma virðist tóft virðist vera í tungu tæpa 120 m VNV af fjárborg 027 og rúma 80 m suðaustur af stekk 034. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagögnum.

ÁR-425:068 heimild

Af loftmynd frá Loftmyndum ehf. að dæma eru hugsanlega tvær tóftir austan í holti tæpa 800 m ANA af Borginni 048 í Laugarmýri. Þetta er skammt norðaustur af sumarbústaðalandi. Hnit er sýnt á syðri tóft en hin er um 30 m norðar. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagögnum.

ÁR-425:069

Á loftmynd frá Loftmyndum ehf. sjást greinilegar tóftir í tungu austan við Aftanköld 063. Þetta virðast tvö samhliða gerði sem liggja N-S en lækur rennur í krók um tunguna að austan og vestan. Norðan við er vegur. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagögnum.

ÁR-425:070

Á loftmynd í GoogleEarth virðist sem mannvirki af einhverju tagi sé syðst í tungu austan við stekkjartóft 034, nánar tiltekið um 80 m suðaustur af tóftinni. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagögnum.

ÁR-425:071

Á loftmynd frá Loftmyndum sjást tvær rústir, líklega fjárborgir, á holti tæpa 800 m norðaustur af Borginni 048. Þessar rústir eru við endann á sumarbústaðahverfi. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagögnum.

ÁR-427 Hæðarendi

ÁR-427:007 Sel tóftir sel

"Norðvestur af Skyggni er Selhóll, stór Gjallhóll með gígskál í kolli. Mitt á milli Skyggnis og Selhóls er Sel. Þar sér móta fyrir gömlum tóttum neðan undir hárrí brekku, Selbrekka", segir í örnefnaskrá. Tóftirnar eru nokkurn spöl suðaustur af Selhól en vestan undir Litla-Skyggni. Þær eru í suðausturhorni [innsk. 2017: suðvestur?] sumarbústaðalóðar í einkaeign, rúma 800 m norðvestur af bæ.

Stórþýft vallendi. Sumarbústaðalóðir eru allt í kring nema vestan og norðvestan megin. Trjárækt er víða hafin, þó ekki á lóðinni þar sem seltættur eru.

A.m.k. 5 tóftir eru á þessum stað og hefur greinilega verið garður umhverfis. Tóftin sem er sýnilega yngst er beitarhús sem skipt er í tvennt með millivegg, snýr N-S, með inngang að sunnan en hlöðu í norðurenda. Í eystra langhólfi er einn garði eftir endilöngu. Hitt hólfið virðist án garða en þar sést greinilega að innangengt hefur verið í hlöðuna. Stærð tóftar alls 12 x 10 m, víða sér í grjót innan veggja og hæð þeirra nær allt að 150 sm. 4 m vestar er einföld tóft, 4 x 6 m, sem virðist mun eldri og er vel gróin, snýr eins og beitarhúsin en virðist hafa haft inngang norðan megin. Hæð innan veggja 120 sm. 25 m vestur af þessari einföldu tóft er greinileg tóft, einnig einföld, snýr SV-NA með inngang norðaustan megin. Víða sér í grjót, einkum í nyrðri langvegg innanverðum. Stærð um 7 x 4 m. Fast upp við hana, sunnan megin, mótur fyrir a.m.k. tveimur vegghleðslum sem liggja N-S. Þær eru 11 m langar og alls 5 m á breidd og gætu hugsanlega verið þrjár. Þessir veggir eru mjög signir og ógreinilegir. Fimmta og síðasta tóftin er svo 2 m norður af unglegustu tóftinni, beitarhúsinu. Hún er fremur ógreinileg og sigin. Einföld að gerð, snýr N-S með inngang norðan megin, 4 x 8 m að stærð. Að lokum ber að minnast á garðinn í kring. Hann er víða ógreinilegur en mun sjást betur að vetri til þegar snjófól liggur yfir svæðinu. Fyrst vottar fyrir honum við

vegbút sem liggur upp að sumarbústað og er norðvestan tóftanna. Þar er hann nánast útflattur en allt að 3 m á breidd. Þar er hægt að fylgja honum um 50 m til austurs þar sem hann sveigir til suðausturs með brekkurótum. Hæð garðsins er nánast engin. Á þessu svæði liggur hann inni á sumarbústaðarlóð og er sumsstaðar búið að gróðursetja í hann tré. Hann virðist svo liggja upp fyrir nokkra kletta neðarlega í brekkunni, svo til suðurs þar sem hann verður mjög ógreinilegur á næstu sumarbústaðarlóð. Garðurinn virðist almennt í 50-100 m fjarlægð frá tóftum. Hann er greinilegastur þar sem hann liggur í brekkurótum norðaustast og er hugsanlega tvöfaldur á kafla. Hvergi sér í grjót og því er hann hugsanlega torfhlaðinn. Þess ber að geta að mikið stórbýfi er innan garðsins og gætu hæglega leynst þar fleiri tóftir.

2017: Staðurinn var heimsóttur aftur vegna endurskoðunar fornleifaskráningagna úr Grímsnesi og Grafningi vorið 2017 og tóftirnar mældar upp. Sumarbústaður hefur verið reistur inni á rústasvæðinu, ofan á garðlaginu norðan og austan við tóftirnar. Liggur vegur að honum í sveig í sömu stefnu og garðurinn og er nú lítið eftir af honum en þó var mældur upp rúmlega 30 m langur bútur suðaustan við bústaðinn og auk þess er bunga sem líklega eru leifar garðsins í krika milli tveggja heimkeyrslna rúma 50 m norðvestur af bústaðnum. Tóftirnar eru allar á sínum stað en svo virðist sem ferkantað svæði innan garðs, sunnan við heimkeyrslu að bústað, hafi verið sléttað. Lóðin sem tóftirnar eru á hefur númerið 168863 í fasteignaskrá. Ekki er vitað hvort ráðgert er að byggja á henni. Því miður er lítið að græða á ljósmyndum sem teknar voru á staðnum árið 2000.

Hættumat: stórhætta, vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Hæðarendi, 2

ÁR-430 Efri-Brú

ÁR-430:050 tóft óþekkt

470 m norður af bæjarstæði 001 sést greinileg tóft á loftmynd. Hún er á vallendisbletti sunnan í blásnu holti. Tóftin virðist vera grjóthlaðin, 15-20 m löng frá austri til vesturs, 6-7 m breið og sennilega tvískipt. Þetta er að líkindum stekkur eða beitarhús. Hún hefur ekki verið skoðuð á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en staðurinn er sýndur í kortagögnum.

ÁR-430:051 hleðsla óþekkt

Á loftmynd sést hringlaga þúst eða grjóthleðsla á blásnu holti um 40-50 m norður af tóft 050. Hún hefur ekki verið skoðuð á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en staðurinn er sýndur í kortagögnum.

ÁR-430:052 tóft óþekkt

Á loftmynd í GoogleEarth sést hugsanleg tóft á grasgeira um 30 m norðvestur af tóft 050. Hún hefur ekki verið skoðuð á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en staðurinn er sýndur í kortagögnum.

ÁR-430:053 náma mógrafir

Á loftmynd í GoogleEarth sjást mógrafir á nesi nálægt útfallinu á Úlfjótssvatni um 1,4 km vestur af bæ 001. Þær ná yfir svæði sem er a.m.k. 120 x 30 m stór. Líklega hafa einnig verið mógrafir sunnan til á nesinu. Þær hafa ekki verið skoðaðar á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en staðurinn er sýndur í kortagögnum.

ÁR-430:054 tóft óþekkt

Hugsanleg tóft sést á loftmynd, 60-70 m vestur af tóft 028 og um 1,2 km vestur af bæjarhól 001. Hún hefur ekki verið skoðuð á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en staðurinn er sýndur í kortagögnum.

ÁR-430:055 tóft óþekkt

Hugsanleg tóft sést á loftmynd skammt vestur af Selflötum (047), um 2,3 km austur af bæ. Þar er gróinn geiri sunnan við gil á annars uppblásnu landi. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er sýndur í kortagögnum.

ÁR-430:056 tóft

Á loftmynd sést tóft eða tóftir á flöt norðan við Búrfell, um 2,5 km ANA af bæjarhól 001. Þetta er rúma 250 m vestur af meintum Selflötum 047. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er sýndur í kortagögnum.

ÁR-430:057 tóft óþekkt

Á loftmynd sést hugsanleg tóft norðan við Búrfell, 60-70 m austur af vörðubroti 048. Hún hefur ekki verið skoðuð á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en staðurinn er sýndur í kortagögnum.

ÁR-431 Kaldárhöfði

ÁR-431:019 *Efra-Torfnes* kuml legstaður

"Vestur af Vaðhól var Efra-Torfnes. Það er nú komið undir vatn nema lítill hólmi, þar sem það var hæst. Vestan í því var fornmannadys, sem fannst 1946. Þar sem dysin var, er nú komið undir vatn", segir í örnefnaskrá. Hólminn sést vel frá brúnni yfir Sog við Úlfjótstvatn. Þar sem hann er næst landi eru um 80-100 m í hann. Hátt rafmagnsmastur trónir á hólmanum.

Lítill hólmi, u.þ.b. 70x40 m. Sléttur og gróinn.

"31. Kaldárhöfði, Grímsneshreppur. Þjms. 20.5. 1946. Kaldárhöfði er nyrzti bær í Grímsnesi. Í landi hans, rétt neðan við þann stað, þar sem Sogið rennur í Úlfjótstvatn, er lítill hólmi í vatninu og heitir Torfnæs. Eins og nafnið bendir til, var hann áður landfastur, en þegar aflstöðin við Ljósafoss var reist (árið 1937), var vatnsborð Úlfjótstvatns hækkað nokkuð, svo að Torfnæs losnaði frá landi og nýir bakkar mynduðust. Maður, sem var að vitja um silunganet við hólmann - því að silungsgengd er þarna mikil - varð þess var, að fornleifar stóðu út úr bakkanum, og þótti líklegt, að fornt kuml væri. Rannsakaði ég kumlið samdægurs fyrir Þjóðminjasafnið. Reyndist þetta vera einn hinn glæsilegasti kumlfundur, sem fram hefur komið hér á landi.

Kumlið stóð mjög lágt, aðeins 2-3 m ofar hinu upprunalega vatnsborði, í stórbýfðum, rökum móa. Lík og haugfé var mjög lítið niðurgrafið, en orpinn hafði verið lágur haugur með miklu grjóti í. Haugurinn var mjög siginn og vakti ekki lengur neina athygli í stórbýfinu, og líklega hefur hann aldrei verið meira en 1 m í hæsta lagi. Grjótið hefur verið tekið hér og hvar í vatnsbökkunum. Þegar vatnið fór að þvo moldina úr kumlinu, hrundi grjót þetta niður og skemmdi nokkuð þá forngripi, sem voru vestast í kumlinu (18. mynd). Einnig gæti verið, að eitthvað hefði með öllu skolast í vatnið, en það mun varla hafa verið mikið. Að öðru leyti var kumlið algjörlega óhreyft frá upphafi vega. Höfðahlutinn einn er ekki alveg ljós vegna landbrotsins. Þá gerði það og myndina nokkru óskýrari, að allar líkamsleifar voru horfnar að undanteknum örlitlum beinögnum, er mettast höfðu spanskrænu. Fótleggir og lærleggir sáust þó sem svört strik í moldinni og sýndu, að þarna hafði verið grafinn fullorðinn maður, liggjandi á bakið, með höfuð til vesturs. Þetta mátti einnig að nokkru leyti ráða af niðurröðun haugfjárins (19. mynd). En við vatnsbakkann fundust tvær augntennur úr 7-8 ára barni, og má því víst þykja, að hér sé um tvíkuml að ræða, fullorðins manns og barns. Tennur hins fullorðna hljóta þá að hafa týnt í vatnið, af því að þær voru vestast í kumlinu. Óvíst er um afstöðuna milli líkanna tveggja, en þó hefur barnslíkið verið fremur vestarlega en austarlega í gröfinni. Ástæðan til þess, að bein fundust ekki í kumlinu, er eflaust sú, að jarðvegurinn hefur eytt þeim með öllu.

Í kumlinu var mesti fjöldi gripa, enda má ætla þá haugfé tveggja manna. Þeir eru sem hér segir (20. mynd): Sverð af O-gerð, Sverd 104, knappur og hjólt silfurrekin, mjög fágætt vopn: Hafði verið við hægri hlið manningum, niður frá beltsstað.

Spjót af I-gerð, Sverd 20, lá hægra megin við fætur og sneri oddi niður eftir. Leifar af skafti sáust.

Örvaroddar, 5 heilir og tangi af þeim sjötta, af gerðinni Rygh 539. Tveir loða saman, og á þeim sjást leifar af leðri, líklega úr örvaðmáli. Heilu örvaroddarnir voru fjórir vestan við og einn austan við spjótið og sneru allir eins og það. Staki tanginn mun hafa verið í þeim hluta kumlsins, sem brotinn var.

Öxi af G-gerð, Sverd 38, nú í brotum, af því að vatnið hafði fært hana úr stað og grjóthrunið brotið hana. Á öxinni sjást för eftir einskeftudúk, sams konar og einnig sjást á meðalkafla sverðsins. Leifar af skaftinu sjást í axarauganu. Axarblað þetta virtist munu hafa legið ekki allfjarri mitti mannsins.

Beltishringja úr bronsi, í Borróstil, mjög lík Rygh 605 og hringjum frá Gokstad og Borró, sbr. Osebergfundet III, bls. 224, 223. mynd og bls. 225, 232. - 233. mynd. Svipt hringjunnar er úr bronsblikki, og innan í henni eru leifar af leðri. Hefur því maðurinn verið gyrtur leðurbelti. Hringjan lá í mittisstað.

Beltissproti úr bronsi, skreyttur upphleyptri pálmettu, sem er ættuð frá frankversku skrautverki. Lá niður frá hringjunni. - Við smáhluti þessa úr bronsi höfðu varðveitt þjötur af dúk þeim, sem fót mannsins höfðu verið úr að einhverju leyti. Vandin er hin sama og á svokölluðum vormeldúk, sem notaður var í yfirhafnir á seinni tímum. Á þessu svæði, í kringum hringjuna, var einnig töluvert af litlum glimmerflögum, sem minna á síldarhreistur. Ekki er ljóst, hvernig á þeim stendur.

Silfurvír, lítill hönk, 2,78 g að þyngd, virðist vera sams konar og vafinn var um sverðsmeðalkafla, t.d. á Hafurbjarnarstaðasverðinu. Lá rétt hjá hringjunni.

Tveir molar af rauðum jaspis, eldfæri. Lágu hjá silfurvírnum.

80-90 rær úr járnri og naglabrot með áföstum, ryðmettuðum viðarbútum. Gripir þeir, sem áður voru taldir, höfðu

sýnilega allir legið hið næsta mannum. Rænar og naglarnir lágu í breiðu norðan við þá og virtust augljóslega vera úr litlum bát, sem lagður hafði verið norðan við lík mannsins. Af bátnum var ekki annað eftir en saumurinn, og sennilega hafa aldrei verið í honum meira en um 100 járnaglar. Aðeins 5 naglar eru heilir, og er lengd þeirra 2,4-8,0 sm. Vatnið hafði ekki þvegið burtu neitt af bátsleifunum, og kom svæði hans vel fram í odd í vesturendanum, en miður austast. Eftir nöglunum að dæma hefur bátslengdin verið um 2,80 m, en breiddin um 80 sm miðskips, mjög lítil fleyta. Öll smíði bátsins er annars óljós.

Skjaldarbóla af gerðinni Rygh 562. Var við austurenda bátsins, líkt og skjöldurinn hefði verið reistur upp við hann. Brot af annarri skjaldarbólu lá frammi við vatnið, fært úr stað. Annar skjöldur virðist því hafa verið nær vesturenda.

Spjót, eins konar afbrigði af K-gerð, lá norðan við bátssauminn, líkt og hefði því verið smeygt inn undir bátssíðuna. Öxi af H-gerð, Sverd 39, lá einnig norðan við sauminn. - Þessi tvö vopn eru minni en hin, sem fyrr voru talin, og gæti verið, að þau væru vopn barnsins (drengsins?), enda er í kumlinu alvæpni tveggja manna.

Járnkrókur af krókstjaka, sem fylgt hefur bátnum.

Öngull úr járn, margbrotinn, þræði (færi) vafið um legginn.

Blýsakka með einföldu skrautverki.

Tveir litlir hnífar úr járn.

Tveir tinnumolar.

Járnkekkir, ókennilegir.

Kaldárhöfðakumlið er eitt hinna örfáu bátkumla, er fundizt hafa á Íslandi. Eftirtektafvert er, að hvorugur mannanna, sem heygðir voru í kumlinu, höfðu þó verið lagðir í bátinn, heldur virðist hafa verið litið á hann þarna eins og hvert annað haugfé, enda var hann mjög lítill. Sjá annars um bátkuml bls. 212-18.

Yfirleitt benda forngripirnir til fyrri hluta 10. aldar.

Heimildir: Rannsóknarskýrsla höfundar og safnaukaskrá, sem eftir henni er gerð. Frétt í Morgunblaðinu 21.5. 1946. Alþýðleg frásögn: Vopngöfgir Grímsnesingar, Gengið á reka, bls. 25-44. Þegar staðurinn var skoðaður úr fjarska árið 1999 var ekki talin steðja að honum mikil hættu, nema helst vegna rofs.

2017: Árið 2017 var rýnt út í hólmann frá bakkanum og kom þá í ljós að hann er næstum kominn á kaf í trjárækt og eins víst að græðlingar hafi verið komnir niður þegar fyrir árið 2000. Haft var samband við minjavörð Suðurlands vegna málsins en niðurstaða ekki enn fengin þegar þetta er ritað í mars 2018.

Hættumat: hættu, vegna rofs

Heimildir: Ö-Kaldárhöfði, 5: KEKH

ÁR-431:026 Skálholtstóftir tóft skemma 401254 405097

"Dálitlu fyrir ofan stífluna stendur veiðimannahús frá síðari hluta 19. aldar, frá þeim tíma sem Englendingar áttu veiðirrétt í Soginu. Einnig sér þar fyrir friðlýstum tættum, sem mun vera af skreiðarskemmu Skálholtsmanna", segir í örnefnaskrá. Í Friðlýsingarskrá segir: "Rúst geymsluhúss Skálholtsmanna, við ferjustaðinn yfir Sogið. Sbr. Árb. 1905: 48. Skjal undirritað af MP 05.05.1927. Þinglýst 07.09.1927." Ekki er friðlýsingarskilti á staðnum. Hægt er að aka niður að stíflunni og ganga síðan óljósan vegslóða til norðurs uns komið er að dálítilli laut alveg við vatnið; þar eru nokkrar tóftir og er Skálholtstóftin vestast í lautinni.

Grasi gróin laut eða geil við vatnið. Upp frá henni kemur smá halli og við taka valllendismóar.

Skálholtstóftin er orðin mjög óglögg, um 10x6 m að stærð og snýr norðaustur-suðvestur. Hún er vestast í lautinni og aðeins um 1 m frá grunni af sumarbústað sem þar stóð. Hún er fremur aflöng og mjó en að miklu leyti sokkin inn í dálitinn halla sem þarna er. Ekki regluleg í laginu. Friðlýsta tóftin er ásamt fleirum í hvammi eða laut við Sogið og hallar svæðinu eilítið til vesturs og er gróið grasi og lyngi. Hvammurinn er um 50 x 20 m stór og snýr NNV-SSA. Fast ofan við (austan við) er halli og þar ofan við taka við valllendismóar. 2015: Staðurinn var heimsóttur að nýju vegna uppmælinga á friðlýstum minjum. Ástand óbreytt.

Hættumat: engin hættu

Heimildir: Ö-Kaldárhöfði, 8; Á.G: Friðlýstar fornminjar, 76; Eva Kristín Dal og Elín Ósk Hreiðarsdóttir 2015.

ÁR-432 Syðri-Brú

ÁR-432:012 tóft óþekkt

Af loftmynd í GoogleEarth að dæma eru tvær tóftir skammt austan við Sogsveg, til móts við mikið gil sem liggur niður úr Búrfelli. Þetta er um 1,2 km SSA af bæjarhól 001. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er sýndur í kortagögnum.

ÁR-433 Ásgarður

ÁR-433:036 tóft beitarhús

"Austan við Sogsveginn standa fjárhús. Norðan við þau er lítill hóll, er heitir Sauðhóll", segir í örnefnaskrá. Húsin standa aðeins fáeina metra austan við Sogsveginn, rétt áður en komið er að Digra- og Harðsnúnahól 023 og 024. Þau standa fast á hraunbrún. Sunnan við er sléttur og gróinn valllendisbotn, að mestu laus við hraun. Á þessum stað eru fjórar tóftir en hér er fjallað um þá sem er um 10 m norðan við stóru fjárhústóftina 016.

Gróin hraunbrún, talsvert bratt niður af henni sumsstaðar og þar tekur við valllendisbotn, grasi og kjarri vaxinn. Sauðhóll er norðan við húsin, talsvert minni en Harðsnúnihóll og Digrihóll. Sumarbústaðabyggð er í 500-700 m fjarlægð.

Þessi tóft virðist vera sú langelsta á svæðinu. Hún er ógreinileg, veggir bólgnir og hlaupnir í mosa, einkum langveggur vestan megin. Einföld tóft, aflöng, ekkert sjáanlegt innan veggja, hvorki garðar né aðrar hleðslur. Snýr nákvæmlega eins og 016 en er nokkuð fjær hraunbrúninni.

2017: Tóftin var mæld upp ásamt fleiri tóftum á sama svæði.

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Ásgarður, 3

ÁR-433:037 tóft beitarhús

"Austan við Sogsveginn standa fjárhús. Norðan við þau er lítill hóll, er heitir Sauðhóll", segir í örnefnaskrá. Húsin standa aðeins fáeina metra austan við Sogsveginn, rétt áður en komið er að Digra- og Harðsnúnahól 023 og 024. Þau standa fast á hraunbrún. Sunnan við er sléttur og gróinn valllendisbotn, að mestu laus við hraun. Á þessum stað eru fjórar tóftir en hér er fjallað um þá sem er 3 m vestur af 038.

Gróin hraunbrún, talsvert bratt niður af henni sumsstaðar og þar tekur við valllendisbotn, grasi og kjarri vaxinn. Sauðhóll er norðan við húsin, talsvert minni en Harðsnúnihóll og Digrihóll. Sumarbústaðabyggð er í 500-700 m fjarlægð. Tóftin er tvöföld, þ.e. tvö hús sambyggð og liggja samsíða frá suðri til norðurs. Eystra húsið er lengra og í því virðist hafa verið hlaða, a.m.k. er húsið mun dýpra innst. Annars eru húsin jafnbreið. Veggir eru allhár en orðnir mjög grónir svo að hvergi sést grjót og engar aðrar hleðslur eru greinilegar inni í húsunum. Dyr mót suðri eða suðaustri.

2017: Tóftin var mæld upp ásamt fleiri tóftum á sama svæði.

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Ásgarður, 3

ÁR-433:038 tóft+garðlag beitarhús

"Austan við Sogsveginn standa fjárhús. Norðan við þau er lítill hóll, er heitir Sauðhóll", segir í örnefnaskrá. Húsin standa aðeins fáeina metra austan við Sogsveginn, rétt áður en komið er að Digra- og Harðsnúnahól 023 og 024. Þau standa fast á hraunbrún. Sunnan við er sléttur og gróinn valllendisbotn, að mestu laus við hraun. Á þessum stað eru fjórar tóftir en hér er fjallað um þá sem er um 3 m austur af 037.

Gróin hraunbrún, talsvert bratt niður af henni sumsstaðar og þar tekur við valllendisbotn, grasi og kjarri vaxinn. Sauðhóll er norðan við húsin, talsvert minni en Harðsnúnihóll og Digrihóll. Sumarbústaðabyggð er í 500-700 m fjarlægð.

Tóftin virðist fremur ung og er nokkuð frábrugðin hinum. Frekar djúp og virðist inngangur hafa verið á langhlið. Garðlag er fast við tóftina og virðist hafa verið einhvers konar aðhald eða hlaða.

2017: Tóftin var mæld upp ásamt fleiri tóftum á sama svæði.

ÁR-433:040 Borgarbrún tóft beitarhús

"Skammt austan við Sogsveginn, norðan við Borgargil er valllendisflöt, sem heitir Skollatófa; í Borgargili er Borgarfoss og norður af honum er Borgarbrún; á Borgarbrún var gömul fjárborg, þar eru nú fjárhúsatættur", segir í örnefnaskrá. Borgarbrún er mjög nærri merkjum við Syðri-Brú. Tóftin er rétt norðan við Markalæk.

Umhverfis er valllendismýri, en þurr skiki er þar sem fjárhúsið stendur. Markalækur er fáeinum metrum sunnar. Lágt kjarr sumsstaðar í kring.

Löng og mjó tóft, snýr frá norðri til suðurs með inngang að sunnanverðu. Einfaldur garði er eftir endilöngu, hlaða gæti hafa verið norðan megin.

2017: Staðurinn var kannaður að nýju vegna endurskoðunar skráningargagna í Grímsnesi og Grafningi. Í ljós kom að sumarbústaður hefur verið reistur fast sunnan við tóftina og er pallur við bústaðinn eingöngu um 3 m frá SA-horni tóftar. Vegur liggur að bústaðnum úr NNA og liggur hann þétt við suðurenda tóftar, sem þó virðist ekki hafa skerst við framkvæmirnar. Tóftin var mæld upp með DGPS-tæki.

Hættumat: stórhætta, vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Ásgarður, 7-8

ÁR-433:041 tóft beitarhús

Tóft er austan við beitarhúsatóftir frá Ásgarði við Sogsveg og í raun hluti af sama minjasvæði. Hún er um 50 m suðaustur af tóftum 037 og 038 en hafði ekki verið skráð á vettvangi fyrr en 2017.

Tóftin er uppi á vel gróinni hraunbrún. Nýlegur vegur úr rauðamöl er aðeins um 5 m austan við.

Tóftin var skoðuð og mæld upp á vettvangi sumarið 2017 ásamt öllum hinum tóftunum á staðnum. Þetta er tvískipt tóft af beitarhúsum. Hólfin eru tvö, aflöng og snúa frá norðri til suðurs, með dyr í átt fram af hraunbrúninni. Alls er hún um 16 m löng og 10-12 m breið. Tóftin er unleg að sjá, með heillegar hleðslur og greinilega af beitarhúsum. Vesturhólfid er heldur styttra en það eystra. Garðar eru ekki greinilegir en hafa að líkindum verið jötur með veggjum. Djúp hlaða er í enda austurhólfs, byggð utan í hraunhól. Veggir eru stæðilegir, allt að 1,2 m á hæð en þó er hlaðan enn dýpri.

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

ÁR-433:042 garðlag

Tvö garðlög sjást á loftmynd í suðvesturhluta Ásgarðstúns. Þau hafa ekki verið skoðuð á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en eru merkt inn í kortagögnum. Vestara garðlagid er þráðbeint frá austri til vesturs en hið eystra liggur í sveig frá norðri til suðausturs. Ekki er að sjá að þau tengist.

ÁR-434 Miðengi

ÁR-434:031 varða óþekkt

Hrunin varða er innan svæðis sem var deiliskráð árið 2015 í tengslum við fyrirhugaða sumarhúsabyggð. Varðan er tæpum 400m SSA við Biskupsvörðu 021 og tæpan 1,7 km VSV við bæ 001. Erfitt er að sjá vörðuna fyrr en að henni, brjótast þarf í gegnum þétt kjarr til þess. Tilgangur vörðunnar er óþekktur en ekki er útilokað að hún hafi verið vegvísir á leið 019 sem er skammt norðar.

Kjarrivaxið hraun. Víða eru hraunhólar og -klettar með grónum lautum inn á milli. Sum trén eru nokkuð há.

Varðan er grjóthrunin líkt og búast má við á þessum slóðum. Hún er hrunin og er uppi á grónum hraunhól innan miðju deiliskipulagsreits. Grjóthrun sést til austurs en ennþá má sjá undirstöður vörðunnar og 2-3 umför af grjóthleðslu. Hleðslurnar eru 0,2 m á hæð og sem fyrr segir sjást illa fyrr en að er komið.

Hættumat: stórhætta, vegna framkvæmda

ÁR-434:032 varða

Á fremur stórum, stakstæðum stein er hlaðin varða. Hún er 220 m ASA við vörðu 031 og 220 m SSA við Álftavatnsgötu 019. Tilgangur vörðunnar er óþekktur en möguelga var hún vegsvísir á Álftavatnsgötu.

Kjarrivaxið hraun. Víða eru hraunhólar og -klettar með grónum lautum inn á milli. Sum trén eru nokkuð há.

Varðan er sem fyrrsegir á fremur stórum stein. Steinninn er ferkantaður, um 0,8 m á hlið og 0,5 m á hæð. Varðan er hlaðin úr hraungrýti og má greina tvö umför uppi á steininum. Hún er hlaðin úr fremur stórum, flötum steinum. Varðan er 0,2 m á hæð og 0,5x0,5 m að grunnflatarmáli.

Hættumat: stórhætta, vegna framkvæmda

ÁR-434:033 Tungugata gata leið

"Frá túngarðinum að vestanverðu liggja aðrar götur vestur yfir hraunið að Tunguferjustað við Sog, þarna nefndar Tungugötur. Þær liggja vestur yfir hraunið, rétt norðan við Álfhól," segir í örnefnaskrá. Tungugata lá yfir í land Ásgarðs ÁR-433 skammt frá við Álfhól 433:018 sem er á merkjum þessarar jarða. Framhald leiðarinnar var skráð undir númerinu 433:017 þegar aðalskráning fornleifa var gerð í sveitarfélaginu árið 1999. Þar segir: "Sé ekið Brúnaveginn til austurs frá Sogsvegi (hann er merktur með skilti skammt frá Harðsnúnahól og Digrahól) og beygt 2. eða 3. afleggjara til vinstri, er farið niður mjög bratta brekku sem liggur niður af Brúnum til norðurs og í átt að opnu svæði með sléttum botni. Ef vel er gáð, má sjá leifar af götuslóða austan megin við veginn þar sem brekkunni sleppir. Þessi gata lá frá Miðengi og að Tunguferjustað 022. Mjög ógreinileg gata, hefur sennilega

aldrei verið meira en slóði eða troðningur." Þessi leið er lítið annað en kindaslóði í landi Miðengis. Erfitt er að sjá hvar leiðin liggur innan alls þess svæðis sem var deiliskráð árið vegna fyrirhugaðrar sumarhúsabyggingar en líklega kvíslast hún frá Álftavatnsgötum norðan við vörðu 031. Leiðin sést ekki fyrir en við Álfhól e hægt er að rekja hana á loftmynd.

Ekki er ljóst hvar Álftavatnsgötur 019 og Tungugata kvísluðust, líklega lágu þær á sama stað frá bænum til vesturs en afar líklegt að þær hafi aðgreinst innan svæðis sem var deiliskráð árið 2015 vega fyrirhugaðrar sumarhúsabyggingar.

ÁR-434:034 tóft óþekkt

Á loftmynd í GoogleEarth virðist vera tóft nyrst og vestast á túnbletti sunnan við Búrfellslæk, en þar heitir Stekkatún (sjá 013). Tóftin hefur ekki verið skoðuð á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en staðurinn er sýndur í kortagögnum.

ÁR-434:035 tóft óþekkt

Á loftmynd í GoogleEarth virðist vera tóft syðst á túnbletti sunnan við Búrfellslæk, en þar heitir Stekkatún (sjá 013). Þetta er fast vestan við vegarslóða inn á túnið. Tóftin hefur ekki verið skoðuð á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er sýnd í kortagögnum.

ÁR-434:036 gerði kálgarður

Á loftmynd frá Loftmyndum ehf. virðist vera ferkantað gerði austan við nyrsta hluta túnsins á Miðengi. Sennilega er þetta kálgarður. Hann er tæpir 15 m í þvermál. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi en er merktur inn í kortagögnum.

ÁR-435 Öndverðarnes

ÁR-435:045 Miðhúshóll tóft beitarhús

Á örnefnakorti Öndverðarnes er Miðhúshóll sýndur norður eða norðvestur af Fjárhúshól (025). Hann er, nánar tiltekið, vestan vegarins sem liggur um sumarbústaðahverfið, um 500 m norðvestur af Fjárhúshól.

Gróinn hóll, töluverður mosi og búið að planta öpum skammt frá.

Tóftin snýr SA-NV, dyr sunnan til. Stærð alls 14 x 5, hlaða í norðurenda, greinilega aðskilin með grjóttvegg. Garðar ekki sjáanlegir. 5-6 umför í veggjum hússins en veggjahæð er allt að 1,4 m hlöðumegin. Tóftin hefur verið fyllt upp að nokkru leyti með rusli. Sumarbústaður er aðeins um 5 m sunnar og umgangur og rask nokkuð á svæðinu, tóftin er því í töluverðri hættu.

2017: tóftin var könnuð að nýju á vettvangi, enda fannst hún ekki á loftmynd í fyrstu tilraun. Hún er enn á sínum stað og ástand hennar óbreytt frá því sem var árið 2000.

Hættumat: stórhætta, vegna ábúðar

ÁR-435:058 Karl þjóðsaga huldufólksbústaður

"Suðaustur við Harðavöll er klapparhóll, sem Karl heitir og þóttist fólk oft hafa heyrt í kyrð [sic] og rólegheitum þar ýmis húsverk unnin, svo sem slá vefstól, skaka strokk og jafnvel kveðnar rímur, en það var mjög almennt iðkað á heimilum, fyrir á dögum, til tilbreytinga", segir í örnefnaskrá. Karl þessi er 1,1 km austsuðaustur af bæ (001), aðeins um 200 m austur af Kambi (015).

Lyngmóar, lítið gil vestan við. Allstór klapparhóll, suðaustar er annar minni sem heitir Kerling.

2017: Á loftmyndum sést að sumarbústaður hefur verið reistur fast vestan við hólinn og vegur lagður fast austan við hann. Sumarbústaðir hafa risið víða í kring. Staðurinn hefur ekki verið kannaður á vettvangi að nýju.

Hættumat: stórhætta, vegna ábúðar

Heimildir: Örnefni í Öndverðarnesi, Grímsnesi, 6

ÁR-435:059 Kambsflöt álagablettur

"En Kambsvík heitir víkin austan við Kamb, þar er og Kambsflöt, og var hún stundum slegin. Það þótti þó frekar fátítt, ef það hey náðist í garð, vegna ýmis legra [sic] forfalla. Ýmist fauk það, hraktist eða forglataðist á einn eða annan veg. Og var huldufólki æfinlega um kennt" segir í örnefnaskrá. Flötin er upp af Kambsvík sem er næsta vík austan við ferjustaðinn (016).

Slétt og gróin kvos milli tveggja hæða.

Þeir þrír huldufólksstaðir (015, 058 og 059) sem skráðir voru í Öndverðarnesi eru allir mjög skammt hver frá öðrum.

2017: Á loftmynd sést að sumarbústaður hefur verið reistur við austanverða flötina. Staðurinn hefur ekki verið heimsóttur á vettvangi að nýju.

Hættumat: stórhætta, vegna ábúðar

Heimildir: Örnefni í Öndverðarnesi, Grímsnesi, 6

ÁR-435:066 gata leið

Á loftmynd frá Loftmyndum sést greinileg gata sem liggur N-S meðfram Soginu sunnan við Þratarlund. Hún er um miðja vega milli núverandi vegar eða göngustígs sem liggur þar suðureftir um skóginn og árbakkans. Hugsanlega er þetta gömul leið að ferjustað 029. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagögn.

ÁR-435:067

Á loftmynd frá Loftmyndum sést greinilegt garðlag í mýri um 1 km ASA af bæjarhól 001. Garðlagið liggur norður-suður og er alls rúmlega 200 m langt, líkast til tengt áveitu þótt ekki sé útilokað að þarna hafi verið upphlaðinn vegur. Staðurinn hefur ekki verið heimsóttur á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagögnum.

ÁR-437 Suðurkot

ÁR-437:014 heimild

Á loftmynd frá Loftmyndum ehf. sést tóft sem ekki hefur verið skráð á vettvangi í túni Suðurskots, 60-70 m suðaustur af bæjarstæðinu 001. Hún er ferköntuð og líklega rúmir 10 m í þvermál, gæti verið af kálgarði. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagögnum.

ÁR-438 Snæfokstaðir

R-438:006 Kirkjuhóll tóft+garðlag kirkja 407138 392235

"Austan við bæinn er dálítill hóll, heitir Kirkjuhóll. Þar stóð kirkja, sem var aflögð 1801. Umhverfis kirkjuna var kirkjugarður og sér enn móta fyrir garðinum og mörgum leiðum, mest ber á svonefndu Fimmmannaleiði, en þar er grafið fólk frá Norðurkoti, er inni brann árið 1773, alls fimm menn", segir í örnefnaskrá. Minjarnar voru friðlýstar 1966: "Gamall kirkjugarður með leiðum og kirkjutótt heim undir rústum bæjarins á Snæfoksstöðum", segir í friðlýsingarskrá. Kirkjuhóllinn er aðeins fáeina metra austur af bæjarhól 001 og í raun áfastur honum. Ekki er friðlýsingarskilti á staðnum. Svæðið er áhugavert. Bæjarhóllinn er lágur en greinilegur við hlið kirkjugarðs og fram af honum hefur verið mikill kálgarður en í hann hefur nú verið plantað þéttum skógi. Víðirunnum hefur verið plantað í norðan og austanverðan kirkjugarðsvegginn. Neðan við kirkjugarðinn taka við rennislétt tún sem enn eru slegin og hefur túnstæðinu því að mestu verið hlíft við skógrækt. Norðar í túninu eru tóftir en til vesturs er útsýni yfir rennislétt tún í halla til vesturs og þar vestan við grjóthlaðinn túngarður í hraunbrún sem nær suðvestur að Hvítá.

Óræktarblettur í slegnu túni, girtur trjám sem flest eru dauð á tvo vegu, að norðan og austan. Í halla mót suðri, bæjarhóllinn vestur af og vegur fyrir norðan en annars ræktað tún umhverfis.

Kirkjutóftin er greinileg sem og kirkjugarðurinn, enn mótur fyrir leiðum. Stærð garðsins er 20 x 18 m. Hann er ferkantaður. Allt er í órækt og hátt gras kemur í veg fyrir nákvæma skoðun. Kirkjutóftin er smáupphækkun hér um bil í miðjum kirkjugarðinum. Hún er hringlaga, stærð um 5 x 4,5 m, rís allt að 1 m yfri umhverfið. Ekki sést hvar dyr hafa verið. Hlaðinn garður umhverfis, allt að 2 m breiður og töluvert siginn. Hann sést best með norður- og vesturhlið, einnig að austan en ekki að sunnan að telja. Sæist eflaust betur ef gras væri slegið. Enn eru sjáanleg leiði um allan kirkjugarðinn, á að líta eins og aflangar þúfur. Svonefnt Fimmmannaleiði er nokkuð stór bunga 4-5 m vestan við kirkjutóftina. Þá eru tvö mjög greinileg leiði um 2 m austan eða suðaustan við hana. Telja sumir að það séu leiði tveggja síðustu prestanna í Snæfoksstaðakirkju en aðrir telja að að séu leiði síðustu

prestshjónanna. Friðlýsingarskilti var við kirkjutóftina, nú horfið.

2015: Staðurinn var heimsóttur að nýju vegna uppmælinga á friðlýstum minjum. Ástand hans er óbreytt.

Hættumat: hættu, vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Snæfoksstaðir, 1; FF, 76

ÁR-438:036 heimild um tún

Á loftmynd í GoogleEarth sjást beðasléttur í Snæfoksstaðatúni nyrst og austast, um 100 m austur af kirkjugarðinum 006. Þær eru í stykki sem er allt að 130 x 80 m stórt frá austri til vesturs og snúa frá austri til vesturs. Þær eru að minnsta kosti 12 talsins. Meðfram stykkinu að vestan og sunnan virðist vera græn dæld sem gæti verið gamall lækjarfarvegur. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagögnum.

ÁR-438:037

Á loftmynd í GoogleEarth sjást beðasléttur vestast í Snæfoksstaðatúni á stykki sem nú er vestan vegar sem liggur um túnið. Þær ná yfir svæði sem er um 40 x 25 m stórt og snýr u.þ.b. N-S, eins og slétturnar. Þær eru a.m.k. fjórar talsins. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagögnum.

ÁR-439 Vaðnes

ÁR-439:016 Kirkjutóft tóft bænhús

Tóft er 1 km suður af bæ, 40-50 m vestan vegarslóða sem liggur meðfram Hálæk suður á tún frá Vaðnesi. 50-100 m norðar er stakstæður skúr, innan við 2 x 2 m að flatarmáli.

Grasi grónir og sléttir bakkar vestur frá Hálæk, skammt vestar tekur svo við uppgróið hraun.

Tóftin er sigin og virðist gömul. Nánast hringlaga, stærð 4,5 x 5,5 m. Hæð veggja fer hvergi yfir 0,5 m. Dæld í miðju, innan veggja, mögulegt er að dyr hafi verið í austur eða vestur, eins og skora liggi yfir þvera tóftina frá austri til vesturs. Þessi tóft er almennt kölluð "bænhústóftin" eða "kirkjutóftin". Vitað er að bænhús var í Vaðnesi, um það má lesa í fornbréfasafni: "Kirkia Gudz modur Mariæ j Wadnesi a .ij. kyr oc .viiij.ær." Það verður samt að teljast ólíklegt að bænhúsi hefði verið valinn staður svo langt frá bæ; yfirleitt stóðu þau heim við bæi. Ekki er þó kunnugt um bænhús á öðrum stað í Vaðnesi. Ekki sér móta fyrir garði umhverfis tóftina en suðaustan við hana er nokkuð um aflangar þúfur sem sumir telja að gætu verið leiði. Almennt er þýft umhverfis tóftina og ekki verður ekki úr því skorið án rannsóknar hvort um raunverulegt bænhús sé að ræða. Dæmi þekkjast um að bænhús hafi verið reist á fjölförnum almannaleiðum og vitað er að áður lá aðalleiðin á bæina austan Vaðness, t.d. Arnarbæli og Kiðjaberg, þarna um. Þá var farið suður með Höskuldslægnum og yfir hann á vaði, líklega þar sem nú heitir Skógarvað (013).

2017: Þessi rúst og 017 voru mældar nákvæmlega upp sumarið 2017, en þá óttuðust sumarhúsaeigendur á staðnum að byggt hefði verið yfir þær. Svo reyndist ekki vera en þó ekki mátt miklu muna. Á þessu svæði eru nú fjórir veglegir sumarbústaðir og kirkjutóftin meinta er aðeins örfáum metrum sunnan við bílastæði við einn þeirra (þann þriðja norðan frá talið). Trjá hafa verið plantað fast sunnan og austan við tóftina.

Hættumat: stórhætta, vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Vaðnes, 2; D.I.IV, 95

ÁR-439:017 tóft

Um 1 km suður af bæ og 20 m norðaustur af 016 er tóft.

Grasi grónir og sléttir bakkar vestur frá Hálæk, skammt vestar tekur svo við uppgróið hraun.

Aflöng tóft og ferköntuð, snýr nokkurn veginn NV-SA. Stærð 12 x 5 m. Grjóthleðslur gisnar, lágar og að miklu leyti ógrónar nema norðurhlið, hún er um 1 m há. Dyr ekki greinilegar en hafa líklega verið í suður. Út frá suðausturhorni mótast fyrir hleðslu, um 3 m langri. Líklega aðhald, gæti t.d. verið stekkur.

2017: Þessi rúst og 016 voru mældar nákvæmlega upp sumarið 2017, en þá óttuðust sumarhúsaeigendur á staðnum að byggt hefði verið yfir 016. Svo reyndist ekki vera en þó ekki mátt miklu muna. Á þessu svæði eru nú fjórir veglegir sumarbústaðir og kirkjutóftin meinta er aðeins örfáum metrum sunnan við bílastæði við einn þeirra (þann þriðja norðan frá talið) en rúst 017 er skammt austar og í minni hættu.

Hættumat: stórhætta, vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Vaðnes, 2

ÁR-439:046 gata leið

Greinileg gata, gæti jafnvel hafa verið ruddur vegur, liggur heim að Vaðnesi úr norðri eða NNV. Hún sést á loftmynd frá Loftmyndum ehf. en hefur ekki verið skoðuð á vettvangi þegar þetta er ritað 2017. Hún er merkt inn í kortagögnum. Gatan sést á um 500 m löngum kafla.

ÁR-440 Hraunkot**ÁR-440:011** tóft beitarhús

Úti á hrauninu um 1,2 km norður af bæ, fast við Hraunkotsbrautina (010) sem enn er greinileg, er beitarhúsatóft. Stendur efst í grónum og hraunlausum slakka í hrauninu.

Tóftin snýr SA-NV, dyrnar að sunnan, hlaða í norðurenda og einn grjóthlaðinn garði. Hann er nú algróinn sem og veggir að utanverðu. Hlaðið úr hraungrýti. Hlöðuveggir eru að miklu leyti hrundir inn en annars eru víða 5-6 umförl í veggjum sem eru mosavaxnir. Hlaða 4-5 m löng. Lítur út fyrir að tvennar dyr hafi verið að sunnanverðu. Stök bárujárnsplata liggur við innganginn, gæti verið úr húsinu.

2017: Á loftmynd frá 2011 sést að sumarbústaður hafur verið byggður fast vestan við tóftina. Staðurinn hefur ekki verið heimsóttur á vettvangi að nýju.

Hættumat: stórhætta, vegna ábúðar

R-440:022 heimild um útihús

Tóft sést á loftmynd frá Loftmyndum ehf. um 30 m NA við sundlaugarhús í Hraunkoti, austan við veg og bílastæði. Hún er ferköntuð og hugsanlega er lítil tóft fast norðvestan við hana. Sennilega er þetta útihús. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagögnum.

ÁR-440:023 heimild um traðir

Vegur heim að Hraunkoti, líklega traðir, sjást á loftmynd frá Loftmyndum ehf. Þær liggja heim að bænum úr NNV og hugsanlegt að þar hafi verið hlaðnir veggir meðfram. Traðirnar eru 50-60 m langar. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagögnum.

ÁR-440:024 heimild

Á loftmynd í GoogleEarth sést möguleg tóft sunnarlega í túni Hraunkots, sunnan við gamlan fótbolta-/íþróttavöll. Þetta er um 170 m SSA af sundlaugarhúsinu. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagögnum.

ÁR-441 Arnarbæli**ÁR-441:056** heimild um tún

Á loftmynd á vefsíðunni Bing sjást beðasléttur í Arnarbælistúni beint niður eða SA af útihúsi 008. Þær snúa SA-NV og ná yfir svæði sem er alls um 30 x 15 m stórt. Sennilega eru þar fjórar eða fimm beðasléttur í röð. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagögnum.

ÁR-441:057 heimild um leið

Á loftmynd frá Loftmyndum ehf. sést skýr lína sem sennilega er vegur frekar en garðlag í Arnarbælislandi skammt sunnan við tún. Hún liggur nokkuð hlykkjótt meðfram holtum sem eru sunnan túnsins en er greinilegust vestast og líkist þar einna helst upphlöðnum vegi á smákafli áður en hún hverfur undir veg sem tekur býsna stóran hlykk á þessum stað. Hún sést svo óljóst í framhaldinu austan undir holti. Alls sést línan á tæplega 300 m löngum kafla nokkurn veginn frá suðvestri til norðausturs. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í loftmyndagögnum.

ÁR-441:058 heimild um áveitu

Á loftmynd frá Loftmyndum sjást mörg garðlög í mýri sem er austan við hálsinn austur af bæ. Flest liggja þau samhliða frá NV-SA en eru mislög. Þau líkjast mest áveitugörðum. Alls er svæðiði um 250 x 400 m stórt.

Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagögnum.

ÁR-442 Mýrarkot

ÁR-442:007 tóft beitarhús

Aflanga holtið sem liggur A-V sunnan við Mýrarkot heitir Langholt. Austast á því er stakur sumarbústaður og um 300 m vestur af honum girðing sem liggur þvert yfir holtið. Nokkra tugi metra vestan girðingarinnar er beitarhúsatóft, rétt tæpan 1 km austur af bæjarhólinum 001.

Tóftin er sunnan í holtinu, rétt við mýraraðar. Holtið er þurrt og lyngi vaxið. Vestan við tóftina eru klappir og grjót, ágætt hleðslufni. Þar rennur lítill lækur. Uppi á háholtinu norðvestan við tóftina er vörðubrot.

Heilleg tóft, snýr N-S með dyr sunnan megin. Hlaða í norðurenda en garðar ekki sjáanlegir. Fremur óreglulega hlaðnir veggir úr stórgrýti, umför allt að 7-8 í hlöðu. Grjót sést í innanverðum veggjum og sumsstaðar að utan líka. Leifar af bárujárnsþaki í hlöðunni, þeim megin er tóftin breiðust.

2017: Tóftin er komin inn á sumarhúsalóð þegar þetta er ritað og hefur plan verið gert fast vestan við hana en ekki verið byggt eftir því sem næst verður komist. Fasteignanúmer lóðar er 223675.

Hættumat: stórhætta, vegna ábúðar

ÁR-443 Kiðaberg

ÁR-443:014 Biskupagarður garðlag vörslugarður 413869 389668

"Fyrir norðan Laugarás er Biskupagarður, fyrirferðarmikið garðbrot, en garður þessi hafði verið gerður af Skálholtsbiskupum sem varnargarður vegna hestagöngu í Hestfjalli, og náði hann sunnan úr Hvítá og upp í Hestvatn, en sú leið er um 800 faðmar", segir í örnefnaskrá. Síðar segir: "Biskupsgarður liggur úr Mómýri vestan Laugaráss til norðvesturs alla leið upp að Hestvatni. Garðurinn er enn hár víða, en grjót er fallið, þar sem það hefur verið. Sagt er, að Skálholtsbiskup hafi kallað bændur til að hlaða garðinn, sem verið hafi vörslugarður fyrir Skálholtshrossin. Mælt er, að orðtakið "að gjalda torfalögin" sé til komið í sambandi við þessa garðhleðslu." Í enn einni skrá segir: "Um aldur þessa garðs er ekki vitað, en í tíð Brynjólfs Sveinssonar biskups lögfestir hann Hestfjall undir stólinn með sögðum merki árið 1666 og lagt bændum á herðar að umbæta garðinn, sem þá var ekki orðinn gripheldur. Fjallið var þá notað frá stólum fyrir stóðhross árið um kring." Lýsingu á garðinum er að finna í minnisbók Odds biskups Einarssonar en hann hefur tekið hana upp úr Bréfabók Gísla Jónssonar biskups í Skálholti 1558-87: "Suo langt er fra Hvíta fyrir austan Kidaberg og i Hestvatn vpp yfer Eyded sem hier sieger. fyrst xj fadmar og xtiju fra anne ad hlidenu vel suo. Enn hlided sialftt xl fadmar. Jtem Gardurenn effter a vpp effter aullu iijc fadmar xxvj fadmar betur. Jtem tuo hlid hia vatzendanum. annat þrijr fadmar Enn annat halfur nijunde fadmur. Þetta hefe [eg] Gíjsle Jonsson mælltt sannliga med vad." DI XIII, 381. "Skalholtz Bispestoel haver til forn havt nogenslags Stutterier baade i Hestfiæld og Arnesset so er en liden Öe eller Holme liggendes midt udj Tiorsaae af hvilken Holme Arnesyssel har faaet sit Navn. Men siden 1723 ere bemeldte Stutterier bortdöde og aflagte." Sýslulýsingar 1744-1749, 85. Garðurinn sést best norðan við Mómýri (013) þar sem hann liggur til norðurs í átt að Hestvatni. Sést alls ekki í mýrinni sjálfri. Garðurinn var friðlýstur árið 1927.

Sýðst hefur garðurinn legið yfir mýri sunnan við svonefndan Laugarás. Norðan mýrarinnar liggur vegur í Hestsland yfir garðinn en hann sést norðan við veginn á þurru móaholti. Holt þetta verður grýttara og sandbornara eftir því sem nær dregur Hestvatni.

Garðurinn sést víða vel en herfilegar skemmdir hafa verið unnar á honum, líklega á síðastliðnum árum. Hann er mjög heillegur á um 100 m kafla norðan Mómýrar, allt að 5 m breiður og 2 m hár, nokkuð þýfður og vaxinn lynggróðri. Gamanið kárnar þegar norðar dregur. Malarvegur sem liggur að Hestvatni, í fyrstu vestan garðsins, sveigir til austurs og liggur á garðinum á um 150 m kafla, Líklega hefur hann þótt hentug undirstaða fyrir veg. Auðveldlega hefði mátt komast hjá þessu með því að leggja veginn austan garðs að öllu leyti. Þar sem garðurinn kemur undan veginum er hann tekinn að fletjast út og sést alls ekki næst vatninu. Virðist þó liggja fram á klettanibbu vestan vegarins, þar sést hálfniðurgráfin steinaröð. Annars er garðurinn alls staðar gróinn og sér hvergi í grjót, þar sem hann er breiðastur nær hann allt að 5 m.

2015: Staðurinn var heimsóttur að nýju 2015 vegna uppmælingar á friðlýstum minjum. Hann er enn í stórhættu vegna trjáræktar.

Hættumat: stórhætta, vegna trjáræktar og rasks

Heimildir: Ö-Kiðaberg, 3; Ö-Kiðaberg aths. og viðb., 9; DI XIII, 381. Á.G: Friðlýstar fornminjar, 76; Ö-Hestfjall,

1; Eva Kristín Dal og Elín Ósk Hreiðarsdóttir 2015.

ÁR-443:061 heimild

Hugsanleg tóft sést á loftmynd frá Loftmyndum ehf. í Gíslastaðatúni (sjá 009) norðvestarlega, 35 m norðvestur af tóft 042. Hún hefur ekki verið skoðuð á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merkt inn í kortagögnum.

ÁR-443:062

Garðlag sést á loftmynd frá Loftmyndum vestast í landi Kiðjabegs og nær líklega yfir í Arnarbælisland. Það sést fyrst 50-60 m norðvestur af tóftum 031 og liggur þaðan í NNV yfir mýri um 400 m vegalengd. Líklega er þetta áveitugarður frekar en upphlaðinn vegur. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi en er merktur inn í kortagögnum.

ÁR-445 Eyvík

ÁR-445:038 vegur leið

Garðlag eða upphlaðinn vegur fannst árið 2017 á loftmynd tæplega 1 km VNV við Eyvík. Hann liggur frá SA til NV og hægt er að rekja hann á allt að 1,5 km löngum kafla en framræsluskurðir hafa verið grafnir í gegnum hann á nokkrum stöðum. Garðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi en líklega virðist að þetta sé upphlaðinn vegur en áveitugarður. Ekki er óhugsandi að þetta sé Langabrá sem nefnd er í örnefnalýsingu, sjá 034. Staðurinn er merktur inn í kortagögnum en þyrfti að skoðast á vettvangi.

ÁR-447 Vatnsnes

ÁR-447:017

Á loftmynd sést talsvert af vatnsveitingagörðum- og skurðum norðan undir Snoppunni á Hestfjalli í Vatnsnesi. Þeir ná yfir svæði sem er alls um 800 x 600 m stórt frá austri til vesturs. Sennilega tengjast einhver mannvirkjanna því að reynt var að stjórna vatnsrennsli úr Hestvatni í Hvítá, en gamlir farvegir sjást á svæðinu. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagögnum.

ÁR-448 Hamrar

ÁR-448:054 garðlag áveita

Garðlög sjást á loftmynd í mýri sem liggur að Hvítá rúma 700 m suðvestur af bæ 001. Þetta eru að líkindum áveitugarðar og gætu verið hluti af sama kerfi og garðlög 038. Þeir hafa ekki verið skoðaðir á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en eru merktir inn í kortagögnun.

ÁR-448:055 tóft fjárskýli

Þúst, líklega borgartóft sem þá gæti tengst rústum 049, sést á loftmynd um 100 m suður af þeirri rústapýrpingu, fast sunnan við vélgrafinn skurð. Hún hefur ekki verið skoðuð á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merkt inn í kortagögnun.

ÁR-448:056 garðlag

Fornlegt garðlag fannst á loftmynd, liggur frá Brúará til vesturs. Það liggur hér um bil samhliða garðlagi 042. Næst Brúará er það um 40 m sunnar en liggur svo nær því og liggur yfir það rúma 400 m vestur af árbakkanum. Þaðan má rekja það rúma 200 m til viðbótar í vesturátt þar sem það hverfur við svolítið gil. Ekki eru augljós merki um það vestan gils. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merkt inn í kortagögnum. Á nýlegri loftmynd á GoogleEarth sést að vegur hefur nýlega verið lagður til vesturs, yfir garðinn, og virðist sem mannvirki í framhaldi af vegi liggi ofan á garðinum.

ÁR-448:057 heimild um mógrafir

Greinilegar mógrafir sjást á loftmyndum rúmlega 1 km norðaustur af bæjarhól 001. Staðurinn hefur ekki verið

skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagögnum. Alls ná grafirnar yfir svæði sem er um 170 x 100 m stórt.

ÁR-450 Kringla

ÁR-450:006 *Grænskáli* tóft fjárhús

"Norður af Kláfsholti er allmikið mýrarsund, er heitir Grænskálasund. Þá tekur viðholt; austasti hlutinn af því heitir Grænskáli, en hinn hlutinn Smalaskáli", segir í örnefnaskrá. Holtið er um 1,6 km suð-estur af bæjarhól Vesturbæjar og er Grænskáli 15 m norð-vestur af Smalaskála 007. Grænskáli er efst á holtinu, þar eru tóftir.

Holtið, sem tóftirnar eru efst á, er í þýfðu túni en umhverfis þær er sléttur túnblettur.

Tóftin er 19 m löng og snýr frá vestri til austurs. Vestanmegin er tóftin 6 m breið en austanmegin, þar sem sést til niðurgrafinnar hlöðu, er breiddin 8 m. Í fjárhúsinu, í þeim enda sem snýr að hlöðunni, sést móta fyrir jötu beggja megin. Dyr eru á vestuvegg. Rof er í veggjum og þar er búið að gróðursetja tré. Þessi staður gengur nú undir nafninu Grasskáli.

2017: Í dag sést berlega á loftmyndum að tóftin er fast sunnan við sumarbústað og trjárækt í kring. Staðurinn hefur ekki verið kannaður á vettvangi að nýju en skv. Fasteignaskrá (sjá nr. 190313) er bústaðurinn reistur 2005.

Hættumat: stórhætta, vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Kringla, 1

ÁR-450:007 *Smalaskáli* tóft smalakofi

"Norður af Kláfsholti er allmikið mýrarsund, er heitir Grænskálasund. Þá tekur viðholt; austasti hlutinn af því heitir Grænskáli, en hinn hlutinn Smalaskáli", segir í örnefnaskrá. Holtið er um 1,6 km. suðvestur af bæjarhól Vesturbæjar. Holtið er lágt og samtengt Smalabæjarskála sem er holt í Stærrabæjarlandi. Smalaskáli er 15 m suðaustur af Grænskála 006.

Holtið er lágt og þýft. Tóft er suð-austanmegin og eru vel greinilegar.

Tóftin er 14 x 5 m og snýr norður - suður og skiptist í tvö hólfi. Nyrðra hólfið er 4 x 5 m en það syðra er 10 x 5 m. Engar augljósar dyr sjást. Veggir eru um 1,5 m háir. Nyrðra hólfið er niðurgrafið um 1,5 m en syðra hólfið er 50-80 sm á dýpt.

2017: Tóftin finnst ekki á loftmyndum en á sama stað er búið að reisa hús, raunar tvö hús (reist 2005 skv. fasteignaskrá, sjá nr. 190887). Það sem stendur norðar og vestar gæti hafa lent ofan á tóftinni. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi að nýju þegar þetta er ritað.

Hættumat: stórhætta, vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Kringla, 2

ÁR-450:008 *Dómhringur* tóft 420070 400103

"Í túninu skammt fyrir norðan bæinn er vallgróinn torfhringur, um 8 m í þvermál, er heitir Dómhringur. Þetta mannvirk er ævafornt. Var það friðlýst á árunum 1921-1930 af Magnúsi sýslumanni Torfasyni og hefur ekkert verið hróflað við því, þó að túnið hafi allt verið sléttað", segir í örnefnaskrá. Í Sunnlenskum byggðum segir: "Brynjólfur Jónsson gróf á tveimur stöðum í rústina og taldi að hún væri mannbústaður. Hugsanlegt að hér hefði Ketilbjörn á Mosfelli haft þingstað með landsetum sínum og væri nafn jarðarinnar af þessari kringlu komið." Bærinn sem talað er um í örnefnaskrá er Austurbær. Dómhringstóftin er um 50 m norðvestur af íbúðarhúsi frá 1952 (sbr. 002) og 30 m norður af núverandi fjárhúsum. Í Árbók hins íslenska fornleifafélags 1905 segir, "Hringurinn er þar norður í túninu, þykkur og fornlegur, 4 faðmar á þvermál og dyr mót austri. Nú kom mér í hug, að raunar kynni þetta að vera forn fjárborg eða hestarétt, og vildi eg vita, hvort þar fyndist nokkur gólfskán, er af taði væri mynduð eða bæri vott um taðleifar. Lét eg því á 2 stöðum grafa niður úr gróðurmoldinni ofan í óhreifða mold og var það rúm 2 fet á dýpt. Í báðum stöðunum varð fyrir þunnt lag af nokkurs konar gólfskán, sem aðskildi gróðurmoldina frá óhreifðri mold. En ekki leit út fyrir, að þessi gólfskán væri mynduð af taðleifum. Hún var rauðleit á lit og leit helst út fyrir að vera mynduð af harðtroðnu mýrartorfi. Það þótti mér fremur benda til manngólf en skepna, án þess að fullyrða neitt um það. Fornar tóftir er líktust búðartóftum, sá eg þar ekki nema aðeins eina, skammt norður frá hringnum. En það er ekki að marka; margar tóftir geta falist undir "fornu fjósunum". undir bænum, og undir svo mörgum húsum, sem þar eru til og frá um túnið. -Þar er nfl. tvíbýli.-" Frá sjónarhóli bóndans: "Í túninu á Kringu er upphlaðið gerði og dyr á einum stað. Brynjólfur frá Minna-Núpi gerði sér ferð heim til mín að skoða gerðið. Hélt hann helst, að þarna hafði Ketilbjörn gamli þingað. Rannsókuðum við

þetta. Kom þá í ljós, er búið var að stinga skóflustungu niður, dökk skán. Var hún send suður til rannsóknar. Reyndist þetta vera gólfskán. Barst mér svo skömmu síðar skjal í hendur frá Fornminjafélaginu, að þarna mætti ekki hrófla við neinu, og var það ekki gert. Þegar ég seldi jörðina, afhenti ég eigandanum skjalið." (196) [Elínborg Lárusdóttir. 1950. Í faðmi sveitanna. Endurminningar Sigurjóns Gíslasonar. Norðri, Reykjavík]

Tóftin er í þýfðu túni. Um 10 m norð-austur af henni tekur við brekka. Túnið er girt af og notað til beitar.

Tóftin er mjög greinileg og á henni er op til norð-vesturs. Hún er hringlaga, 8 m í þvermál og veggjaþykkt er um 1.5 - 2 m. Hæst er tóftin um 1 m. Ekkert sést sem bendir til að tóftin hafi verið niðurgrafin, en innri hluti hennar er í sömu hæð og tún í kring. Við opið hallar túnið lítið eitt í austur.

2015: Staðurinn var heimsóttur að nýju vegna uppmælinga á friðlýstum minjum. Ástand hans er óbreytt.

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Kringla, 2; Sunnlenskar Byggðir III, 160; FF, 76; Brynjúlfur Jónsson 1905, 40; Elínborg Lárusdóttir. 1950. Í faðmi sveitanna. Endurminningar Sigurjóns Gíslasonar. Norðri, Reykjavík; Eva Kristín Dal og Elín Ósk Hreiðarsdóttir 2015.

ÁR-450:010 tóft

20 - 30 m suður af tóft efst í Grænskála 006 er önnur tóft öllu ellilegri og ógreinilegri.

Holtið sem tóftin er í er þýft. Suður af því tekur við mýrarsund. Svæðið er innan lands sem er í einkaeign, tilvonandi sumarbústaðalóð

Sporöskjulaga rústhóll með ógreinilegu lagi. Hann rís allt að 1,8 m yfir annað umhverfi, er mjög hlaupinn í þúfur og er ekki iðagrænn. Óljóst mótar fyrir veggjum vestarlega í hólnum miðjum, afmarka þeir hólf sem er um 3 x 2 m. Að öðru leyti er ekki hægt að greina hleðslur eða veggj. Tæpa 10 m vestur af rústunum er áberandi þúfnabingur sem gæti verið rústahóll. Ummál hans er 15 x 7 m og snýr hann í austur vestur.

2017: Búið er að reisa tvo sumarbústaði austan við tóftina sem hafa haft áhrif á tóftir 006 og 007. Tóftin verður að teljast í mikilli hættu vegna þessa.

Hættumat: stórhætta, vegna ábúðar

ÁR-450:017

Á loftmynd sést áberandi græn þúst, líklega tóft, á holti sem er um 1,2 km VSV af bæ 001. Þetta er vestan við þjóðveginn. Holtið er óræktað og stakt, aflangt frá austri til vesturs. Kindagötur virðast liggja að þústinni. Hún hefur ekki verið skoðuð á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er sýnd í kortagögnum.

ÁR-451 Bjarnastaðir

ÁR-451:015 tóftir býli

Vorið 2017 fundust fornlegar rústir í landi Bjarnastaða. Þær eru rúma 700 m suðaustur af bæjarhól 001, sunnan og vestan við tóftir 009 sem eru mun unglægri. Staðurinn fannst fyrst á loftmynd en var síðan kannaður á vettvangi og rústirnar mældar upp.

Tóftirnar eru á lágu holti suðvestan við stekkjartóftir 009. Vestan við þær er mýrlent stykki, nú beitarhólf hrossa. Þessar tóftir og einnig yngri tóftir 009 eru á skjólgóðu svæðisem markast af blásnum hæðarrana sem liggur ofan við að norðan og austan, í sveig til suðurs. Girðing liggur þvert yfir rústasvæðið frá norðri til suðurs, yfir að minnsta kosti tvær tóftanna. Skiptir girðingin eignum tveggja aðila sem hafa ólíkar hugmyndir um landnotkun af ummerkjum að dæma, vestan girðingar eru hross á beit (þar er bróðurpartur rústasvæðisins) og þar er búið að byggja hesthús um 130 m norðan við rústasvæðið og stendur til að reisa sumarbústað þar norðan við. Austan girðingar var búið að plægja fyrir trjárækt þegar þetta er ritað 2017 og trjárækt hafin að hluta. Gengið var um svæðið ásamt minjaverði Suðurlands og eigendur upplýstir um stöðu mála. Svæðið er mestallt mjög þýft en þó enn erfðara yfirferðar austan girðingar vegna þúfna og mikils lággróðurs. Lækur rennur í hlykkum sunnan og suðvestan við rústasvæðið og er á merkjum milli Kringlu og Bjarnastaða. Þess má geta að miklar götur liggja austan við tóftirnar frá norðri til suðurs og væntanlega áfram til austurs meðfram Kringlugili.

Tóftirnar eru vestarlega á holtinu. Þær eru alls á bilinu 7-9 talsins og ná yfir svæði sem er alls um 200 x 100 m stórt frá norðri til suðurs. Allar eru þær algrónar svo að hvergi er í grjót. Ekki sjást merki um garðlag umhverfis. Nyrsta tóftin (A) er undir girðingu. Hún er vel greinileg og rís líklega hæst tóftanna (0,7 m), hugsanlegt að hún hafi verið endurbyggð eða í notkun eitthvað lengur en þær. Alls er hún rúmlega 20 m löng frá austri til vesturs en girðingin og traðk meðfram henni veldur því að hún hefur rofnað í sundur um miðbikið. Tóft B er um 25 m

suðvestar. Þetta er aflöng skálatóft, sem snýr A-V, um 25 x 8 m á stærð. Ekki er vel ljóst hvar dyr hafa verið. Tóftin er ekki með jafnafgerandi skálalagi og tóft E sem síðar verður lýst. Tóft C er um 25 m sunnar og óskýr sökum þýfis. Í meginatriðum virðist aðalhólf hennar snúa N-S en útbyggingar vera frá því til vesturs, bæði nyrst og syðst. Aðalhólfíð er um 20 m langt N-S en afhýsin er erfitt að kasta stærð á, enda eru þau óskýr í þýfinu. Alls er rústasvæði þetta um 27 x 20 m stórt frá norðri til suðurs. Tóft D er um 25 m vestar, á totu þar sem holtið teygir sig lengst í vestur. Hún er einnig fornleg, einföld og um 12 x 7 m stór, snýr NV-SA með op á suðurskammhlið. Tóft E er um 28 m suður af C - stærsta tóftin á svæðinu. Þetta er greinilega skáli með mjög afgerandi lagi þess konar húsa, sveigðum langveggjum og snýr hann hér um bil austur-vestur. Alls er hún um 30 m löng og 10 m breið þar sem mest er um miðjuna, en skemmri til endanna. Op gæti hafa verið norðaustast en það er þó ekki víst. Þess má geta að girðingin liggur fast við austurenda tóftarinnar. Tóft F er stök lítil tóft um 7 m suður af E. Hún er um 8 m í þvermál, nálægt því að vera hringlaga og dyr snúa í vesturátt. Tóft G er í beinu framhaldi af vesturenda stóru tóftar E, á jaðri holtsins, og er um 12 x 7 m að stærð, með dyr í suðurátt. Aðeins 2-3 m eru milli tófta E og G. Þá hefur öllum greinilegum tóftum á svæðinu verið lýst en að líkindum eru þar fleiri. Þúst sem hér er nefnd H er allra syðst á svæðinu, undir girðingunni. Þetta gætu verið leifar af skálatóft en hún er mjög ógreinileg vegna rofs í vesturenda (næst læknum), girðingarinnar og vegna þess að vegarslóði hefur nú verið lagður fast við vesturenda og upp á hana. Alls gæti hún hafa verið rúmlega 30 m löng frá austri til vesturs og 7-8 m breið. Bróðurpartur hennar er austan við girðinguna. Önnur þúst, I, er einnig austan við girðingu. Hún virtist ekki greinileg á vettvangi en sést á loftmynd, virðist snúa N-S og vera hátt í 20 x 9 m stór. Ekki er hægt að skera úr um hvort hér hefur verið mannvirki. Allar tóftir á staðnum eru mjög fornlegar þótt hugsanlega hafi tóft A verið einna lengst í notkun. Staðurinn er stórmerkilegur og eina afgerandi dæmið um bæjarstæði frá víkingaöld í sveitarfélaginu.

Hættumat: stórhætta, vegna trjáræktar og ábúðar

ÁR-453 Reykjanes

ÁR-453:014 heimild um tún

Beðasléttur sjást á loftmyndum í norðurhluta túns í Reykjanesi. Staðurinn hefur ekki verið heimsóttur á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagrunni.

Slétturnar snúa að mestu austur-vestur og eru norðan og austan við meinta kirkjutóft 006. Þær ná yfir stórt svæði, allt að 180 x 40 m stórt frá norðri til suðurs.

ÁR-453:015 heimild um tún

Beðasléttur sjást á loftmyndum í Reykjanestúni, sunnan við meinta kirkjutóft 006. Staðurinn hefur ekki verið heimsóttur á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagrunni.

Slétturnar ná yfir býsna stórt svæði og er e.t.v. réttast að segja að meirihluti túnsins sé þakinn beðasléttum.

ÁR-453:016 heimild um tún

Rákir, með styttra á milli en í túnbeðum, kannski kálgarður eða sáðreitir, sjást Reykjanestúni allra syðst og garður hugsanlega þvert á norðan við. Staðurinn hefur ekki verið heimsóttur á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagrunni.

ÁR-453:017 gata leið

Á loftmynd í GoogleEarth sést greinileg gata liggja til suðurs og suðausturs úr Reykjanestúni, yfir blásið holt sem þar er og í átt að Brúará. Líklega hefur hún legið að ferjustað sem þar var og er sýndur á gömlu herforingjaráðskorti (skráður Skálholtsmegin við ána). Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017.

ÁR-455 Stóra-Mosfell

ÁR-455:027

Græn þúst, líklega tóft, sést á loftmynd tæpa 900 m austur af bæjarhól, fast norðan við þjóðveg. Hún hefur ekki verið könnuð á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merkt inn í kortagögnum.

ÁR-455:028 heimild um áveitu

Á loftmyndum sjást garðlög á nokkrum stöðum í mýri sem er neðan eða suðaustan Þjóðveg, nálægt Brúará. Tvö þeirra eru austan við tjörn sem er þar í mýrlendinu og eitt til viðbótar suðvestan við hana, svo að segja samhliða ánni. Vafalítið eru þetta leifar áveitu. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en staðurinn er merktur inn í kortagögnum og garðarnir þrír þar undir sama númeri en síðan auðkenndir með tölustöfunum 1-3.

ÁR-455:029

Á loftmyndum sjást garðlög á tveimur stöðum í mýri sem er neðan eða suðaustan Þjóðveg, nálægt Brúará. Þetta er talsvert sunnar en 028. Syðra garðlagið er hlykkjótt og S-laga en það nyrðra, sem er rúmum 200 m norðar, er þráðbeint frá suðvestri til norðausturs. Líklega eru þetta áveitugarðar. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en staðurinn er merktur inn í kortagögnum og garðarnir þrír þar undir sama númeri en síðan auðkenndir með tölustöfunum 1-3.

ÁR-456 Sel**ÁR-456:035** heimild um tún

Beðasléttur sjást á loftmynd í GoogleEarth í túni Sels norðarlega, tæpa 200 m NV af bæjarhól 001. Þær liggja austur-vestur, væntanlega niður halla og eru a.m.k. fimm eða sex talsins. Alls er svæðið hátt í 50 x 30 m stórt frá norðri til suðurs. Staðurinn hefur ekki verið kannaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagögnum.

ÁR-457 Vatnsholt**ÁR-457:018** þúst tún

Beðasléttur sjást á loftmynd í túni Vatnsholts um 170 m norður af bæjarhól 001. Þær hafa ekki verið kannaðar á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en eru merktar inn í kortagögn.

ÁR-457:019 þúst tún

Beðasléttur sjást á loftmynd í túni Vatnsholts fast vestan við bæjarhól 001. Þær hafa ekki verið kannaðar á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en eru merktar inn á kortagögn.

ÁR-457:020 þúst tún

Beðasléttur sjást á loftmynd í túni Vatnsholts rúma 100 m norður af bæjarhól 001. Þær hafa ekki verið kannaðar á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en eru merktar inn á kortagögn.

ÁR-458 Hagi**ÁR-458:007** *Borgir* heimild

"Merki milli þessara bæja [Vatnsholts og Haga] við Vatnið eru um svonefndar Borgir, sem eru minjar veiðihúsa frá þeim tíma, er Skálholtsbiskupar létu stunda veiði í Apavatni", segir í örnefnaskrá Haga. Í örnefnaskrá Vatnsholts segir: "Norðan við Torfnesið er stór bugur á vatninu, heitir Stóribugur, og norðan við hann Engjanes, og norðan við það eru Borgir. Það eru þrír grasivaxnir hólar á vatnsbakkanum." Á mörkum bæjanna tveggja hefur verið grafinn skurður. Fast við hann að vestan, Vatnsholtsmegin, er sumarbústarðalóð með mikilli trjárækt en austan við er mýri. Þar, fast við skurðinn og 20-30 m frá Apavatni, er tóft.

Mýrlendi í halla niður að vatninu. Það hefur líklega þornað töluvert eftir að skurðurinn var grafinn.

Greinilegur rústahóll, alls 16 x 12 m, snýr N-S. Vesturhlutinn er ólöguleg þúst og er ekki hægt að greina þar hólfi eða einstakar hleðslur. Austantil er greinilegt hólfi sem er 3 x 6 m að innanmáli. Rústin lækkar til suðurs og norðurs en er hæst í miðjunni. Hún er mjög þýfð og sér hvergi í grjóti. Skv. örnefnaskrá voru rústahólarnir þrír og það gat Kjartan Helgason staðfest. Landamerkjaskurðurinn, sem er frá því um 1955, var grafinn gegnum

miðtóftina en vestasta tóftin, sem er í Vatnsholtssandi, er horfin í trjárækt. Hún er á sumarbústarðalóðinni vestan við skurðinn og á henni er þéttur lundur af risavöxnum öspum. Aðeins grillir þar í smápúst sem er greinilega sundursprungin af trjárótum.

2017: Staðurinn var heimsóttur í tengslum við endurskoðun skráningargagna í Grímsnesi og Grafningi og tóftir mældar upp. Ástand óbreytt nema gróður fer vaxandi á lóðinni vestan við.

Hættumat: stórhætta, vegna trjáræktar

Heimildir: Ö-Hagi, 1; Ö-Vatnsholt, 3

ÁR-458:026 garðlag vörslugarður

Við yfirferð loftmynda árið 2017 sáust merki um garðlag sem hefur girt af nesið sem bærinn Hagi stendur á. Garðurinn sést austan við heimkeyrsluna rétt tæplega 1 km suður af bæ, rúma 200 m suður af stakstæðum sumarbústað sem þar er austan vegar.

Garðurinn liggur um svæði sem nú hefur verið framræst að öllu leyti og hefur því væntanlega verið fremur blautt áður. Garðurinn hefur væntanlega verið alls rúmlega 1 km á lengd og legið milli Apavatns og Brúarár og þannig girt nesið af. Á loftmynd má sjá að hann liggur til ANA til að byrja með en sveigir heldur meira í norður eftir því sem nær dregur Brúará. Skurðir hafa verið grafnir gegnum hann á tveimur stöðum og að auki liggur vegur yfir hann bæði austast, við Brúará og svo heimreiðin sjálf vestast. Garðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi 2017 en er merktur inn í kortagögnum.

ÁR-458:027

Á loftmyndum í Google Earth sjást líklegar mógrafir austan við veginn heim að Haga um 200 m suðaustur af bæ. Staðurinn hefur ekki verið kannaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagögnum.

ÁR-473 Nesjar

ÁR-473:010 Setbergsból tóftir bústaður 390618 408515

"Gróinn stallur er í Jórúkleif, um miðja kleifina, sem heitir Setberg, og undir því er Setbergsból. Þar var búið, var síðast einsetumaður. Þar sést fyrir tóftum og túnskækli, og munu þær minjar hafa verið friðlýstar fyrir mörgum árum" segir í örnefnalýsingu. Í viðbót við sóknarlýsingu frá 1840 segir um eyðibýli: "Setberg, þar upp og vestan undan [Vatnsbakka], undir kleifinni." og er þess getið að þar sjáist rústir. Tóftin á Setbergsbóli er um 150 m vestur af þjóðvegi [nr. 36] undir grónum greinilegum stalli í kleifinni. Þetta eru friðlýstar fornleifar. Í skránni segir: "Fornar rústir í vatnsbrekku á Setbergsbölum og í Kleifardal. Sbr. Árb. 1899: 5. Skjal undirritað af MB 05.05.1927. Þinglýst 07.09.1927." Um Steinröðarstaði segir í Landnámu: "Þorgrímr bíldr, bróðir Önundar bílds nam lönd öll fyrir ofan Þverá ok bjó at Bíldsfelli. Hans leysingi var Steinröðr, son Melpatrix af Írlandi; hann eignaðisk öll Vatnslönd ok bjó á Steinröðarstöðum." Í F I, 388, 390. Árið 1898 leitaði Brynjúlfur Jónsson rústa Steinröðarstaða, sem nefndir eru í Landnámu. Meðal staða sem hann taldi koma til greina voru Setbergsbalar: "Á Setbergsbölum eru allmiklar rústir og misgamlar. Hin vestasta er miklu nýlegust, og skal eg láta ósagt, hvort það hefir verið kot eða sel, tel hið fyrra þó líklegra. Hún er 8 fðm. löng og 4 fðm. breið um miðjuna. Dyr eru á miðri suðausturhlið, og þar fyrir innan 2 tóftir, sín til hvorrar handar og hin þriðja beint innúr. Vestast er sérstök tóft, opin mót vestri. Sérstök tóft gengur og suður úr norðausturendanum, líklega fjárrétt. Lítlú austar er sú rústin sem fornust sýnist. Hún sést ógjörla nema vel sé að gáð. Hún virðist vera skift í 3 tóftir, og er hin vestasta stutt og breið og eins hin austasta, en miðtóftin löng og mjó. Dyr virðast hafa verið á vesturenda. Enn litlu austar er hin þriðja rúst, lítið glöggvari, 6 fðm. löng og 4 fðm. breið, með dyr í suðausturhorni og afhlaðna innitóft í norðausturhorni. Fleiri rústir óglöggar, er þar. Þessi staður er eigi lengra frá Vatnsbrekku en svo, að ganga má á 10 mínútum, og næstum þar uppundan, en örskamt milli vatns og fjalls. Þykir mér því fremur ólíklegt, að hér sé um tvær aðskildar jarðir að ræða, heldur sé alt sama jörðin, Steinröðarstaðir; hafi þar snemma verið tvíbýli og annar bærinn settur uppi á Setbergsbölum. Sá er þar bjó hafi síðar lagt Vatnsbrekku undir sig og sett þar fjárhús, en byggð haldist lengi á Setbergsbölum, þar til skriða má hafa tekið af vatnsbólið, sem líklega hefir verið í hinni djúpu laut." Ekkert friðlýsingarskilti er á staðnum. Í Setbergsbölum eru 4-5 tóftir sem raðast eftir hólhrygg í einfaldri röð. Vestasta tóftin er yngst og greinilegust á svæðinu. Gerð hennar raskaði mögulega eldri tóftum undir henni. Ekki er útilokað að fleiri tóftir séu í kjarrinu sem er allt umhverfis minjarnar.

Tóftirnar er á grónum hól sem stendur upp úr lyngi og víðvöxnum móanum. Lyngið er að taka yfirhöndina þar og gæti verið að fleiri tóftir leyndust undir því.

Tóft A er syðst á svæðinu. Syðsti hluti tóftarinnar er sýnu nýlegastur, 2x5 m að innanmáli og hleðslur mjög háar,

allt upp í 2 metra. Tóftin opnast til A og út frá opinu er 3 m veggur/garður óglöggur. Norðan við gleggsta hólfið er óglögg hólfið 3x3 m að innanmáli, engir steinar sjáanlegir. NNA við það er sennilega eitt hólfið enn, óglögg, um það bil 1x1 m að innanmáli. Sennilega hefur einnig verið hólfið sunnan við gleggsta hólfið, en ekki er greinilegt hve stórt það hefur verið. Tóftir B - D eru í einfaldri röð til norðausturs, frá tóft A. Tóft B er fast norðaustan við tóft A. Hún er 8,5x7,5 að stærð og snýr norðaustur-suðvestur. Hún er einföld og opin til suðvesturs. Veggirnir eru 0,2-0,3 m á hæð og 2 m á breidd. Tóft C er 4 m norðvestar. Hún er 10x6 m að stærð og snýr NNA-SSV. Hún er tvískipt. Í syðra hólfinu sést op á miðri suðurhlíð en ekkert op sést á yfirborði inn í nyrðra hólfið. Veggirnir eru algrónir, 0,2-0,3 m á hæð. Tóft D er nyrst. Hún er 12x12 m að stærð og skiptist í 2-3 hólfi. Gengið var inn í tóftina í norðausturhorni og yfir í syðra hólfið. Op var á milli þeirra. Sem fyrr eru veggirnir algrónir og 0,3-0,5 m á hæð. 2015: Staðurinn var heimsóttur að nýju vegna uppmælingar á friðlýstum minjum.

Hættumat: hættu

Heimildir: Árb. 1899, 4-5; Ö-Nesjar, 4; Fornleifaskrá, 77; SSÁ, 192; Eva Kristín Dal og Elín Ósk Hreiðarsdóttir (ritstj.) 2015.

ÁR-473:011 *Vatnsbrekka* heimild um bústað

"Tóftabrot eru líka í Vatnsbrekkum, og mun einnig hafa verið þar býli, segir í örnefnalýsingu. "Fornar rústir í Vatnsbrekku á Setbergsbölum og í Kleifardal." 1840: "Vatnsbakki fyrir vestan Hestvík, við vatnið með Jórúkleif." segir í sóknarlýsingu og er þess enn fremur getið að þar sjáist rústir. Friðlýsingarstaurinn er um 50 metra austur af bakka Þingvallavatnsins, á móts við mynni Heimavíkur.

Svæðið allt er þúfusprengt og vaxið lyngi og víði.

Árið 1898 leitaði Brynjúlfur Jónsson rústa Steinröðarstaða, sem nefndir eru í Landnámu. Á svæðinu sem hann taldi líklegast eru m.a. tóftir í Vatnsbrekku: "Þar eru rústir skamt upp frá vatninu. Vestast er mesta tóftin, nál. 10 fðm. löng og nær 4 fðm. breið út fyrir vegg. Miðgafl virðist hafa verið um 4 al. frá vesturenda. Litlu austar er líkast að dyr hafi verið á suðurhlíð vegg, þó verður það eigi ákveðið. Og öll er tóftin svo fornleg og niðursokkin, að gætni þarf til að átta sig á henni. Þó virðist auðsætt, að það sé bæjartóft. Við austur enda hennar er önnur tóft, lítil og full af grjóti. Þá er hin þriðja austast og er sú glöggust og nýlegri en hinar. Gæti það verið fjárhústóft, er síðar hefði verið sett t.a.m. í fjóstóftina. Þar austan við vottar fyrir leifum af tóft, ef til vill heystæði, og má vera að úr henni hafi verið tekið efni í fjárhússveggina, - því ekki fjárhúsið verið sett þar fyrr en bærinn var aflagður, er virðist hafa verið allsnemma. Bak við rústirnar liggur djúp laut er lítur út fyrir að hafa verið ræsi, til að verja húsin fyrir vatnsuppgangi undan brekkunni. Litlu ofar er girðing, aflangt kringlótt, nál. 5x6 fðm. innanmáls. Þar sjást engar dyr, því hefir það varla verið gjafahringur ("gaddur"), og tilheyrt fjárhúsinu, en líklega að það hafi verið akur eða hvanngarður, og tilheyrt bænum. Skyldi eg nokkurs geta til um Steinröðarstaði, þá þætti mér líklegast, að þeir hefði verið hér. Vatnsbrekka er fegursti staðurinn sem til er við vatnið, og þar er hægt til skógarhögs, útbeitar og veiðiskapar, svo að eigi mundi annars staðar betra." 1998: Tóftirnar eru ekki nægilega greinilegar til að skrásetjari treysti sér til að teikna þær, gengið um allt svæðið umhverfis friðlýsingarskiltið en engar glöggar tóftir eru sjáanlegar þar. Á spjaldskrá um friðlýstar minjar segir: "Friðlýsingarmerki sett 20/9 '82. Allt í góðu lagi og rústirnar glöggar, vera má að sumarþúst. Verði byggður nærri, en þó í góðri fjarlægð frá rústunum. Teikn. í Árbók 1899 nokkuð rétt, áttatákníð þó rangt. Þ.M. Sjá bréf Guðrúnar Jónsdóttur 25/2 1981 og bréf mitt 30/10 1986. Þ.M."

2015: Staðurinn var heimsóttur að nýju vegna uppmælingar á friðlýstum minjum.

Hættumat: hættu

Heimildir: Árb. 1899, 3-4; Ö-Nesjar, 4; Fornleifaskrá, 77; SSÁ, 192; Eva Kristín Dal og Elín Ósk Hreiðarsdóttir (ritstj.) 2015

ÁR-473:012 *Dyravegur* heimild um leið

"Suður úr Foldadölu eru smáskörð og lyngmóar vestan við svokallaða Skriðu, sem er upp af miðdalnum. Þá er komið á Dyraveg, sem er þar suður úr og inn í Dyradal, sem er allur í Nesjalandi. Dyravegur var gamall lestavegur úr Grafningi til Reykjavíkur. Dyr eru austast í Dyradal, milli hamraveggja. Um þær liggur vegurinn." segir í örnefnalýsingu. "Norðan við Vörðuskeggja er Skeggjadalur. Norður af honum kemur [svo] Sporhelludalur. Þeir bera nafn sitt af hellu, er heitir Sporhella. Eru í hellunni djúpar götur eftir hestafætur. Vestur frá Sporhelludöllum er Dyradalur. Eftir honum liggur Dyravegur." "Við vesturendann á Háhygg liggur Dyravegur. [...] Dyravegur lá í gegnum [Litluvelli]." Dyravegur er merkt gönguleið eftir dalnum og upp að dyrunum í Nesjavallalandi [sjá ÁR-474:008.]. Dyrnar sjálfar eru í Nesjavallalandi. Frá dyrunum er 4,5 km í Botnadal og 3,6 km. að Nesjavöllum. Staðurinn var heimsóttur árið 2017 vegna endurskoðunar fornleifaskráningargagna í Grímsnesi og Grafningi og ljósmyndir teknar.

Hættumat: engin hættu

Heimildir: Ö-Nesjar, 5; Ö-Nesjavallir-b, 4-5

ÁR-473:017 Kleifardalur/Kleifarsel heimild um býli/sel 389942 407334

1706: "Selstöður á jörðin í sínu eigin landi, kallaðar Kleifarsel, Klængssel og Vallasel [sama og Nesjavellir]." segir í jarðabók Árna og Páls. Ekki vitað hvar Kleifarsel var. "Kleifardalur austan undir Jórutindi [...]" segir í sóknarlýsingu frá 1840 um eyðbýli og er þess getið að þar sjáist rústir. Árið 1898 kannaði Brynjúlfur Jónsson rústirnar í Kleifardal: "Þar eru tvær rústir allglöggvar. Önnur bæjartóft (eða seltóft), 9 fðm. löng og 2 1/2 fðm. breið, hefir dyr út úr suðvesturhorni. Við efri enda hennar var sem sæi á tóftarbrún, sem gæti verið hlöðutóft.[...] Hafi hér verið býli, þá hefi það verið hjáleiga frá Steinröðarstöðum (?) og síðar orðið, ásamt þeim, hjáleiga frá Nesjum." Þetta eru friðlýstar minjar. Í Friðlýsingarskrá stendur: "Fornar rústir í vatnsbrekku á Setbergsböllum [010] og í Kleifardal. Sbr. Árb. 1899: 5. Skjal undirritað af MP 05.05.1927. Þinglýst 07.09.1927." Ekkert friðlýsingarskilti er á staðnum enda ekki vitað með vissu hvar býlið var staðsett. Kleifardalur gengur inn til suðvesturs um það bil 1 km suðaustan við Þjóðveg 360, í Jórugilinu.

Staðurinn hefur verið skráður með heimildarmanni af starfsmanni Fornleifastofnunnar Íslands en sú staðsetning þykir ekki trúverðug. Brynjúlfur teiknaði greinilegar rústir í dalnum sem passa ekki við umrædda staðsetningu. Dalurinn er lítið sem ekkert nýttur en ekki er vitað til þess að staðurinn sem slíkur hafi einhvert menningarsögulegt gildi.

Ekki er víst að farið hafi verið á réttan stað enda ekki nein greinileg mannvirki eða ummerki um mannvist þarna að finna. Þetta þyrfti að skoða aftur.

Hættumat: hættu

Heimildir: JÁM II, 378; Árb. 1899; SSÁ, 192

ÁR-474 Nesjavellir

ÁR-474:001 Nesjavellir bæjarstæði býli/sel

"Eftir frásögn Odds heitins Snorrasonar eru Nesjavellir byggðir úr Nesjalandi 1817. [Þorleifur Guðmundsson bóndi á Nesjum byggði] neðst á Völlumum, og norðast næst hrauninu. Stóð bærinn þar, þangað til Grímur, sonur hans, flutti bæinn nærri efst á Vellina." - "Rústirnar rétt við veginn, þ.e. aðalakveginn suður Grafning, segir Guðmundur ekki hafa verið nefndar neinu sérstöku nafni, en álitur, að Nesjavallabærinn hafi fyrst verið byggður þar [...]" - "Eftir því sem sögur herma hefur fyrsti Nesjavallabærinn staðið nyrzt á Völlumum við hraunjaðarinn, en verið fluttur síðar syðst á vellina, þar sem vatnsból var betra. Á árunum kringum 1940, að mig minnir, reif Jón Sigurðsson bóndi þennan bæ og byggði íbúarhús og útihús nokkru sunnar, þar sem hærra var, sennilega vegna flóðahættu." segir í örnefnalýsingu. Tóftirnar eru 3 og er ein vestast, norðan við Þjóðveginn í beygjunni þar sem hann kemur niður úr Selskarði, en hinar tvær eru um 30 m austar, sunnan við veginn og eru um 10 m á milli þeirra. Miðtóftin er sú stærsta og er hún á svolitlum hraunhól.

Á mörkum hrauns og túns. Sunnan við eru sléttir grasvellir en strax norðan við tekur hraunkantruinn við. Tóftirnar standa undir hólaraði (framhálfi Selkletta til S) er er neðsti hjallinn í fjalllendinu sem gengur til norðurs úr Henglinum.

Tóftirnar hafa greinilega verið í notkun löngu eftir að bæjarstæðið var flutt suður á vellina (til 002), og voru þar beitarhús fram á þessa öld. Bárujárn er í heygryfjunni í miðtóftinni. Vestasta tóftin hefur skemmst lítillaga af vegarlagningunni en verði gerðar umbætur á veginum er ljóst að þessar minjar eru í uppnámi. Austasta tóftin snýr A-V og hefur dyr á A-gafl. Hún er 9x5 að utan en 5,5x2 að innan. Hleðsluhæð er 1,3 m og er mest 8 umför. Þykkt veggj er 1,5-2 m. Tóftin er á svolitlum hól en sunnan við hana og áfastur henni er heygarður, 18x10 að utanmáli og 13x8 að innan. Hleðsluhæð er 1 m og mest 4 umför. Þykkt veggja 0,7-1 m. Vestast í heygarðinum er lítill pallur sem gæti verið tóft. Sunnan við heygarðinn er mýrarblettur sem gæti hafa verið vatnsból er búið var á þessum stað. Miðtóftin er greinilega fjárhús frá því um aldamótin eða síðar. Það er 12x10 m að utan og er fjárhúsið sjálft 7x7 m að innan en heygryfjan við enda þess 7x3 m að innan. Í fjárhúsinu, sem er austar og hefur tvær dyr á austurgafli, eru 2 garðar, um 1 m á þykkt báðir. Þykkt veggja er um 1,5 m og hleðsluhæð 1,2 m. Heygryfjan er talsvert dýpri og þar er hleðsluhæð rúmlega 2 m og mest 12 umför. Þykkt veggja 1,5-2 m. Áfastur þessu húsi að vestan er heygarður, 15x10 m að utan og mjókkar til vesturs þannig að V-gaflinn er þéins 6 m. Garðurinn er grjóthlaðinn, um 1 m á þykkt og stendur um 0,5 m hátt. Vestasta tóftin, norðan við Þjóðveginn, snýr SA-NV og hefur dyr á SA gafl. Hún er 12x6 m að utan og 8x2,5 að innan. Hleðsluhæð er 0,8 m og þykkt

veggja 1,5-2 m. Smáskúti er í hraunhólum sem miðtóftin er byggð á og hefur verið hlaðið fyrir gjótuna, norðan við heygarðinn, noraðan við vírgirðingu sem liggur þétt meðfram mið- og austustu tóft. "Norðaustur af Stekkjarklett eru Selklettur." segir í örnefnalýsingu. Klettarnir taka nafn sitt af seli, annaðhvort selinu 006 (Gamlastekk) vestan við þá eða þá seli sem hefur verið á þessum stað áður en bærinn var reistur 1819. "Selstöður á jörðin [Nesjar] í sínu eigin landi, kallaðar Kleifarsel, Klængssel og Vallasel." segir í JÁM II, 378. Líklegt verður að telja að Vallasel hafi verið á þessum stað.

2017: Staðurinn var heimsóttur að nýju vegna verkefnis um endurskoðun skráningargagna í Grímsnesi og Grafningi. Nýr vegur hefur verið lagður fast suðvestan við tóftirnar og þannig verið þrengt töluvert að þeim án þess að sýnilegt sé að þær hafi beinlínis verið skertar. Þær eru nú á e.k. eyju milli gamla og nýja þjóðvegjar.

Hættumat: hætta, vegna vegagerðar

Heimildir: Ö-Nesjavellir-a, 3; Ö-Nesjavellir-b, 3; Ö-Nesjavellir a+v, 3.

ÁR-474:022 heimild

Tóft sést á loftmynd frá Loftmyndum ehf. um 30 m suður af beitarhúsatóft 009. Hún virðist lítil. Tóftin hefur ekki verið skoðuð á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merkt í kortagögn.

ÁR-474:023 heimild

Tóft sést á loftmynd frá Loftmyndum rúma 500 m NA af 006. Vegur er skammt vestan við hana. Hún virðist aflöng, snúa austur vestur með op í vestur og vera undir hlíð. Sennilega er hún mill 15-20 m löng og sennilega af gömlum beitarhúsum frá Nesjavöllum. Tóftin hefur ekki verið skoðuð á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merkt í kortagögn.

ÁR-475 Ölfusvatn

ÁR-475:001 Ölfusvatn bæjarhóll bústaður

Bæjarhóllinn er norðantil í túninu, heldur vestar en fyrir miðju. Bæjarstæðið er þétt við rætur Bæjarfjalls, niður undan hvilft eða dal (Húsadal) milli Eystra- og Vestra Bæjarfjalls. Skammt norðan við túnið er nú sumarbústaður með trjálandi í kring en sunnan við er áhaldahús frá Hitaveitu Reykjavíkur.

Í túni. Hóllinn er vafinn sinu og mosi sækir mjög á.

1989: "Bæinn þyrfti að mæla upp. Innangengt virðist hafa verið úr bænum í fjósið, sem var bakatil við bæin. Mókofi var nýrst í húsaröðinni og snéri gafl fram á hlað." GÓ 1989, 7. Aðalhóllinn er um 70x30 m, en lægri pallar ganga útúr honum til beggja enda, einkannlega til suðurs, þar sem sjálfstæð rústabunga (kirkjustæði?) er áföst við hólinn. Norðan heimreiðar gengur einnig pallur út til austurs, framundan yngstu bæjarhúsunum og hefur þar verið kálgarður á. Síðustu bæjarhúsin stóðu austan á norðurhluta hólins og voru, talið frá suðri: bæjardyr með eldhúsi innanvið og úr því innangengt í geymsluhús eða búr og úr því í fjósið. Á fjósinu eru einnig dyr til vesturs og var mykjuhaugurinn þar neðan við. Í fjósinu voru 8 básar. Þekjan er nú í botni tóftarinnar. Í geymsluhúsinu er brunnur í SV horni, við göngin inn í fjósið. Hann er hringlaga, rúml. 1 m í þvermál og a.m.k. 3 m djúpur. Hann er grjóthlaðinn, nú fullur af jarvegi og spýtnabraki í botninum. Vatnsból þetta brást oft. Norðan við Bæjardyrnar var Baðstofan og síðan geymsluhús eða skemma og hlaðinn kjallari undir. Hann sést greinilega, alldjúpur, 1,6 m og mest 7 umför. Þar norðan við hefur verið sjálfstætt torfhús, mókofi. Baðstofan og geymsalan með kjallaranum voru til saman kallaðar Timburhúsið. NV við mólúsið er hesthúsið 005 ofaná hólum. Framan við bæjarhúsin hefur verið allstór kálgarður og annar aðeins minni sunnan heimreiðar. Gegnt honum, vestanmegin á hólum, eru tvær stórar gryfjur með hlöðnum veggjum, og var sú nyrðri heystæði en sú syðri hlaða, byggð fyrir 1918. Heimreiðin liggur upp á hólinn og hefur verið hlaðin upp næst honum og hefur verið hægt að fara þvert yfir hólinn meðfram bæjarhúsunum. NA við bæjarhúsin, við rætur hólins, er hlaðinn brunnur í túninu. Hann var notaður er sá sem er inni í búrinu brást, en gat líka brugðist og varð þá að sækja vatn í Ölfusvatnsá. Í hlaðinu er blótsteinninn 020. Í heygryfjunum og kjallaranum standa grjóthleðslur enn allt að 7 umförum, 1,3-1,6 m háar en í bæjarhúsunum sjálfum 3-4 og eru veggir þeirra byrjaðir að hrynja saman. Eftir að búskap lauk 1947 grotnuðu húsin niður smátt og smátt, en tóftirnar voru hreinsaðar fyrir nokkrum árum. Timburhús með hlöðnum kjallara var komið á Ölfusvatni um 1880 - SV í Árb. 1880-81, 19-20, og hús þau sem stóðu síðast höfðu öll verið byggð fyrir 1918.

2017: Bæjarhóllinn og bæjarrústin voru mæld upp vegna verkefnis um endurskoðun gagna í Grímsnesi og Grafningi.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Túnakort 1918; GÓ Könnun á vegarstæði, 7.

ÁR-475:008 *Gamlasel* tóft sel

"Krosshóll og Selhóll norðan við Gamlasel tilheyra báðir Ölfusvatnshólum. Milli Klettagrófar og Gamlasels er brött brekka með dálitlum skriðum, sem nær alveg niður að ánni og hár bakki neðst. Eftir þessum bakka lágu suðurferðargötturnar og voru kallaðar Tæpur. Fyrir vestan Tæpur norðan árinna er Gamlasel undir Selhól. - Gamlasel er undir Selhólum að sunnan. Þar er hvammur með tóftum." segir í örnefnalýsingu. Selið er stök tóft í breiðum hvammi sunnan undir Selhóli um 70 m vestan við Ölfusvatnsá. Merkt gönguleið upp á Ölkelduháls liggur hjá tóftinni.

Í hlíðarótum, í breiðum hvammi sem er upb 100x100 m, með smápýfðum grasmóa innantil en lyngmóa nær ánni. Víðikjarr er í hlíðinni innan við tóftina.

1706: "Selstaða er í eigin landi." 1838: "[...] margar eru [selstöður] so nærri, að litlum hagamun sýnist numið geta. Ein var samt tekin upp í fyrra frá Ölfusvatni og aftur brúkuð í sumar; mun það því ekki hafa skaði þókt." SSÁ, 182. Það er sennilega Nýjasel sem rætt er um í sóknalýsingu.

Sels frá Ölfusvatni er getið í Sturlungu er Björn Dufgusson og menn hans leituðu þar uppi Þorstein Guðinason, sem eignað var banasár Snorra Sturlusonar, og handhuggu hann utan við selið - Sturl, 491. Seltóftin

er með grjóti í veggjum en þeir eru mjög hlaupnir í þúfur. Dyr á syðri langvegg, vestarlega. Um 75 m SA við seltóftina er um 30 m langur hóll, sem snýr N-S, með lyngmóa og grjóti upp úr hér og þar. Í N-enda gæti verið lítil tóft m. grjóti í veggjum, mjög breiðum, og dyrum til A.

2017: Staðurinn var heimsóttur aftur vegna endurskoðunar skráningargagna í Grímsnesi og Grafningi. Tóftirnar voru mældar upp og túlkaðar öðruvísi en 1997, enda virtist skrásetjara nú sem tvö lítil hólfræu sambygð tóftinni að austanverðu, bæði með op í austur. Þau eru mjög lágreist og ber mun minna á þeim en stærra hólfinu sem áður var lýst.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Ö-Ölfusvatn-a, 3; JÁM II, 378; SSÁ, 182.

ÁR-475:033 áletrun 396431 396431

"Jarðfastur grágrýtissteinn með áletruninni VES+1736 er í túninu suðaustan við gamla fjárhústóft, nærri hulinn jarðvegi." segir í örnefnalýsingu. Steinninn er aðeins norðar en beint vestur af heimreiðinni sem gengur þvert yfir bæjarhólinn. Hann er alveg í brekkurótum, um 3 m S við allmikla grjóthrúgu sem einnig er í brekkurótunum neðan við fjárhústóftina 041. "Í Friðlýsingarskrá segir: " 2. Jarðfastur grágrýtissteinn, með áletruninni VES+1736; hann er í túninu, suðaustan við gamla fjárhústóft, nær hulinn jarðvegi. Skjal undirritað af MÞ 05.05.1927. Þinglýst 07.09.1927." Ekkert friðlýsingarskilti er á staðnum. Steinninn er sunnan við grjóthrúgu við brekkurætur vestan við bæjarhólinn. Áletrunin sést enn en ártalið er óljóst.

Í brekkurótum í túni. Steinninn er nær alveg hulinn sínu og mosa. Steinninn er innan heimatúnsins og 200-300 m gangur er að honum frá þjóðveginum eða veiðihúsi sem er þar skammt frá.

Steinninn var friðlýstur 1927. Hann er a.m.k. 60x50 cm, heldur ávalur og er áletrunin ofaná honum, á eystri helmingi, en steinninn snýr uppí brekkuna, A-V og snýr áletrunin í norður. 2015: Staðurinn var heimsóttur vegna verkefnis um uppmælingu friðlýstra minja á Suðurlandi.

2017: Sina var tekin ofan af steininum og hann hnitsettur að nýju.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Ö-ÖHK, 7; Fornleifaskrá, 77.

ÁR-475:050 gata leið

Greinilegur upphlaðinn vegur liggur heim að bænum á Ölfusvatni 001 úr suðaustri. Hann sést vel á loftmyndum og er alls um 130 m langur. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagögnum.

R-477 Krókur**ÁR-477:009** *Grímkelsstóftir* tóftaþyrping býli 397169 401464

Í bók Kristian Kålund frá 1877 segir: "Grimkelsstads beliggenhed er nu uvis; på Ölfusvatn påstod man (c: en daværende ældre mand, 1874), at Grimkel først havde bot på den sydøst for Ölfusvatn liggende gård krog (Krókr)

og vilde þávíse sporene af en ældre bebyggelse i nogle daværende tomter ...". Sigurður Vigfússon kom að Króki 1880 og tilgreinir tilv. í Harðar sögu í grein sinni í Árbók hins íslenska fornleifafélags. Þar segir: "Í Króki sést og fyrir þremur sauðahúsum fornum. Það eiga að vera sauðahús Grímkels." Í örnefnalýsingu segir: "Norðan við Nesið fellur Bæjarlækurinn í Villingavatnsá. Suðvestan við hann eru Grímkelstóftir." Í athugasemdum og viðbótum við örnefnalýsingu segir: "Þarna er sagt, að Grímkell goði hafi byggt fyrst, áður en hann nam land á Ölfusvatni. Sést móta fyrir tóftum enn; þær eru mjög grónar." Kristján Eldjárn gróf í rústina árið 1958. Í grein hans segir: "Rannsókn sumarið 1958 leiddi ... í ljós, að þar mun ekki um fornan bæ að ræða, heldur gripahús, e.t.v. sauðahús þau, sem sagan nefnir." ÍF XIII, 5 nmgr. 1. Rannsókninni stjórnaði Kristján Eldjárn við þriðja mann, m.a. Þór Magnússon. Að sögn Egils Guðmundssonar bónda á Króki voru tvær tóftir athugaðar og var sú yngri greinilega fjárhústóft en í hinni var komið niður á gólfskán og á Kristján að hafa talið það merki um mannabústað. Sbr. Harðar sögu: "Grímkell bjó fyrst suður at Fjöllum, skammt frá Ölfusvatni. Þar er nú kallat á Grímkelsstöðum ok eru nú sauðahús." ÍF XIII, 4-5. Grímskelstóftir eru um það bil 300 m norðaustur af bæjarhólum á Króki 001, og um 6 m vestur af heimreið að bæ. Þær sjást vel þegar ekið er heim að bænum. Minjarnar eru friðlýstar. Í skránni segir: "Fornar rústir, er nefnast Grímkelstóftir, á sljettum völlum fyrir norðan og neðan túnið. Sbr. Árb. 1899: 1-2. Skjal undirritað af MÞ 05.05.1927. Þinglýst 07.09.1927." Á minjasvæðinu er að finna þrjár tóftir eða tóftaþyrpingar ásamt garðlagi. Ekkert friðlýsingarskilti er þar.

Minjastaðurinn er nálægt heimreið að íbúðarhúsi, utarlega í túni sem er í órækt og afmarkast af læk til norðurs. Tóftirnar eru þrjár en Brynjúlfur teiknar fleiri og má því gera ráð fyrir að minjastaðurinn hafi eitthvað breyst. Kristján Eldjárn mun hafa grafið könnunarskurð í einhverja tóftina og dró þá ályktun að um útihús væri að ræða sem getur vel passað við útlit þeirra.

Þrjár tóftir sjást enn á staðnum auk garðlags sem afmarkar minjarnar til suðvesturs. Syðst er garður D sem liggur til vesturs og norðurs. Um 10 m frá suðausturenda hans eru smá vik inn í garðinn um 2,5x2 m að innanmáli. Fast upp við suðausturendann er lítil tóft A um 7,5x10 m að utanmáli. Hún er óglögg, tveir veggir eru greinilegir og opnast hún nú beint ofan í skurðinn að suðaustanverðu og gæti hún hafa verið stærri. Vestan við syðri vegginn er óglöggur veggjarbútur sem er L laga og nær frá suðri til vesturs. Tóftin hefur verið stærri þeim megin. Um 15 m norðar er enn stærri tóft B, "bæjartóftin", um 15x10 m að utanmáli. Erfitt er að greina hólfaskipan en sennilega hafa verið að minnsta kosti 3 hólf og hafa þau verið stærri áður. Um 25 metrum norðaustur af henni er tóft C. Hún er einna greinilegust, sú sem Brynjúlfur kallar stekkjartóft. Hún er greinilega byggð ofan á stærri og eldri tóft eða tóftum. Hún er um 7,5x5 m að utanmáli en greinilegar eldri leifar eru kringum hana.

2015: Staðurinn var heimsóttur og mældur upp vegna verkefnis um friðlýstar minjar á Suðurlandi.

Hættumat: mikil hætta, vegna jarðræktar

Heimildir: KK II, 89; Árb 1881, 20; Árb. 1899, 1-2; Ö-Krókur 2, 4; Ö-Krókur, aths+viðb, 8; Fornleifaskrá, 77; Kristján Eldjárn 1958;

ÁR-477:032 heimild

Greinilegt hlaðið gerði á blásnum hól sést vel á loftmynd frá Loftmyndum tæpa 500 m vestur af bæjarhól 001. Það er fast norðan við veg. Gerðið er ferhyrnt, alls um 25 x 15 m stórt. Líklega er þetta rétt af einhverju tagi en þó ekki útilokað að þetta gæti verið kálgarður. Staðurinn hefur ekki verið kannaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagrunni.

ÁR-477:033 heimild

Tóft eða mögulega tvær tóftir sjást á loftmynd í GoogleEarth rúma 300 m vestur af bæ 001. Þær virðast í blautu stykki, í það minnsta renna lækir beggja megin við. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagrunn.

ÁR-477:034 þúst

Möguleg tóft sést á loftmynd í GoogleEarth suðvestan við bæjarhól en um 50 m norðvestur af þúst 022. Hún hefur ekki verið skoðuð á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merkt inn í kortagögnum.

ÁR-477:035 garðlag?

Á loftmynd frá Loftmyndum ehf. sést lína í landi norðan við bæ, um miðja vegu milli 001 og Grímkelstöfta 009. Ekki er alveg ljóst hvort þetta er garðlag eða leifar af skurðakerfi en þó vriðsit svæðið fremur mýrlent. Liggur í sveig og má rekja á alls um rúmlega 250 m löngum kafla frá N-S. Um miðbikið liggur beinn garður (eða skurður) frá þessum til vestur nokkra tugi metra.

ÁR-478 Villingavatn

ÁR-478:053

Stórar og miklar mógrafir sjást á loftmynd frá Loftmyndum í landi Villingavatns um miðja vegu milli bæjarstæðisins og Þingvallavatns. Svæðið er ferkantað og alls tæplega 60 x 60 m stórt. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagrunn.

ÁR-478:054 heimild

Sennileg tóft sést á loftmynd í GoogleEarth 20-30 m suðvestur af mógröfum 053. Hún virðist aflöng, a.m.k. 13 m löng og snýr SV-NA. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merktur inn í kortagrunn.

ÁR-478:055

Garðlag sést í mýri, austan við læk um 180 m vestur af bæjarhól 001. Það liggur frá lækjarbakkanum um 70 m til suðausturs. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað en er merktur inn í kortagögnum.

ÁR-479 Úlfliótsvatn**ÁR-479:069**

Hugsanleg tóft sést á loftmynd á litlu nesi skammt vestan við Ljósafossvirkjun, um 100 m norðaustan við tóft 052. Hún hefur ekki verið skoðuð á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en er merkt inn í kortagögnum.

ÁR-480 Bíldsfell**ÁR-480:069** garðlag túngarður

Á loftmynd frá Loftmyndum vottar fyrir garðlagi nyrst í túninu á Bíldsfelli. Virðist sem það afmarki nyrstu totu túnsins. Garðlagið er alls um 90 m langt og liggur í sveig. Það er í sléttuðu túni og því sennilega mjög jarðlægt. Staðurinn hefur ekki verið skoðaður á vettvangi þegar þetta er ritað en er merktur inn í kortagögnum.

ÁR-485 Torfastaðir**ÁR-485:033** garðlag áveita

Áveitugarðlög sjást á loftmynd frá Loftmyndum í mýri sem að líkindum er svokölluð Áveita. Þau eru suður og suðvestur af garðlagi 031. Garðlögin hafa ekki verið skráð á vettvangi þegar þetta er ritað 2017 en eru teiknuð inn í kortagögnum.

Heimildaskrá

Skýrslur um fornleifaskráningu í Grímsnesi og Grafningi:

Aðalskráning fornleifa á Úlfjótssvatni. Unnið af Rúnari Leifssyni fyrir Orkuveitu Reykjavíkur. Skráning fór fram í júlí og ágúst 2003. [óútgefin skýrsla]

Birna Gunnarsdóttir og Orri Vésteinsson. 1997. Menningarminjar í Hengli og Grafningi norðan Úlfjótssvatns (FS032-97011). Fornleifastofnun Íslands.

Birna Lárusdóttir & Orri Vésteinsson. 1999. *Fornleifaskráning í Grímsneshreppi I* (FS103-99061). Fornleifastofnun Íslands.

Birna Lárusdóttir & Orri Vésteinsson. 2001. *Fornleifaskráning í Grímsneshreppi II* (FS138-99062). Fornleifastofnun Íslands.

Birna Lárusdóttir. 2002. *Fornleifaskráning í Grímsneshreppi III* (FS164-99063). Fornleifastofnun Íslands.

Birna Lárusdóttir. 2002. *Öndverðarnes: Samantekt um minjastaði v/ stækkunar Grímsnessveitu* (FS170-02021). Fornleifastofnun Íslands.

Birna Lárusdóttir, Elín Ósk Hreiðarsdóttir, Eva Kristín Dal o.fl. 2015. *Friðlýstar minjar á Suðurlandi: skráningarátak.* (FS570-14171). Fornleifastofnun Íslands.

Bjarni F. Einarsson. 2005. *Aðalskráning fornleifa vegna aðalskipulags í landi Úlfjótssvatns í Grafningshreppi í Árnessýslu.* Fornleifafræðistofan.

Bjarni F. Einarsson. 2011. *Rústir í landi Úlfjótssvatns. Skýrsla I.* Fornleifafræðistofan.

Eva Kristín Dal og Elín Ósk Hreiðarsdóttir (ritstj.). 2015. *Friðlýstar minjar á Suðurlandi: Skráningarátak* (FS570-14171). Fornleifastofnun Íslands/Minjastofnun Íslands.

Orri Vésteinsson. 1997. *Fornleifar í landi Nesjavalla og Ölfusvatns* (FS036-97012). Árbæjarsafn/Fornleifastofnun Íslands.

Orri Vésteinsson og Sædis Gunnarsdóttir. 1998. *Fornleifar í Grafningi (Nesjar, Hagavík, Krókur, Villingavatn, Bíldsfell, Tunga, Hlíð, Stóri-Háls, Litli-Háls og Torfastaðir)* (FS069-98181). Fornleifastofnun Íslands.

Ragnheiður Gló Gylfadóttir (ritstj.). 2015. *Deiliskráning í landi Miðengis í Grímsnesi.* FS580-15371. Fornleifastofnun Íslands.

Aðrar heimildir :

Á.G.: Sjá FF.

Árb. 1899: Sjá Brynjúlfur Jónsson 1899.

Brynjúlfur Jónsson. 1899. „Rannsókn sögustaða í Grafningi í maímán. 1898.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1899*, bls. 1-5.

Brynjúlfur Jónsson. 1905. „Rannsókn í Árnespingi sumarið 1904.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags*, bls. 1-51.

DI: *Íslenzkt fornbréfasafn/Diplomatarium Islancicum* I-XVI, Kaupmannahöfn/Reykjavík 1857-1972.

Elínborg Lárusdóttir. 1950. *Í faðmi sveitanna. Endurminningar Sigurjóns Gíslasonar*. Norðri, Reykjavík

FF: Fornleifaskrá: Skrá um friðlýstar fornminjar. 1990. Ágúst Ó. Georgsson tók saman. Fornleifanefnd – Þjóðminjasafn Íslands.

Fornleifaskrá: sjá FF.

Frásögur um fornaldarleifar I: *Frásögur um fornaldarleifar 1817-1823*. 1983. Fyrri hluti. Sveinbjörn Rafnsson bjó til prentunar. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.

Gísli Pálsson. 2011. *Characterising Grímsnes- & Grafningshreppur. A Methodological Case Study*. Ritgerð til MA-prófs í fornleifafræði. Háskóli Íslands.

GÓ: sjá Guðmundur Ólafsson.

Guðmundur Ólafsson: *Könnun á vegarstæði í landi Ölfusvatns. Rannsókn 20. nóvember 1989*, Reykjavík. 1989.

JÁM II. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín II*. Árnessýsla. Kaupmannahöfn 1921.

KEKH: Kristján Eldjárn. 1956. *Kuml og haugfé úr heiðnum sið á Íslandi*. Bókaútgáfan Norðri.

KK II: Kálund, Kristian. 1984. *Íslenzkir sögustaðir I: Sunnlendingafjórðungur*. Haraldur Matthíasson þýddi. Örn og Örlygur.

SB III: *Sunnlenskar byggðir III*. Búnaðarsamband Suðurlands 1983.

SSÁ: *Árnessýsla. Sýslu og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839-1843*. Svavar Sigmundsson sá um útgáfuna. Sögufélag 1979.

Sunnlenskar Byggðir III: Sjá SB III.

Túnakort 1918: Túnakort, varðveitt í Þjóðskjalasafni Íslands.

Ö-Ásgarður: Ásgarður, Gísli Guðmundsson skráði 1971. Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.

Ö-Björk. Björk, Gísli Guðmundsson skráði 1970. Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.

- Ö-Hagi: Hagi, Guðni Magnússon skráði 1952. Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
- Ö-Hestfjall: Hestfjall, Gunnlaugur Þorsteinsson skráði 1929. Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
- Ö-Hæðarendi: Hæðarendi, Gísli Guðmundsson skráði 1971. Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
- Ö-Kaldárhöfði: Kaldárhöfði, Gísli Guðmundsson skráði 1971. Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
- Ö-Kiðjaberg: Kiðjaberg, Jón Gunnlaugsson skráði. Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
- Ö-Kiðjaberg aths. og viðb: Athugasemdir og viðbætur, Þórhallur Vilmundarson skráði 1974. Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
- Ö-Kringla: Kringla, Skúli Helgason skráði 1970. Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
- Ö-Krókur: Örnefnaskrá Króks eftir Guðmund Jóhannesson 1974. Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
- Ö-Krókur, aths+viðb.: Athugasemdir og viðbætur við örnefnaskrá Króks eftir Guðmann Ólafsson 1982. Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
- Ö-Nesjar: Örnefnaskrá Nesja eftir Jónínu Hafsteinsdóttur 1980. Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
- Ö-Nesjavellir-a: Örnefnaskrá Nesjavalla. Guðmundur Jóhannsson skráði 1949 eftir skrá Sigurðar Jónssonar. Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
- Ö-Nesjavellir-b: Örnefnaskrá Nesjavalla. Jóhann Hannesson skráði 1970. Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
- Ö-Snæfoksstaðir: Snæfoksstaðir, Gísli Guðmundsson skráði 1971. Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
- Ö-Stóraborg: Stóraborg, Gísli Guðmundsson skráði 1972. Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
- Ö-Vaðnes: Vaðnes, Skúli Helgason skráði 1979. Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
- Ö-Vatnsholt: Vatnsholt, Gísli Guðmundsson skráði 1971. Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
- Ö- Þóroddsstaðir: Þóroddsstaðir, Sigurbjörn Ingvarsson skráði 1929. Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
- Ö-ÖHK: Örnefnaskrá Ölfusvatns, Hagavíkur og Króks. Sveinn Benediktsson skráði eftir Sæmundi

Gíslasyni 1967. Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.

Ö-Ölfusvatn: Örnefnaskrá Ölfusvatns. Guðmann Ólafsson skráði 1982. Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.

Örnefni í Öndverðarnesi, Grímsnesi. Ragnar Bjarnason skráði 1971. Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.

Örnefnakort Öndverðarness: Loftmynd af jörðinni með helstu örnefnum merktum inn á. Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.

